

JÖJJETEK HARMINCAS ÉVEK!

GRÓF KLEBELSBERG KUNO

ATHENAEUM
IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA, BUDAPEST

TISZA ISTVÁN
EMLÉKÉNEK AJÁNlja EZT A KÖNYVET
VOLT ÁLLAMTITKÁRA

Bevezetés

»Oh hallom, hallom a jövő dalát!«

Madách.

A világirodalom nagy gondolkozói közül talán Madách fejezte ki legszebben és legjellemzőbben az embernek azt a lelki hajlandóságát, hogy ha benn van valamely kor teljességében, akkor kifelé vágyódik abból, új idők és új eszmék eljövetele után sóvárog és a viszonyok gyökeres megváltozását kívánja. De ezen túl menve, az már csak «Az ember tragédiája» szerzőjének pesszimizmusából következik, hogy Ádámja, aki mindig a kor reprezentatív egyénisége, a következő korokban is csalódik. Aki az emberiség életét elfogulatlan szemmel nézi, annak meg kell állapítania, hogy igenis van fejlődés és hogy alkalmi visszaesésektől eltekintve, egészben mégis előre és felfelé megyünk. Ez a történelmi tapasztalatokon nyugvó optimizmus sugallja most is, századunk *húszas éveinek* végén a vágyat a *harmincas évek* eljövetele után.

A régebbi idők múlását inkább évszázadokkal mérjük, de újabban olyan gyors lett a történet folyása, hogy már egy-egy évtized is nagy egység-számba megy. Századunk tízes éveinek uralkodó eseménye a világháború volt. A húszas évekkel kezdődött az újjáépítés kora, amelynek folyamán

nagy erőfeszítések és áldozatok árán csak lassan érhattünk el korlátolt eredményeket. Az infláció, majd a szanálás és legújabban a gazdasági krízis folytán sokat szenvedtünk. így érthető, hogy nem is tudjuk méltányolni mindazt, amit ez évtizedben mégis csak véghez vittünk és ezért szükségképpen igazságtalanok vagyunk a húszas évekkel szemben és természetesen vágyunk ki belőlük és *várjuk a harmincas éveket*.

A mélyebben gondolkozó persze nem áll meg a pusztá vágyódásnál, hanem kutatja az eljövendő idők irányzatát, szellemét és belső tartalmát. Hangsúlyozom, hogy csak az irányzatát, mert az azután csupán a prófétáknak, a szibilláknak és a legeslegnagyobbaknak volt megadva, hogy egy-egy pillanatra ellebbent a szemük előtt az a végzetszerű fátyol, amely előlünk a jövőt elrejtve tartja és így egy-egy pillanatra a jövőnek valamely döntő eseményét előre meglátták. Petőfinek két ilyen váteszi sejtése volt: hogy majd ott esik el a harc mezején és hogy hitvese eldobja egykor az özvegyi fátyolt. Széchenyi a csillagokból olvasta a szabadságharc eljövételét, a vért mindenütt és a bukást. Tisza 1914 végzetes júliusában, miközben a háborús megoldást ellenezte, megdöbbenő következetességgel tért vissza mindig arra, hogy a nagy tusa majd reánk tragikus véget ér. Az ilyen Cassandra-szerű meglátásoknak is az a közös sorsuk, hogy az emberek a maguk elvakultságában sohasem hisznek a látnoknak. Közönséges halandó új korszak elején jóslásba komolyan nem

bocsátkozhatik, de annyira már nem korlátolt az emberi előrelátás, hogy gondos megfigyelés és szorgalmas tanulmányok révén meg ne érezhetnők a kifejlődő új irányokat, a kialakuló korszellemet, a nemzet számára fokozatosan kínálkozó lehetőségeket. Mindezt együttvéve nevezhetjük «a jövő dalának». Az emberiség a világháború során a sok vértől megiszonyodott. Az európai nemzetek tömegeinek nagyobbik része a frontokon végigküzdötte, vagy otthonában végignélkülözte, végigkoplalta a világháborút, belefáradt, jórészt bele is betegedett. Azonkívül a légi támadások és mérges gázok révén a hadviselő felek oly nagy pusztítást tudnának egymás területén véghezvinni az otthon maradt népesség, az öregek, asszonyok és gyermekek körében is és mindez ellen olyan csekély lenne a védekezés lehetősége, hogy a technikai és kémiai eszközök újabb ember- és vagyonirtásától méltán visszariadnak a felelősek. A végén meg ott van a szegénység és a nyomor, amely a drága modern hadviselést a legtöbb európai állam számára majdnem lehetetlenné tenné és ha a gazdasági erők végső megfeszítésével valamely háború Európában lehetőségessé válnék, ennek nyomán a már most is sorvasztó nyomor oly méreteket öltene, hogy a résztvevő nemzetek az éhhalál áldozatai vagy újabb szociális forradalmak martalékai lennének. Azzal persze ne áltassuk magunkat, hogy a világháború volt az emberiség utolsó fegyveres mérkőzése s e részben ne tévesszenek meg bennünket a most divatos, kenetteljes és hangzatos béke-

frázisok. A történet folyamán a nagy háborúkat végigpróbált nemzedékek utóbb rendszerint pacifisztikusak voltak; így amikor a napóleoni háborúk 1815-ben véget ettek, a résztvevő nemzetek jó ideig pihenni akartak vagy legalább kénytelenek voltak békében élni s a komoly háborúk már csak a század második felében, 1859-ben, 1866-ban és 1870-71-ben jöttek. Új nemzedéknek kell megint felnőni, amely a világháború borzalmait legalább a csatatéren nem látta, hogy a vezető nemzetek európai háborúba belemenjenek. Jöhetnek kisebb és részleges tusák, de a nagy nemzetek gondolkozása a harmincas évek folyamán még előreláthatóan békés marad.

De ha így remélhető is, hogy a *harmincas évek* nem lesznek véres évtized, az már naiv politikai elgondolás lenne, hogy az ádáz harcok a nemzetek között szünetelnek, megállnak. A harc a történelem egyik legállandóbb princípiuma. Folyik, folyik, mindig folyik, csak eszközei változnak; most nem tankokkal, hanem gazdasági és kulturális téren. Súlyos helyzetünkben nekünk magyaroknak ezt a kettős harcot is természetesen állnunk kell. Ám a húszas évek végén Európa-szerte mutatkozott gazdasági krízis különösen nálunk megerősítette azokat, akik minden erőt a gazdasági küzdelemre és védekezésre akarnak koncentrálni. Egyik szomorú tünete közéletünknek, hogy bizony elég sok olyan gazdasági tényező, akinek a maga működése terén a *többtermelés* megvalósítása nem sikerül, e gazdasági

balsikereire gyógyírt a szellemi *kevesebbtermeléstől* vár. Ebben a gondolatzavarban egyesek még szóval és tollal, elméletileg is megkísérelték, hogy meghonosítsák a *kulturátlanság kultuszát*.

Az ilyen boldogtalan elgondolás szükségképpen elvérzik azon, hogy ellentétbe kerül az ember lényegével, az ember kettős természetével. Annyi bizonyos, hogy e világon élünk és e világon meg is kell élnünk és ezért rendkívül fontosak a gazdasági kérdések. De túl a megélhetés problémáin ott van az embernek másik fele, amely felfelé néz, felfelé tör, felfelé orientálódik. Ezt mi hívő emberek léleknek nevezzük és úgy hisszük, hogy nincs az a nyomor, amely az emberi léleknek ösztönös vonzódását az örök eszmények után el tudná nyomni. De ez nem csak a hit dolga, mert aki hideg kedéllyel tisztán az ész világával kutatja át az emberiség történetét, annak induktív alapon kell felismernie azt, hogy a népek sohasem hallgattak a gyalogjáró reálpolitikára, amely gyakran tudott jóllétet biztosítani és még sem elégitett ki, mert nem számolt az embernek eszményeket kereső, eszményekért lelkesedni akaró második felével. Ez az, ami a történelemnek a maga nagyszerűségét és éppen a legnagyobb erőfeszítéseknek az önzetlen eszmei és erkölcsi szépséget megadja.

Magam is a realizmus korában nőttem fel, magam is nagy reálpolitikusok iskolájába jártam, magam is többször beleestem abba a hibába, hogy pusztán a célszerűt ajánlottam nemzetemnek és nem számoltam eléggé az embereknek és az embe-

reakból összetevődő népeknek örök eszménykeresésével. Pedig ott van előttünk a kiegyezés kora; már le van zárva, mert 1918-ban, a régi osztrák-magyar monarchia összeomlásával, teljesen befejezést nyert. A kiegyezés korán most már mint egy lezárt egészen végignézhethetünk és megállapíthatjuk, hogy az események kétségtelenül azoknak a reálpolitikusoknak adtak igazat, akik a hatvanhetes kiegyezés által biztosított keretekben állandóan dolgozni akartak a nemzet erőinek fokozatos kifejlesztésén és azt az egész nagy eszmei irányzatot, amit röviden «negyvennyolccal» lehet megjelölni, kikapcsolni igyekeztek. És mégis a hatvanhetes politika a nemzetnek igazán rokonszenves sohasem lett, kényszerűségből és belátásból követték sokan, de a tömegfantázia igazi magyar embernek, afféle százszázalékosnak, valahogyan csak azt nézte, aki negyvennyolcasnak vallotta magát, mert a nemzeti idealizmus ezekben az érzelmeiben, vágyakozásokban és reményekben élte ki magát. A régi szabadelvű párt erősebb népszerűségre voltaképpen csak az egyházpolitikai harcok idején tett szert, amikor maga is a XIX. század egyik uralkodó eszméjét írta zászlajára és ez eszmény segítségével igyekezett tömegeket megmozgatni. Ebben az elméleti háttérben van a magyarázata annak is, hogy hogyan van az, hogy a kiegyezés korának nagy hatvanhetes államférfiai nem tudtak igazán népszerűvé lenni, hogy ma Deák alakja is elhalványodott Széchenyi és Kossuth mellett és hogy a negyvennyolcas pártnak egészen jelenték-

telen emberei a maguk idejében tárgyilag teljesen jogosulatlan népszerűsége tudtak szert tenni. A politikai vezetéstől elhanyagolt közhangulat ilyen káros fejlődésének a veszedelme nálunk különben állandóan fennáll, ahol tetszetős jelszavak vagy ügyes agitáció nyomán divat-, sőt járványszerűleg söpörnek végig az országon meddő vagy éppen káros érzelem- és eszmehullámok s ahol olyan könnyen összetévesztik az éltető, erősítő és alkotó idealizmust az érzélgős politikai romanticizmussal. Mélységes történeti törvényekről van itt szó, amelyek közvetlenül az emberi alaptermészetből fakadnak és így szükségképpen megghiúsul minden olyan igyekezet, amely ezzel nem számolva, a nemzetet kizárólag gazdasági törekvésekre akarja beállítani, jobb időkre halasztva a szellemi igények kielégítését. Az emberi természet kettőssége, testi és szellemi törekvéseinek párhuzamossága arra kényszerít bennünket, hogy mindkét dolgot egyidejűleg műveljük: a magyar földet is, a magyar lelkeket is. Ha erről a nacionalista és konzervatív vezetők lemondának, ezzel a nemzetnek lelki beállítottsága azért nem szűnik meg, hanem a nemzet vágyainak, sóvárgásainak, eszményi törekvéseinek majd mások adnának irányt, valószínűleg a pacifista radikalizmus vagy éppen a marxista szocializmus. Mert mint egyetlen nép sem, azonképpen a magyar nemzet sem élhet történetének egyetlen szakában, egyetlen évében, hónapjában, sőt napján sem anélkül, hogy fizikai igényeinek kielégítésén felül ne vágyódnék fel a

magasba. Mi most már az, amit nacionalista és konzervatív vezető ember ilyen nagy lelki célként odaállíthat a nemzet elé? Megható az a bensőség, amivel kicsinyek és nagyok éneklük, hogy hisznek Magyarország feltámadásában. De ez a hit önmagában nem elég és el is sorvad, ha nem látja, hogy a nagy cél megvalósításán állandóan dolgozunk. Talán azt ajánljuk nemzetünknek, hogy ötszörös túlerővel szemben a fegyverekre appelláljunk és úgy igyekezzünk már most jobbra fordítani sorunkat? Még egyszer annak megisméltódnie nem szabad, ami 1914 végzetes nyarán történt. Még egy nagy politikai ballépés és a végzet kitöröl bennünket az önálló nemzetek szabói. Nyilván más teret kell keresnünk, hogy Magyarország feltámadásán állandóan, folyvást, mindig, szakadatlanul dolgozzunk és dolgozzunk úgy, hogy a nemzet lelki sóvárgásait e közben ki tudjuk elégíteni. Régebben e téren talán elég volt a költészet és a szépirodalom, ma a művelődés tere hihetetlenül kibővült, a lelki élet méretei szélességben, mélységben és magasságban szédületesen megnövekedtek és ezért kell, hogy a magyarság örök vágya az eszmények után ebben az óriási szabad térben élje ki magát, ahol semmiféle Trianon bennünket bilincsbe verni nem tud. A kultúra pedig nem más, mint az eszmények összesége. Íme, e pontnál kapcsolódik bele a nemzeti élet egészébe a kultúrpolitika, a nemzet szellemi kincseinek őrzése, ápolása és gyarapítása, amely nem lehet csupán elszigetelt iskolaszervezési és módszertani részlet-

kérdéseknek elkülönített boncolgatása és megoldása, hanem az oszthatlan egységet alkotó nagy magyar össz cél megvalósításának egyik szerves eleme.

Az emberi kicsinység érzése különösen két esetben vesz erőt rajtunk: ha az elemekkel, a természeti erőkkel állunk szemben, tengeri viharban, vagy tűzhányó kitörését szemlélve, vagy hogyha – hatalmon vagyunk. Gyakran gyötör a gondolat, hogy egy végenyészet szélére került ország bízta rám immár nyolc éven át az egyedül megmaradt kincsét: művelődését. A felelősségnek ez a perzselő tudata ösztönöz és hajt arra, hogy művelődési törekvéseink anyagi alapjait lerakjam és hogy tollhoz nyúljak, valahányszor elégtelen az államhatalom és a hivatalos apparátus és csak a nemzet közvetlen meggyőzése vezethet célhoz. Publicisztikai működés során külső egységet alkotó könyvet létrehozni nem lehet, hiszen a cikkek valamely aktualitásból kiindulva úgy íródnak, amint az élet az egyes alkalmakat felveti. De minthogy minden cikk egyetlen alapgondolatból és alapérzésből fakad, kötetem még sincs belső egység híján. A cikkekben elszórt ez alapgondolatokat igyekszem itt szerves összefüggésben és logikus egymásutánban adni.

Bárminő hősiezen küzdött is a magyar és a német nemzet a világháború folyamán, mégis az egész akció óriási balsikkerrel járt, sőt éppen mert mindent odaadtunk, éppen mert oly sok vért ontottunk, éppen mert ha újra kezdenők, sem tudnánk vitézebbül és áldozatosabban küzdeni, azért kétszeresen tragikus a nagy tusának reánk nézve

egészen kedvezőtlen kimenetele. Az ilyen nagy csalódás igen sokszor a nemzeti érzés gyengülésével és azzal jár, hogy a tömegek hite meginog a nemzeti eszményben. Efféle jelenségek a húszas évek folyamán Németországban állandóan mutatkoztak is, minálunk azonban szerencsére csak a háború végének és az ahhoz csatlakozott forradalomnak voltak nagyon is átmeneti eltévelyedései. Linder defetizmusával, Kun Béla és társai internacionalizmusukkal éppúgy egyedül állnak és a nemzet köztudatából éppúgy ki fognak veszni, mint ahogy ma nagyon kevés francia tudja megmondani, hogy az 1871-i nagy vereség után Párizsban kitört kommunizmusnak kik voltak a vezetői. Az átmeneti kóros jelenségek után pedig a nemzeti szerencsétlenség tudata nálunk inkább felkorbácsolta a magyar nacionalizmust. Hazafias érzésünknek ez a nagy ereje bátorít fel arra, hogy kultúrpolitikámban erősebben merjem adagolni a külföldi elemeket. Hiába, egy $8\frac{1}{3}$ -9 milliós elszegényedett nemzet nem képes a maga körében kitermelni mindazokat a kultúrértékeket, amelyekre szüksége van és ezredéves történelmünk során mindig meg is nyitottuk a kapukat a nyugati befolyások előtt a nélkül, hogy faji sajátosságainkat, a XVIII. század két középső negyedétől eltekintve, elhagytuk volna homályosodni. De mégis mentül több művelődési értéket kell a külföldről importálni, annál inkább kell ápolni a magyar őseredetit és erre mi sem alkalmasabb, mint a mi gyönyörűséges szomorú történelmünk eseményeinek felújítása minden alkalom-

mal, amikor az élet nagy mestere, a história, nekünk a múlt és a jelen eseményeinek párhuzamossága révén felvilágosítást, buzdítást, épülést, tanácsokat adhat. Ezért keresem jóformán minden cikkemben a történelmi analógiákat és ezért igyekszem minden mai törekvésünket belekötni a nemzeti történes folyamatának nagy egészébe. E közben különösen kettőtől kell óvakodni. Nincs veszedelmesebb, mint az önámító áltörténelem, amit a nemzeti hiúság eszel ki a maga ápolására és ami lényegében az öncsalás tárháza. De még ennél is inkább vissza kell utasítani minden olyan történelmi beállítást, amely a magyarság hibáit úgy hánytorgatja fel, hogy szinte kihallatszik a gúny vagy éppen a káröröm kaján szava. Berzsenyi és Széchenyi ugyancsak ostromozták népüket, de szavukból kiérzik, hogy belsőleg véreznek a magyarság hibáinak felismerésén. Ezért ahhoz a szent tollhoz, amellyel a magyar történelem íródik, csak az nyúljon hozzá és csak annak van joga ahhoz is, hogy nemzetének fájdalmas igazságokat mondjon a szemébe, aki mélységesen szereti ezt a bűneiben és hibáiban is nagyszerű népet. Gyakran kérdezték tőlem idegen barátaim, hogy miből táplálkozik a magyarság hihetetlenül erős nacionalizmusa, amely minden éles megfigyelőnek, aki közénk jön, azonnal feltűnik. Erre válaszul azt szoktam mondani, hogy ami az életösztön az egyénnél, az a nacionalizmus a népeknél. Az életösztönt pedig különösen a veszély korbácsolja a fel s mi magyarok történetünknek csak rövid szakáiban lehettünk biztonságban, különben elnyomás, sőt megsemmisítés veszedelme

fenyegetett bennünket. Ez erősítette az amúgy is meglevő ősérzést, ami egyébként is egyik legjellemzőbb faji tulajdonságunk. A faji tulajdonságok a különféle népeknél minőségben, irányban, tartalomban különböznek és éppen e különbség adja meg az egyes nemzeteknek sajátos jellemét. Nálunk is vannak a többi népektől eltérő sajátosságok, de az igazi karakterisztikonja a magyarnak mégis egy mennyiségbeli eltérés, az, hogy nálunk maga a nemzeti érzés sokkal erősebb, mint Európa bármelyik országában. Mondom azután még idegen barátainknak, hogy nacionalisták vagyunk történelmünk miatt is, amely a katasztrófák mellett tele van szépségekkel és tele van bámulatos erőfeszítésekkel és áldozatokkal, mindig a hazafias eszmék szolgálatában. Innét van az, hogy történelmünk kincsesházát mindig fosztogatom és alig akad majd az olvasó ebben a kötetben olyan cikkekre, ahol ne iparkodtam volna jövő törekvéseinket odakötni nagyszerű tradícióink szálaihoz. A konstruktív nacionalizmus mindig ápolja a hagyományokat, csak a radikalizmus szakít a múlttal és igyekszik gyökerében kitépni a tradíciókat.

Az éber nemzeti érzés és ennek alapján a nemzeti belső egység öntudata katasztrófaink után is megmaradt bennünk, de kell, hogy megőrizzük az ország erkölcsi egészségét is, ami sohasem volt nehezebb és szükségesebb, mint éppen ma. A rómaiak, akik minden igazságot néhány szóban tudtak összesűríteni, azt mondták, hogy a szegénység rengeteg kísértéssel jár és egy olyan elszegényedett népnél, amilyen most

a magyar, a kísértés valóban minden téren óriási. Feladatunk pedig ezzel egyenes ellentétben éppen az, hogy a faj etikai belértéke emelkedjék, mert olyan súlyos helyzetbe kerültünk, hogy rendkívüli erőfeszítésekre lesz szükség nemcsak ahhoz, hogy helyzetünket megjavítsuk, hanem már ahhoz is, hogy önálló országgként egyáltalán fenn tudjunk maradni. Ezekre a szenvedésekre, nélkülözésekre, áldozatokra, amelyek nélkül Magyarország feltámadására még csak gondolni sem lehet, csupán erkölcsileg tökéletesen egészséges nemzet lehet képes. Ezért döbrentettek meg a hírek, amelyek a nyár folyamán a Tiszazugból jöttek és ezért kell, hogy minden jó magyar embert aggodalommal töltsön el a születések arányszámának sajnálatos hanyatlása. A XIX. század államtudománya kétségtelenül túlbecsülte az állam erejét; akkor az volt a divatos felfogás, hogy a régebbi időben szükség volt az egyházak közreműködésére, de mindez a kultúra haladása folytán feleslegessé vált és ma az állam egyfelől a maga büntetőjogával és rendőrségével, másfelől kultúr- és szociálpolitikájával erkölcsi egészségben megtarthatja a keretében tömörült népeket. A világháborút követő forradalmak nem adtak igazat ennek a doktrínának és éppen azért a nacionalista kultúrpolitika Magyarországon nem mondhat le történeti egyházaink közreműködéséről és támogatja is azokat, de viszont elvárja, hogy egyházaink békét tartsanak egymás között és az állammal is, mert súlyos helyzetünkben semmiféle belső meg hasonlást elviselni nem tudnánk.

A nemzet erkölcsi egészségén kívül ügyelni kell még belső szerkezetére, szociális struktúrájára, a népességnek, a műveltségnek, a vagyonosságnak Magyarország egész területén egyenletes megoszlására. Itt szinte szervi bajok tünetei mutatkoznak, amelyeknek lényege az, hogy egyfelől az Alföld, másfelől a Dunántúl és Felvidék megmaradt része között, továbbá egyik oldalon a főváros, másik oldalon a vidék között éles diszparitás mutatkozik. Az Alföld különösen a török időkben, de később is a vezetők elhibázott politikája miatt sokat szenvedett és a többi országrésszel szemben elmaradt. A kiegyezés korában továbbá parancsoló szükség volt milliós nagy székváros létesítése, de ez sok tekintetben a vidéki városok elhanyagolásához, sőt elsorvasztásához vezetett, úgyhogy lassanként minden életnedv és kulturális erő Budapesten tömörült, amivel szemben leszegényedett és műveletlenebb vidék áll. Iszonyatos csalódás volt a túlzó centralizmus híveinek az, hogy a Károlyi-féle zendülés és a kommunista forradalom idején Budapest képtelennek bizonyult a nemzet lelki vezetésére, e működése kihagyott és a vezető szerepet az ország második városának, Szegednek kellett átvennie. Ma már minden józan ember előtt nyilvánvaló, hogy néhány fejlődésképes vidéki városunkból, elsősorban Szegedből és Debrecenből, európai nagyvárost, de többi törekvő közösségünkől is erősebb városeyényiséget kell fejleszteni és hogy az Alfölddel szemben jóvá kell tennünk a rajtaesett

nagy történeti igazságtalanságokat. Ezt a gondolatot kötetemben közreadott cikkeimnek egész sorával igyekeztem szolgálni.

Közvetlenül törekedtem a nemzeti eszmény szolgálataiba állni akkor, amikor kulturális értékeinket tártuk oda a külföld elé. Szép alkalom nyílt erre, amikor tudósaink Breslauba, művészeink pedig Nürnbergbe mentek, az olasz, a bajor és az osztrák kultuszminiszterek, meg Schmidt-Ott porosz államminiszter, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke pedig ez év folyamán ellátogattak hozzánk. Míg az osztrák-magyar monarchia fennállásának idején a sokkal nagyobb Magyarországról Európa alig vett tudomást, addig ma csodálkozással látják kultúrj avakban való gazdagságunkat mindazok, akik hozzánk jönnek, vagy akikhez a magyar művelődés apostolai elmennek. Így legutóbb is felemelő volt, hogy a barcelonai világkiállításon a képzőművészetekben a világ összes országai között az olaszok után a második helyet nyertük el.

De az az akció, amelyet kultúrdiplomáciának neveznék, bárminő jelentős, mégsem a fődolog. A lényeg az, hogy itthon önmagunknak mindig újból és újból termeljünk kultúrjavakat, amelyek-től elsősorban magunk akarunk erősödni és amelyeket csak másodsorban használunk ki arra, hogy fajunk belső értékét a külföldön megmutatva, a világ irányadó országaiban reánk kedvezőbb közvéleményt alakítsunk ki. És e téren nem győzők figyelmeztetni egy gondolkozási hibára, amely abban áll, hogy sokan a kiegyezés korában létesített

kulturális intézmények fenntartását hangoztatják, újak létesítését pedig ellenzik, holott a világnak rohamosan haladó és annyira változó kultúrfejlődéséhez mindig alkalmazkodni kell, ami nemcsak egyes új intézmények megteremtését, hanem a meglévőknek átalakítását, sőt beszüntetését is szükségessé teszi. Főképp ezeknek a törekvéseknek visszhangját találja az olvasó e kötetben. Ezek a maguk összességükben lelki felkészülést jelentenek a harmincas évekre, amelyek folyamán várjuk a magyar kérdés megoldását: Trianon revízióját. A húszas évek tele vannak könnyel és verejtéssel s bár fájdalmasak voltak, az igazságos szemlélőnek mégis be kell ismernie, hogy a magyarságra nem voltak meddők. Ügy vagyunk velük, mint az iskolában töltött évekkel. Bizony, a tanulási idő a középiskolában nem legkellemesebb szaka az életnek, hiszen a fiatalosan túláradó, habzó, tajtékzó életerőt ott korlátolni kell s a futkosni vágyó gyereket az iskolapad nyugalmlára kényszerítik. És mégis amikor letettük az érettségit és válni kellett iskolatárstól és tanártól egyaránt, fájdalom töltötte el ifjú kedélyünket. Bármennyire szenvedtünk is a húszas évek alatt, most, hogy válni kell tőlük, valahogyan sajnáljuk azokat, hiszen saját életünknek is egy évtizedét elvitték. De mi magyarok annyi jót folyamuk alatt nem élveztünk, hogy tekintetünk ne fordulna inkább sóvárgó reménységgel a jövő felé és ne várnók a *harmincas éveket*, amelyek lefátyolozva közelednek, de a fátyolon át mint hogyha a sors mosolyát ismerhetnők fel. Jöjjetek hát harmincas évek!

Ha majd megint egyszer húsvéti cikket lehet írni...

Megjelent a Pesti Napló
1929. márc. 31-i számában

Ugyanennek a lapnak homlokán, ugyancsak húsvét vasárnapján, mely 1865-ben április 15-ikére esett, vezércikk jelent meg, amely siettetta a Schmerling-kormány bukását és megindította azokat a tárgyalásokat, amelyek a 67-es kiegyezéshez vezettek. Deák Ferencnek ez a húsvéti cikke csak formájában,írás, lényegében tett.

Azóta Deák példáját sokan követték. Kicsinyek és nagyok írtak húsvét vasárnapján többé-kevésbbé sikerült cikkeket, miközben azzal áltatták magukat, hogy új magyar publicisztikai műfajt alkottak: a «húsvéti cikket». Ez lényegében tévedés. Deák Ferenc cikke egyedül áll és utánozhatatlan, mert emberöltők múlnak el, míg egyetlen hírlapi cikknek az a sors jut osztályrészül, hogy döntően befolyásolja egy egész nemzet életét. Hogy olyan alkotás, mint amilyen Deák Ferenc húsvéti cikke volt, létrejöhessen, ahhoz egész rendkívüli körülmények találkozása szükséges. Kell mindenekelőtt nagy ember, akiben a nemzet hisz és akit vezérként követ. Kellene nemcsak nagy, de egyúttal vajúdó idők, melyekben minden régi oszlik, bomlik és a világgéniusz új eszméket, új fejlődést, új politikai alakulatokat

és szervezeteket szül. És kell az ilyen fejlődés során kritikus pillanat, nagy alkalom, amikor elég, hogy a vezér a megváltó szót kimondja, amelyet mindenki megért és amely mindenkit meggyőz, elannyira, hogy a szó nyomban átalakuljon tette, mint ahogy a vegyészet világában a gáz cseppfolyóssá vagy a folyadék szilárd testté tömörül.

Deák Ferenc igazi vezére volt a nemzetnek. 1865-ben, tizenhatévi keserves kísérletezés után nyilvánvalóvá lett, hogy az osztrák államférfiak részéről Világos után, 1849-ben bevezetett összbirodalmi kísérlet megbukott és egyidejűleg Európa is átalakulóban volt, az egész helyzet megoldás után kiáltott s ebben a sorsdöntő időpontban tette meg Deák Ferenc kiegyezési ajánlatát I. Ferenc Józsefnek. Közben jött Königrätz és a gomolygó gázok egyszerre lecsapódtak és megtörtént a kiegyezés.

A húsvéti cikk ekként egyedül áll és utánozhatatlan, de kegyeletes megemlékezésül Deák Ferenc nagy publicisztikai tetteire, húsvét vasárnapján immár hosszú idő óta tollhoz nyúlnak sokan, hogy kiemelkedve a köznapi politika apró-cseprő eseményei közül, magasabb szempontból elemezzék a nemzet helyzetét. Így vált nem a húsvéti cikk, hanem a nagyobb magasságokba emelkedő cikkírás húsvét alkalmából szép magyar hírlapírói hagyománnyá.

A helyzet, amelybe Magyarország a XX. század *húszas éveiben* jutott, megint kritikus, akár csak a XIX. század hatvanas éveiben. Mindkét évtizedben összeomlás után áll nemzetünk és keresi a kiutat szerencsétlenségeinek útvesztőjéből. Hogy mennyire a katasztrófák nemzete vagyunk, azt leginkább abból láthatjuk, hogy azok a nagy szerencsétlenségek, amelyek mélyen vésődtek be

a köztudatba, mindig más és más természetűek voltak, úgyhogy ha történetbölcselel szemléltető oktatást akarna tartani politikai katasztrófák különböző nemeiről, ehhez legalkalmasabb anyag éppen a magyar história lenne. Rettenetes szenvedések emléke sűrűsödik össze és mélységes tragikum van ebben a megállapításban.

Csak azokról a nemzeti szerencsétlenségekről szólok, amelyeknek emléke a népben is mindmáig él.

A magyarságnak Európában az első nagy katasztrófája a 955 augusztus 15-iki lechmezei csata, mikor I. Ottó német császár szétverte Taksony vezérnek külföldi kalandokra küldött seregeit. Ez a X. századbeli katasztrófánk véget vett a naiv és durva formák között megnyilvánult magyar imperializmusnak, melynek támadásai elhatottak nyugaton az Atlanti-óceánig, délen a Márvány-tengerig. E katasztrófánkban az a jellegzetes, hogy ettől az időponttól kezdve, Hunyadi Mátyás uralkodásának második felétől eltekintve, a nyugattal szemben állandóan defenzívába szorultunk.

Második nagy nemzeti szerencsétlenségünk az 1241 április 12-iki mohi csata, amelyben Oktaj tatár fokán hadvezérei legyőzték IV. Bélát és azután ellenállás nélkül meghódították és kizűztötték az országot. Állami életünknek már eredeti hibája, hogy számra nézve kevesen voltak a honfoglaló magyarok, de szerencsére a királyság megalapításától a tatárjárásig eltelt negyed évezred folyamán az Árpádok nemzeti dinasztiája alatt mégis csak szépen szaporodott a magyarság. Harmadfél század népesedési munkáját rontotta le a tatár mészárlás, utána ott állott a magyar nemzet nagy politikai igényekkel, de cse-

kély lélekszámmal. E XIII. századbeli nemzeti katasztrófánk alatt rombadőlt a konstruktív nagy Árpád-királyok életművének java része. Ezt a bajt még fokozta, hogy a nemzeti dinasztia uralmának hátralévő hat évtizedében a konszolidáció állapotába jutni már nem lehetett. IV. Béla állandó viszályban élt fiával, V. Istvánnal, aki kun nőt vett feleségül és ebből a házasságból származott Kun László; az ő ereiben tobzódó féktelen kun vér szétzilálta a királyságot, vele kihalt az Árpádok főága, a mellékágból származott III. Endre pedig csak lassan tudott gyökeret verni s fiútód hátrahagyása nélkül halt meg. E katasztrófánk főleg népesedési szerencsétlenség, benne az a karakterisztikus, hogy a magyarságnak különben is csekély száma még jobban megapadt.

A XIV. és XV. században az Anjouk és a Hunyadiak alatt megerősödtünk, de a Jagellóház három királya közül kettő: I. Ulászló és II. Lajos már serege élén hősi halált halt a törökökkel szemben vívott egyenetlen küzdelemben. 1526 augusztus 29-én II. Szulejman Mohácsnál megsemmisítette II. Lajos hadait és nyomába jött a török hódoltság, amely mindinkább tovább harapódzott egészen a magyar nyelvhatárokig. Ennek a XVI. századbeli katasztrófáknak az a sajátossága, hogy a faj magyar területek kerültek török uralom alá és a magyar állam hatalma alatt csak a nemzetiségek által lakott föld maradt. Csodálatos fonák állapot az, hogy ahol magyar élt, ott a török uralkodott, ahol viszont idegenajkú nép tanyázott, odaszorult a magyar uralom. Mennyi belső ellentmondás és ebből kifolyólag mennyi történelmi és politikai nehézség eredt e helyzetből! A török hódoltság végefelé az ifjabb Zrínyi Miklós, aki nemcsak költő és hadvezér, hanem

publicista is volt, megírta Áfiumát, amelyben rámutatott a felszabadulás módjaira. Zrínyi személyében akkor a nemzeti vezér megvolt, a kor is vajúdott és alkalom is kínálkozott, de az «Áfium»-ban felállított politikai program mégsem valósulhatott meg és így Zrínyi «Áfium»-át nem lehet Deák Ferenc húsvéti cikkével párhuzamba állítani. A török alól felszabadítottak bennünket, ám cserébe érte állami függetlenségünket követelték. Ez ellen nyúlt fegyverhez II. Rákóczi Ferenc, de a trencsényi, romhányi és vadkerti vesztett csaták után 1711-ben a kurucoknak Nagymajténynál le kellett rakni a fegyvert. Ez a XVIII. századbeli katasztrófánk kihatásában kevésbé politikai természetű; az akció e részben nem annyira a nemzetnek, hanem inkább Rákóczi és emigráns társainak szempontjából fordult rosszra. E katasztrófákra meg az a jellemző, hogy a magyar szellemiségre és műveltségre hozott romlást. A győztes és virágzó Bécs a maga bűvkörébe vonta a nemzet politikai és társadalmi vezetőit, akik ott nemzetileg elfajzottak. A XVII. században még oly virágzó irodalmunkra ráborult a nemzetietlen kor. Nagymajtény után kulturális katasztrófa következett, amit csak kultúrpolitikusok küzdhettek le és valóban e hatalmas művet Bessenyey, Kazinczy és Kisfaludy Károly vezérletével végezte el a magyar géniusz. De mivel ők írók voltak, természetes, hogy Deák Ferenc húsvéti cikkéhez fogható politikai programot nem is adhattak és irodalmi akciójuk csak közvetve, a magyar szellem ébresztése révén hatott politikailag. Az ő részükről adott irodalmi lökés politikai folytatása Széchenyi fellépése és «Hitel»-ének közrebocsátása. A magyar politikai irodalomban talán az egyedüli publicisztikai mű, ami hatásra Deák Ferenc hús-

véti cikkével párhuzamban áll. A «Hitel» a reformkort, a húsvéti cikk a kiegyezés korát készítette elő és vezette be.

Az 1849. év nyarának veszített csatái után Világosnál le kellett tennünk a fegyvert. E XIX. századbeli katasztrófánkban az a szembeszökő, hogy az ország területe ugyanannak a dinasztíának uralma alatt maradt, a győztes orosz vagy más európai állam belőle semmit el nem szakított, de alkotmányunkat, politikai önrendelkezési jogunkat elveszítettük. Passzív prédája voltunk, akárcsak a kísérleti nyúl, az osztrák államférfiak öszsbirodalmi kísérleteinek. Világos olyan alkotmányjogi katasztrófa, amelyből a közjogász Deák Ferenc politikai akciója és annak során a húsvéti cikk ragadott ki bennünket.

XX. századbeli nemzeti szerencsétlenségünk a veszített világháború végén Trianon. Itt nem veszett el a magyar nyelvterület nagyobbik része, mint Mohácsnál, nem veszett el a függetlenségi és önrendelkezési jog, mint Világos után, de most meg rengeteg területet, lakost és gazdagságot veszítettünk és ezenfelül katonailag is lefegyvereztek bennünket. Ez megint egészen más természetű katasztrófa. A leglényegesebb eltérés az, hogy míg Világos után a dinasztíával való kiegyezés szinte automatikusan hozta vissza a területi épséget, addig a Párizs körüli békék idegen hatalmak között osztották fel a magyar államterületet és élén az úgynevezett Népszövetséggel, egészen új nemzetközi világjogrendet építettek fel, amely Magyarország felosztásából, mint európai nemzetközi nagy adottságból indult ki. A legutóbbi álbékékből kisarjadzott új európai összhelyzetnek kell oszlani, bomladozni, hogy mostani katasztrófánkban is ki tudjunk bontakozni.

Tagadhatatlan, hogy tíz év tartamára, századunk *húszas éveire*, a Párizs körüli békék megmerevítették Európában az államok határait, de ma már nagyon sokan látják a győztes országok politikusai közül is, hogy a vétkes felületességgel megkoncipiált békeszerződések alapjukban hibásak és mindinkább tarthatatlanok. A világszellem megint vajúdni kezd, mint a XIX. század ötvenes és hatvanas éveiben. Hiszen Mussolini egy nagyhatalom nevében felelős állásból hirdette, hogy Trianon nem örökéletű kötés, lord Rothermere ugyanezt a gondolatot a világsajtó hatalmával hirdeti, gróf Apponyi Albert pedig a Népszövetség tanácsában és közgyűlésén klasszikusan képviseli. Igen, igen, mi magyarok érezzük, hogy bár még nincsen itt, de közeledik s a *harmincas években* el is jő az a húsvét, amikor majd megint egyszer igazi húsvéti cikket lehet írni. . .

A dunáninnyi városok kongresszusa

Megjelent a Pesti Napló
1929. ápr. 7-i számában

A dunáninnyi városok májusban kongresszust tartanak Miskolcon, hogy megvitassák az Alföldön szétszórta nagyobb közösségek közös ügyeit és kimunkálják ennek a nagy darab magyar földnek szükségleteit, kívánságait. Már hosszabb idő óta örömmel lesem az Alföld ébredésének minden számottevő szimptomáját és különösen e részben kimagasló jelentőségű a miskolci városi kongresszus.

Ott lesznek a törvényhatósági és a rendezett tanácsú városok polgármesterei mellett az alföldi egyetem rektorai is, ami megint fontos szimptoma, mert tanúság a mellett, hogy a szegedi és a debreceni egyetem felismerte, hogy sokkal több, mint egy főiskola, amely véletlenségből Debrecenben és Szegeden székel és tanít, hanem ezen túlmenően olyan tudományos kutatásnak műhelye, amelynek egyik főcélja az Alföld megismerése, problémáinak meglátása, szükségleteinek megállapítása, a tudás erejével való áthatása, átdolgozása. A nemzetek életében fontos korporációk a városok és az egyetemek s ha most polgármestereiket és rektorikat együtt látjuk a kongresszusi tanácskozó asztalnál, akkor ez annak a jele, hogy künn

tiszai egyetem fenntartása mellett nemcsak tudó-

mánypolitikai okból foglaltam állást, hanem abból a még magasabb szempontból is, hogy az ország szerkezetét, összetételét arányosabbá, egészségesebbé tegyük. Nem lehet az, hogy ebben az országban minden városiasság Budapesten összpontosuljon. Hasztalan tetszelgett volna a szegedi és a debreceni lokálpatriotizmus abban, hogy mindkét közösség a lakosság lélekszámára nézve száz-
 ezres város, ha a népesség e nagyobb konglomerátumainak a helyi színezetet csak a paprika és a délibáb adta volna meg. A százezernél több lakossal bíró közösség a statisztikusok szemében már nagyváros, de a lélekszám mögött a háttérben, mint még döntőbb követelmény, ott van a városiasság, ami főképpen három elemből rakódik össze: iparból, kereskedelemből és műveltségéből; valódi nagyvárosnál már nem abból a művelődésből, melyet egypár gimnázium és reáliskola, felsőbb kereskedelmi és ipariskola, szóval középfokú tanintézet ad, hanem abból a magasabb kultúrából, amelyet csak az egyetem sugároz ki magából. Ahhoz, hogy Szegedből és Debrecenből igazi nagyváros legyen, nélkülözhetetlen volt az egyetem. Ez a több mint kultúrpolitikai, ez a nemzetpolitikai felismerés és meglátás volt az indoka, miért ragaszkodtam alföldi egyetemünk megmentéséhez. De még ennél is magasabb szempontokig emelkedve, tudni kell azt is, hogy az olyan hatalmas kulturális főintézmény, mint amilyen az egyetem, nemcsak székhelyére hat, hanem hatása messze kisugárzik a környékre is. És valóban az Alföld nagy ébredését el sem lehetett volna képzelni a tudomány kovászának élesztő ereje nélkül.

Mind e városi és művelődési energiák összefogásaként kiváló férfiak készülnek összeülni, akik

állásuknál fogva is különös súlyt jelentenek. Nálunk ez újabb folyamat, de Németországban és Olaszországban már régebben így van. Nem is szólva Berlinről, mily rendkívüli súlya van egy kölni vagy egy frankfurti polgármesternek. Legújabban pedig éppen mi szemlélhettük örömmel, hogy Nürnberg élén a magyarbarát Luppe mi-csoda jelentőséggel bír. A háború előtti Olaszországban is a legnagyobb családok sarjai elfogadták Róma polgármesterségét, a fasiszta Olaszországban pedig volt miniszterek is szívesen vállalják az olasz nagyvárosok: mondjuk Nápoly vagy Milánó podesztaságát.

A régi Magyarország társadalmában a miniszterek, Ferenc József hadtestparancsnokai, egy pár nagybank és vállalat vezérigazgatója, meg a hitbizományosok emelkedtek ki. De a nemzetek élete annál gazdagabb, mentől többféle csúcsban kulminálhat az igazán tehetséges emberek pályája. Most nálunk is kifejlődőben van az olyan polgármestertípus, akinek tevékenységét nem meríti ki a képviselőtestületben mutatkozó ellentétek kiegyensúlyozása és a vicinális kérdések oldozgatása, a helyi bajok foltozgatása. Gyakori alföldi útjaim során ellátogattam jóformán minden alföldi városba és igen sok helyen láttam életrevaló terveket, sőt koncepciókat és a város emelésére irányuló acélos akaratot. Valamennyi várossal egyetlen cikk keretében nem foglalkozhatom, de nagyon vonz az a feladat, hogy minden magyar városegyéniség felismeréséhez, megismertetéséhez és sajátos hivatásának megállapításához külön cikkel hozzájáruljak. Mert mint egy jó zenekarban a legkülönbözőbb színezetű hangszerek együttműködése hozza ki igazán a zenei kompozíció belső tartalmát, azonképpen a nemzetek életében is minden egyes kom-

munkásnak megvan a maga különös városi egyénisége és sajátos hivatása s éppen ennek a betöltésével működhetik közre a nemzeti élet gazdaggá és teljessé tételében is. Mondom, jóformán minden város és sok vezető tisztviselő megérdemelné, hogy külön foglalkozzam vele. Hogy semmit és senkit se sértsek, csak a százezres vidéki városokra szorítkozom.

Budapest után második városunk Szeged. A trianoni béke elszakította tőle azt, amit a német Hinterlandnak nevez: a Bácskát és a Bánátot. A gazdasági helyzet ennek következtében komolyra fordult, de a város polgársága, élén Somogyi Szilveszterrel, ebben a nehéz helyzetben korántsem esett kétségbe, ellenkezőleg, megszerezte az egyetemet, segítette azt az államnak kiépíteni, befejezni a fogadalmi templomot, megcsinálta a tanyai vasutat, a belterület körül elővárosokat fejlesztett és kiépítettük a külvárosi, elővárosi és tanyai népiskolák, gazdasági iskolák és óvodák hálózatát. Korábban sokat tervezettek Szegeden, de a megvalósulás útjára csak Somogyi polgármester széles látköre és megfontolt energiája vitte a dologokat.

A második százezres és egyúttal egyetemi városunk Debrecen. Magos György örökébe most Vásári polgármester lépett, fiatal, öntudatos, energikus ember. Nagy terveknek sincsenek híján, a nagytemplom és a kollégium mellől a Déry-múzeumtól sugárutat akarnak nyitni és egyenesen nekivezetni az egyetem most épülő központi palotája homlokzatának. A nagyerdőn meg az egyetemi telep mindinkább kikerekedik. Eddig ha idegent vidékre vittünk, vagy halpaprikást adtunk neki enni, vagy a Hortobágyot mutattuk meg. Most már könnyen elháríthatjuk azt a vádat, hogy

Magyarországon Budapesten kívül jóformán nincs semmi. Csak a legutóbb is büszkén mutattuk a svéd pénzügyminiszternek a szegedi gyermekklinikát, mint Európának egyik legtökéletesebb ilyen intézményét.

Es mintha a városok polgármestereivel jófajta versenyre kelnének az egyetemek rektorai. Szegeden Menyhárh Gáspár rektor volt a nagy szálláskereső, Riesz Frigyes és Tóth Károly rektorok pedig vasenergiával sürgették a nagy egyetemi építkezések megindítását. Tóth még megalapította a «Széphalom» folyóiratot is, amely a sajátos szegedi tudományosságunk magasszínvonalú orgánuma.

Debrecenben Verzár Frigyes rektor kivitte a tanári villák építését, most pedig Darkó rektor azon fáradozik, hogy a tiszáninneri városok járuljanak hozzá Debrecenben nagy egyetemi internátus építéséhez, mely e városok gyermekeit fogadná be.

Magyar férfiak komoly munkája ez, polgármestereké és rektoroké, akik vállvetett erővel dolgoznak városaik és egyetemeik és ezzel az Alföld fejlesztésén.

Kecskemétről és Bajáról, Miskolcra és Nyíregyházáról, Szentesről és Csabáról, meg a többiekéről is sok örvendetesét lehetne elmondani. A legtöbb helyen pótolni akarják a múltak fájdalmas mulasztásait és tele vannak tervekkel.

Tervekkel, de van-e erejük a megvalósításra? Egészen magukra hagyva, állami támogatás nélkül bizonyára nem tudják megvalósítani azokat. De e városok a képviselő- és felsőház tagjainak számottevő részét küldik a parlamentbe és ha ezek a férfiak gondosan kidolgozott szerves program alapján erélyesen kezükbe veszik a dunán-

innen városok ügyét, akkor van is erejük a megvalósítás eszközeinek biztosítására.

Mert egyet ne felejtünk el: korunk alaphangja demokratikus és csak azok a reformok valósulhatnak meg, amelyek mögött nagy közhangulat áll. A fasizmus fennállásának hatodik évfordulóját a múlt év október 28-án nem hangzatos beszédekkel, hanem azzal ünnepelte meg, hogy felsorolták mindazokat az alkotásokat, közműveket, melyeket az új rendszer létrehozott. Mint a hasznos beruházásoknak az egységes párt elé terjesztett összefoglalásából mindenki láthatta, szerény viszonyaink között nekünk sem kell magunkat szeggy élnünk. Egymilliárd pengő körül jár az az összeg, amelyet ez években beruházásokra költöttünk. Ha a dunáninnen városok kongresszusa alaposan munkálkodik és a rendelkezésre álló erőkkel okosan számoló programot dolgoz ki és a mellett meg tudja szervezni a rendelkezésre álló politikai erőket is, akkor az újjáépítésnek mostani tizedik esztendejében, ezen a nagy évfordulón, a *közeledő harmincas évek* tartamára további fejlődés biztos alapjait rakhatja le.

A politikai romantika veszedelmei

Megjelent a Pesti Napló
1929. ápr. 14-i számában

Kornis Gyula professzor, nagyrabecsült barátom és egyik legbelsőbb munkatársam «Nemzeti megújulás» címen a napokban tanulmányt tett közzé, amely valósággal rendszerbe foglalja azt, amit a neonacionalizmus gondolatáról különböző alkalmakkor cikkekben megírtam és beszédekben elmondtam. Rendkívül örvendek, hogy az ő kristálytisza előadásában most már egyetlen dolgozatba összesűrítve látható a neonacionalizmus elmélete, de különösen hálás vagyok azért, mert kimutatja, hogy egyesek mennyire félreértették azt, amit az államférfinak arról a kötelességéről mondtam, hogy nemzete érdekében sikeresnek kell lennie.¹⁾

Most, mikor egy, nagy balsiker tizedik évfordulójához jutottunk, kétszeresen fontos, hogy a nemzet e részben tisztán lásson, mert a veszített világháborút és Trianont valahogy még csak túléltek, de újabb balsiker most már biztosan sífbadöntene bennünket. Ezért tartanám végtelenül veszedelmesnek, ha mi, akik a politikában különben is a romanticizmusra hajlunk, ápolnánk a politikai sikertelenség kultuszát.

¹⁾ L. Gróf Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Budapest. 1928. 301–304. l.

Először is az egész elgondolásból ki kell rekeszteni az egyéni siker gondolatát. Az államférfinak, ha erre a megtisztelő szóra érdemes akar lenni, önmagára mentől kevesebbet szabad gondolnia. Dehát, úgy mondják, az emberek nem is akkor stréberek, amikor már hatalmon vannak, hanem addig törtetők, amíg a hatalmat elérik. Érdekes ez a «stréber» szó, érdemes vele egy kicsit behatóbban foglalkozni. Akiben kiváló tehetség nagy tudással és erős akarattal párosul, annak a politikai életben nemcsak, joga, hanem kötelessége is irányadó állást vállalni. Törekedhetik is erre, persze megfelelő tartózkodással, könyökének felhasználása nélkül. Ellenben teljesen jogosulatlan, ha valaki-egyik oldalon pusztán nagy név erejére, másik oldalon demagógiával szerzett népszerűsége támaszkodva akar vezetni anélkül, hogy az ehhez szükséges ember-, ország- és életismerete, kormányzati tapasztalata meglenne. Stréber tehát az, aki képességek nélkül törtet, vagy jól képzett ember ugyan, de hatalmi szomszárja olyan mohóságra ragadja, amely a politikai méltóságnak rovására megy. Amint átüt a politikusnál az egyéni sikerre való törekvés, akkor meginog a nemzet hite az illető önzetlenségében s ez számára olyan politikai gyengeség forrása, ami miatt működése az országra sem lehet eredményes. Amikor tehát sikeres politikáról beszélek, akkor ebből már előre kirekesztek minden személyi sikert.

Igen ám, de azt lehet mondani, hogy a köz, a nemzet érdekében is lehet erkölcstelen eszközökhöz nyúlni, amelyeket Machiavelliról elnevezett államtan megengedettnek mond akkor, ha azok célhoz vezetnek. En nem vonom kétségbe, hogy meg erkölcstelen politikai eszközök alkalmazásával is lehet pillanatnyi sikert elérni, de az a

bökkenő, hogy csak – pillanatnyi sikert. Mert nem szabad a nemzetnek hosszúra nyúló életéből csak egy kis részt kivágni és annak a történelmi folyamatosságból kiemelt kis darabjában egy erkölcstelen eszközzel elért sikert izolálva nézni. Hiszen az élet folyik tovább és az erkölcstenség, a perfidia, a hitszegés – akár egyesek, akár nemzetek követik el – undort vált ki a becsapottban a bosszú ádáz érzését korbácsolja fel, amely a megtorlásra lihegve lesi az alkalmat. Ilyen alkalom pedig a történet folyamán mindig bőségesen kínálkozik.

De ha erkölcsről beszélünk a politikában, akkor nagyon gyanakvónak kell lennünk, mert sok mindent erkölcsi norma gyanánt igyekeznek feltüntetni, ami lényegében nem az, hanemcsak egyes koroknak felfogása vagy éppen egyes rezsimeknek érdeke. A politikai történetnek vonzó fejezete lenne, ha valaki megírná az érdek eszményesítését, ha különböző országokban és korokban kimutatná, hogy fejedelmek, egyes államok uralkodóosztályai, intézmények, rezsimek miként igyekeztek az ő egoisztikus érdekeik szolgálatát úgy feltüntetni, mint hogyha az szent ügy lenne, amiért mindenkinek érdemes áldozni és vérezni, így hát vannak erkölcsi álelvék de aini Jgazán erkölcsi elv, amelyet nem emberi ravaszság, vagy önzés, hanem maga a gondviselés avatott erkölcsi normává, azzal büntetlenül szembezállni nem lehet. Ha a politikus, elvakítva valamely könnyű siker lehetőségétől, erkölcstelen eszközökhöz nyúl, ezzel, ha nem a pillanatnyi sikert, hanem a nagy összefüggéseket nézzük, végzetes károkat okoz nemzetének, amelyet a kétségbeesett eszköz alkalmazásával szolgálni vélt. Még rettenetesebb a helyzet, ha az erkölcstelen eszköz nem sikerhez, ha-

nem balsikerhez vezet, mint például a Mackensen-hadsereg lefegyverzése Károlyi Mihály kormányszata idején.

Állambölcseleti fejtegetéseink eddigi során a politikai sikerek különböző fajtái közül kettőt kirekesztettünk; az egyik a személyi siker, a másik az erkölcstelen eszközökkel elért siker. Erről a két dolgról nem is érdemes több szót vesztegetni. Egy jóközepes politikus szempontjából nem is ezen a két téren merülhetnek fel belső konfliktusok, hanem akkor, amikor valaki egyfelől múltjában bizonyos politikai meggyőződéseket, elveket nagy emfázissal hirdetett s zászlajára írt, másfelől a nemzet életének egy adott pillanatában ezeknek az elveknek alkalmazása a nemzetre káros lenne.

Hangsúlyozom, nem az örök erkölcsi normákról szólok, hanem a politikai tanokról s a politikai elvekről. Hogy jönnek ezek létre? Ha egy elhaló korszak korábbi életerői kimerültek, akkor a világgéniusz új energiákat szül, amelyeket a rendszerező emberi elme elvekbe, jelszavakba sűrít össze; mindebből lobogó lesz, amely alá felesküsnek a legjobbak. Az ilyen eszmék előbb-utóbb rendszeren győznek és ha győztek, akkor annak kornak a tudománya azt, ami történetileg relatív, eszmeileg abszolútként állítja be, örökérvényűnek hirdetett teóriát csinál belőle. Lássunk csak egy nagy példát.

Hatalmas eseményláncolat volt az Európa-szerte, mikor az abszolút királyságot legyűrte az Angliából átvett parlamentarizmus, mely harcot az európai kontinens a liberalizmus jegyében vívta meg. A mi nemzedékünk még úgy tanulta, Hogy a parlamentarizmus és liberalizmus olyan politikai rendszerek és elvek, amely a fejlődés esz-

menyi magaslata. Ámde a marxizmus előretörésével egyes országokban olyan bajok keletkeztek, amelyekkel szemben a liberalizmus tanácstalanul állt. Micsoda lelki krízisen mentek át nálunk sokan éppen a kommunizmus után, mikor felmerült a nagy kérdés, hogy a liberalizmus által engedett akciószabadsággal nem élt-e és nem élne-e vissza a kommunizmus éppen a végből, hogy minden egyéni szabadságot megsemmisítsen? A nagy krízisek rendszeresen a korábbi korszak elvei megingásának időpontjai. Es ehhez képest világszerte nagyon sokan revideálták is a világháborút követő katasztrófák nyomán elveiket. De korábban is megtörtént ez kisebb krízisek során, mikor például a 67-es alapról a 48-asra mentek át kristálytisztá jellemű magyar államférfiak.

Így áll a politikai elvek világa. Ezzel szemben mit akarnak a nemzetek tömegei? Az államok kereteiben élő nemzetek a földi életet maguk és tagjaik számára meg akarják könnyíteni és amennyiben ez lehetséges, derűssé akarják tenni. Azt követelik azoktól a férfiaktól, akiknek kezébe sorsuk intézését letették, hogy okosan, higgadtan, biztos kézzel vezessék őket és megkönnyítsék egyeseknek és családoknak a létért való küzdelmet. A nemzeteknek közömbös az hogy a politikusok micsoda zászló alá esküdtek fel, a nemzetek élni, haladni, boldogulni akarnak. Ehhez képest a politikusnak nincs joga a saját elveit erőltetve a nemzetet kétes kimenetelű vállalkozásba belesodorni. Ilyen értelemben használtam ismételten azt a hasonlatot, hogy a trianoni Magyarország egy nagy kocsi, amelyben bennülnek Magyarország összes anyái és gyermekei s ennek a kocsinak az útja mélységek és szakadékok fölött vezet. Jaj annak a hetyke kocsisnak,

aki meggondolatlanul és szilajul belevág a lovak közé és mélységbe dönt asszonyokat és gyerekeket, akik nem akarnak meghalni. Mindenki szabadon rendelkezik a maga életével, de akire az összeseg élete van rábízva, annál a veszedelmes kockáztatás nagy frivolitás.

Ha egyfelől a politikus által korábban hirdett elvek és másfelől a nemzet életérdekei által parancsolt elvek között ellentét merül fel, akkor a politikus számára két út van. Az egyik a félreállítás, hallgatólagos és kínzó elismerése annak, hogy elvei nem állták ki az élet nagy próbáját* Intézzék a közügyeket mások, akiknek politikai alapfelfogását az események igazolták.

A másik: nyílt vallomás a nemzet színe előtt, becsületes beismerése a tévedésnek s az új elveknek nyilvános megvallása. Ez az eljárás azonban csak a legkiválóbbaknak van megengedve, akiknek kivételes képességeire a nemzetnek még nagy tévedések után is szüksége van. Mert ha közönséges halandó változtatja meg elveit, óriási súllyal nehezedik rá az a gyanú, hogy az elvcsere nem önzetlen forrásokból fakadt, hanem azért történt, hogy az elvcsere megváltozott politikai helyzetekben is POSSZIBILIS, aktív maradjon.

Az imént vázolt két út megengedett. De nagy bűn az elvek erőszakolása csökönyösségből, hiúságból, a következetesség fitogtatásából, az egyszerű megválasztott irány konok megtartása még akkor is, ha ez a nemzetet bajba viszi s komoly veszélyekbe döntheti. A világtörténelemből könnyű lenne a katasztrófák egész sorát kimutatni, amelybe hiú konokságból döntöttek egyes vezérek nemzetüket. Rendkívül veszedelmes az, ha azután közrejátszik a politikai romanticizmus is és azt,

ami egyszerűen elhibázott politika volt, utólag a nagyszerű elvhűség dicsfényével veszi körül. Miért mondtam el mindezeket? Azért, mert mi magyarok a politika nagy romantikusai vagyunk. Igen sokan, különösen a politikai agitációban, szeretik elhomályosítani azt az igazságot, hogy az államférfinak legfőbb kötelessége saját egyéni érdekeire nem nézve, örök erkölcsi igazságokat nem sértve, eredményekhez és sikerre vezetni a reábízott nemzetet.

Sovinizmus és kishitűség

Megjelent a Pesti Napló
1929. ápr. 21-i számában

Eötvös Loránd a fiatal természettudósoknak azt mondta, hogy a jelszó: mérni; mérni a felületet és a köbtartalmat, a kiterjedést és az összehúzódást, mérni az áramok erejét, mérni a megfigyelt anyagban vagy mozgásban mindent, ami megmérhető. Az orvosprofesszorok azt mondják a medikusoknak, hogy boncolni, boncolni. Addig, amíg igazán komolyan vették a művészeti oktatást, azt mondták a festőnövendékeknek, rajzolni. Szóval minden nagy mesterségben van valami alapismeret, amit kitűnően el kell sajátítani, a többi, a felépítmény sikere ennek az alapnak biztosságától függ.

Vajjon mi az alapismeret a politikában? Nézni, meglátni, megismerni, összehasonlítani az igazságnak megfelelő országgépet alkotni, ezt a gépet idegen országok állapotával összehasonlítani, mert csak ilyen politikai diagnózis alapján épülhet fel a nemzeti terapeutika, vagyis annak a nagy nemzeti betegségnek a gyógyítása, amit Trianon szóval lehet összefoglalni.

Az emberek olyan hamar készen vannak annak kimondásával, hogy valami jó vagy rossz. Mentől műveletlenebb vagy felületesebb valaki, annál inkább leegyszerűsít mindent abszolút formulákra. Pedig milyen relatív minden! Ha a

hideg vízből nyúlunk a langyosba, melegnek találjuk, ha a melegből nyúlunk ugyanabba a langyosba, akkor viszont hidegnek érezzük. A magyar viszonyokat sem lehet önmagukban abszolút nézni. Vannak országok, ahol jobban mennek a dolgok és vannak, ahol rosszabbul. Ha valaki ez utóbbiakból jön hozzánk, öröndetesnek találja helyzetünket, ha az Egyesült-Államokból érkezik, ahol a háború után nagy a virágzás, minden kicsinyesnek tűnik fel szemében, amit itt lát.

Mi már most az igazság!

A vallásos ember azt hiszi, hogy Ádám bűnbeesése után megromlott az emberi alaptermészet; büntetésül ránszakadt a halál s azóta állandóan bajokkal küzd az emberiség. Vannak azután a történelemnek a hittől nem befolyásolt szemlélői, akik nem természetfeletti forrásokból merítve, hanem az események megfigyelése alapján jönnek arra a meggyőződésre, hogy ha ez a föld nem is siralomvölgy, mégis állandóan bajokkal van tele és egészbenvéve csak egy kis meglegedés az, amit idelelt remélhetünk és elérhetünk.

Vannak utópisták, akik valamely új politikai rendszer révén az emberiség boldogításáról ábrándoznak. Ilyenek voltak a jóhiszemű kommunisták is. Láttuk Oroszországban, hogy mindez hová vezetett. Száz ezreket lemészároltak, tönkretettek azzal a jelszóval, hogy a nagy cél, a végső boldogság érdekében ártalmatlanná kell tenni, ki kell irtani mindazokat, akik a társadalom kommunisztikus újjászervezésének nyíltan ellenszegültek, vagy akikről feltehető, hogy belső rejtett ellenkezésből a nagy vállalkozást elgáncsolhatnák. Ezt a hekatombát Oroszországban igazán radikálisan végrehajtották, de a várt boldogság nem következett be, egyelőre csak nyomort, hányat-

lást, süllyedést, züllést, a nagy orosz nép példátlan összezsugorodását látjuk.

Mindebből az következik, hogy seholsem fenéki tejfel, hogy mindenhol bajok vannak és lesznek is az idők végéig. Ezért a politika főfeladata az, hogy a bajokat csökkentsük, hogy az életet elviselhetővé, lehetőleg kellemessé tegyük.

A világháborúba belebetegedett Európa, a bajok nemcsak a legyőzötteknél, de a győzőknél is nagyok. Persze a legyőzötteknél perzselőbbek, nálunk pedig, akikkel az összes legyőzöttek közül Trianonban a legkegyetlenebbül bántak, szükségképpen a legsúlyosabbak.

Ha már most ezeknek a politikai alapigazságoknak birtokában járjuk a világot, akkor egyszerre tisztábban látunk és összehasonlításaink is igazságosabbak lesznek. Aki csak a hazai viszonyokat nézi, rendesen két ellentétes túlzásba esik, vagy a közmondással szólva, azt hiszi, hogy Magyarországon kívül nincs is jó élet, hogy mi vagyunk a legtökéletesebbek és mindig mások gonoszága, vagy igazságtalansága döntött bennünket érdemetlenül bajba. Vagy pedig ezzel szöges ellentétben úgy vélekedik, hogy nálunk minden gyarló, tökéletlen, fejletlen, csak az idegen ország szép, csak a külföldi áru jó, csak a nyugati emberek igazán műveltek. Az igazság a középen van. Van, ahol mi vagyunk az elsők. Ragadjuk ki a többek közül, például, a sportot. Ott bizonyára kimagaslunk, különösen a kardvívásban, amit tavaly Amszterdamban, most pedig Nápolyban bebizonyítottunk. A magyar kubikushoz hasonlítható földmunkás nincs a világon, aratónk is ritkítja párját. Az orvosi tudományokban is számot teszünk. Más tereken ellenben meglehetősen elmaradtunk és bizony nekem, mint kultuszminisz-

térnek, fájdalmas lenne felsorolni, hogy egyelőre még mely tudományágak panganak. Ezért csak a gazdasági kultúrát ragadom ki, amelynek fejletlenségét tükrözik vissza gazdasági sikertelenségeink.

Nem szabad a végletekbe esni. Az öntelt sovinizmus épp olyan veszedelmes, mint a nemzeti kishitűség. A helyes ítélethez nemzetközi összehasonlításra van szükség és ezért kell, hogy a vezetők ne csak az ország közállapotait, hanem a külföldet is saját szemükkel lássák, saját tapasztalatuk alapján ismerjék. Persze, iszonyatos felelősség nehezedik ilyenkor reánk. Úgy érzem, hogy Hungária ilyenkor azt súgja oda: menj, nézz, figyelj, tapasztalj és e közben gondold meg, hogy nem magad számára dolgozol, ami magánügyed lenne, hanem az összeség érdekében, tévedéseid ezért nem neked, hanem az országnak ártanak.

Úgy érzem, hogy ezzel az erkölcsi útravalóval indulok Németországba, ahol Becker porosz kultuszminiszter, az ismert, magyarbarát német államférfiú kollegiális készséggel mutatja meg a porosz állam újabb kulturális intézményeit. Münsterben Poroszország a háború utáni időben építette ki a weszfáliai egyetemét, akár csak mi Szegedet és részben Debrecent. Göttingenben pedig természettudományi laboratóriumokat emelnek, amivel párhuzamosan mi is építjük a szegedi egyetem természettudományi intézeteit. A legönzetlenebb és legnagyobb támogatás, amit nagy kollégám, Becker porosz miniszter nyújt, amikor be enged tekinteni magába a porosz alkotás műhelyébe. Az összehasonlítás úgy nem üthet ki, hogy a szegény Magyarország is olyan nagy dolgokra vállalkozzék, mint a legyőzöttek is hatalmas német kultúra és német gazdagság. Ez a

szempont tekintetbe sem jöhet. De amit alkotunk annak bár kicsinynek kell lennie, de egészen a kor színvonalán kell állnia, mert iszonyatos lenne az én történeti felelősségem, ha a legújabb fejlődés nemismerése folytán olyanokat létesítenénk, amik már keletkezésükkor túl vannak szárnyalva és részben elavultak. A jelszó csak az lehet: keveset, nem túlméretezettet, de tökéleteset, a megváltozott idők követelményeinek mindenben megfelelőt, a nekünk való legjobbat, a legtökéletesebbet.

Úgy érzem, ezzel a jelszóval kell útrakelnem.

Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?

Megjelent a Pesti Napló
1929. május 5-i számában

Ady Endre egyik legszebb versében, amely úgy kezdődik, hogy «Góg és Magóg fia vagyok én . . .», a maga személyére vonatkoztatva felvet egy kérdést, amely sokkal több, mint Ady saját költészetének problémája, mert magában foglalja egy Ázsiából Közép-Europába került nép egyik létkérdését. «Verecke híres útján jöttem én, fülemben még ős magyar dal rivall, szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?» A tősgyökeres magyar családból származott Ady az akkori francia dekadens költészet, különösen Baudelaire és Verlaine befolyása alá került, ezzel a nyugatos iskolával jött az ország nyugati kapuján, Dévényen át, az akkori időknek ilyen új dalaival. Adyt mindjárt kezdetben sokan támadták és a harc még most sem ült el. Támadták, mert iránya új volt és az új dolgokra, tapasztalás szerint, rá szokták vetni magukat a konzervatívabb érzésű emberek. De támadták azért is, mert a francia dekadensek költészetének behozatalától a magyar erkölcsök épségét féltették. Ady vállalta a harcot, «fülemben forró ólmot öntsetek, legyek az új, az énekes Vazul», – mondja s majd hozzáteszi – «de addig sírva, kínban, mit se

várva, mégis csak száll új szárnyakon a dal s ha elátkozza százszor Pusztaszer, mégis győztes, mégis új és magyar». Ady a lényegben tisztán látott; elátkozták és mégis győzött, irányát az új költői nemzedék sok tekintetben magáévá tette és magyarságát sem lehet kétségbevonni. Ha elétevelyedéseit a költő hagyatékából kivesszük, nagyszámú költemény marad meg, amely a magyar irodalomnak örök értéke.

Ám Ady e versében, talán öntudatlanul, az ő költészetén messze túlmenő jelentőséggel bíró nagy magyar problémát vetett fel. A magyarság Ázsiából jött, erőteles faji tulajdonságokra tör, amelyek több mint ezer év óta nem mosódtak el. De ide kerültünk Európa közepére, a művelt nemzetek közé, ahol erős a művelődési és a gazdasági verseny, ahol sokkal nehezebb ma megélni, mint a földgolyó bármely más pontján. Ha fenn akarunk maradni, meg kell tartanunk a nemzet sajátos tulajdonságait, de ugyanakkor teljesen európai színvonalra kell emelkednünk s tanulnunk kell a bennünket körülvevő nemzetektől. Hogy e két szempontot össze tudjuk-e egyeztetni, attól függ nemzetünk jövője. Csodálatos, hogy az Ady-féle problémameglátás mennyire azonos Széchenyi gondolkodásával, aki világosan felismeri a kelet népének sajátos tulajdonságait, azokat konzerválni akarja és egyúttal reformeri hevében folyvást a külföldi, különösen az angol példákra hivatkozik.

Mikor Trianonban velünk a hálátlan Európa, amelyet a keleti barbársággal szemben századokon át védelmeztünk, olyan igazságtalanul és kegyetlenül bánt, sokan azzal a programmal reagáltak, hogy szakítsuk meg a kapcsolatot a nyugattal és vegyünk keleti orientáciát. Azt mondták, hogy a reformerek egész sora Szent Istvántól Hunyadi

Mátyáson át Széchenyiig mind nyugati kaptára akarták húzni a magyart, ezzel azonban felkorbácsolták maguk és terveik ellen a nemzet ösztönös ős ellenállását, nem találtak és nem találhattak igazi megértésre és kisebb-nagyobb erőszakkal olyant oktrojáltak a magyarságra, amelyet az lelkében igazán fel sem vett, lényegének megtagadása nélkül fel sem vehetett.

Az ilyen szélsőséges beállítás a nagy létkérdést ad absurdum viszi, mert ha igaz, hogy a korszerű reformokat a nemzet lelkileg nem fogadja be, akkor Európa közepén nyilván el vagyunk veszve.

A probléma azonban megvan, vele szembe kell néznünk és jelentőségét mindig nagyobbnak és világosan látom, valahányszor külföldi útról magam is Dévénynél bejövök.

Nemrégiben éppen a «Pesti Naplódban» elemeztem nemzeti katasztrófáink különféle természetét. A nagymajtényi fegyverletéttel egybekötött szerencsétlenségünk sajátos természetét abban láttam, hogy a megelőző korszak virágzó nemzeti és irodalmi élete után az arisztokrácia a bécsi kultúr miliőben német és francia irányban fajzott el; itthon pedig a latinos iskola közép-nemességünk és honorációjaink gondolkozását és nyelvérzékét rontotta meg. Még az irodalmi megújítási törekvések is eleinte franciás, deákos, németes irányokkal kísérleteztek, míg a végen előtört a népiesség eszméje, amely Petőfiben és Aranyban testesült meg legtökéletesebben. Nyelvünket és költészetünket a nép nyelvéből újítottuk meg, nagy zenészeink: Erkel és Liszt, népies motívumokhoz nyúltak vissza, az építészetben Lechner Ödön, de általában díszítőművészeink a népművészet formavilágát lestek el. A magyart

nép a maga konzervatív lelki beállítottságával, hajlamaival és szokásaival századokon át a nemzeti öskincs hűséges őrzője volt. Éppen azért tölt el aggodalommal, hogy miután nemzeti viseletünk már háttérbe szorult, újabban a magyar nóták helyett már a faluban is a jazz járja és nemzeti költőink helyett Nick Cartert és hasonlókat olvasgatnak. A mozi állandóan a külföldi életet állítja szenzációs módon a tömegek szeméi elé. A magyar népnek éppen őseredetisége van így egyszerre minden oldalról megtámadva. Ezzel szemben egész öntudatosan fel akarom venni a harcot. Grammfónnal és rádióval újra meg akarjuk teremteni a magyar dal kultuszát. Magyarország összes oktatóihoz, különösen a néptanítókhoz legközelebb újabb körlevéllel fordulok, amelyben buzdítani akarok a népies költők rendszeres olvastatására nemcsak az iskolákban, hanem a népkönyvtárak révén a felnőtteknél is. Művészeti politikánk keretében jutalmazni fogjuk a nemzeti díszítőművészetnek további ápolását a nép széles rétegeiben és piacot igyekszünk teremteni a magyar népművészet termékei számára.

A «nemzeti» leginkább a szépirodalomban és a szellemi tudományokban tükröződik. S ezért nagyon örvendetes, hogy míg közvetlenül a háború után a magyar szépirodalomban, a háború előtti divatnak mintegy folytatásaként, még elég erősek voltak a külföldi befolyások, addig a *huszas évek* második felében úgy a tárgy megválasztásában, mint a feldolgozásnak szellemében a nemzeti sokkal erősebben érvényesül. A szellemi tudományokban is ügyelni kell, hogyha át is veszünk külföldi szempontokat és módszereket, mindez csak inkább impulzust adjon s ne legyen magát a lényegét érintő befolyás.

Egészen másképpen áll a dolog az orvosi, a gazdasági, a technikai és a természettudományokkal. E téren minden sovinizmus és partikularizmus kegyetlenül megbosszulja magát, ezek számára Dévénynél szélesen ki kell tárnai a kaput és jöjjenek ott sokan, nagyon sokan, mentül többen, új időknek új találmányaival, új termelési módokkal, főképp új tőkékkel és energiákkal.

De ezen túl, mit csináljunk a politikai irányokkal? Sokan a külföldi, különösen a nyugati befolyások alatt a politikában a demokráciát értik. De a dolog korántsem ilyen egyszerű. Hiszen a faszizmus elméletileg megtagadja a demokráciát és újabban érdekképviseleti alapon szervezkedik. A spanyol direktórium, ha nem is azonos, de rokon elgondolásból indul ki. A párizsi és a legutóbbi berlini eseményekből pedig látjuk, hogy a kommunizmus egyre jobban szorongatja a demokráciát és perfidül felhasználja a demokratikus alkotmányok által biztosított mozgási és agitációs szabadságot oly rendszernek diadalra juttatására, amely előre megmondja, hogy meg fogja semmisíteni ezt a szabadságot. Ha tehát Dévénynél, ami ma, sajnos, már csak Hegyeshalmot jelenti, megnyitjuk a határt politikai eszméknek, a legkülönbözőbb impulzusok érnének el hozzánk és én azt hiszem, mi akkor cselekszünk az Adytól is említett Pusztaszer szellemében, ha ezredéves alkotmányunkat saját belső helyzetünk követeléseihez képest építjük ki szervesen és a magyar génusznak megfelelő szabad szellemben.

Amikor nagy porosz kollégám, Becker, körülvitt a német egyetemi városokban, Göttingenben óriási természettudományi kutató intézetet mutatott, ahol bárminő sebességű szelet, bárminő erejű vihart óriási készülék segítségével mesterségesen

lehet előidézni. Ebben a szélben, ebben a viharban próbálják ki a németek a repülőgépeiket, amelyekkel száguldani akarnak, megrövidítve tért és időt. Ilyenkor látja az ember világosan, hogy Európa közepén mennyire nem veszíthetünk időt a természettudományok, a technika, a gazdasági és az orvosi tudományok terén. Dévénynél ezekkel a felismerésekkel jöttem be a mostani új időknek új szükségleteivel.

Mi az igazi célja a kecskeméti és miskolci kongresszusnak?

Megjelent a Pesti Napló
1929. május 28-i számában

A következő napokban két fontos összejövetel lesz az ország keleti felében. Kecskeméten az Alföld-kutatók gyűlnek össze, Miskolcon pedig a dunáninneni városok tartják közművelődési kongresszusukat. Korántsem véletlenség, hogy valószínűleg egymást éri e két fontos tanácskozás, hanem fényes bizonyítéka annak, hogy az Alföld fellendítésére irányuló törekvéseknek a kulturális gondolattal való legújabb összeszövődése mennyire termékenyítő volt.

Ha a budapesti városházáról érkező híreket olvassuk, majdnem az a benyomásunk, mintha magáról a képviselőházzal lenne szó. Más számárányokban, de ugyanazok a pártok tusakodnak, a legtöbb kérdés pártpolitikai színezetet nyer, miközben nehezen küszködnek az érvényesülésért a főváros nagy életérdekei. A dunáninneni városok belső élete a pártpolitikától szerencsére nincsen ennyire átitatva s ha helyenként alakulnak is csoportok és klikkek, egészbenvéve mégis az illető városok megoldásra váró problémái dominálnak a törvényhatósági bizottságokat és a képviselőtestületeket. A múltakban bizony önérdek vagy hajszaak és heccek szervezésében való

kedvtelés sokszor rengeteg bajt és nyugtalanságot vitt vidéki városaink tespedő életébe és a kiegyezés korának túlhajtott központosításán felül vidéki városaink pangását nem kis részben az okozta, hogy a törvényhatósági bizottságok és a községi képviselőtestületek nem állottak a helyzet magaslatán. Annál örvedetesebb az újabb időkben beállott fordulat.

Korábban az volt a nagyrészt Budapestről kiadott jelszó, hogy le kell szállítani az igényeket. Ez lehet jó jelszó, mondjuk, Németországban, ahol az emberek akkor is többet dolgoznak, ha az abból befolyó nagyobb kereset több, mint amennyi a létfenntartásához szükséges, mert a többit félreteszik. Nálunk ellenben egy messzebbre tekintő nemzetnevelő akcióval még bele kell vinni a legszélesebb néprétegekbe a takarékosági gondolatot, mert most még úgy állunk, hogy az igények minden leszállítása azonnal maga után vonja a munkateljesítés csökkenését is, hiszen igen sok ember nem is akar többet keresni, mint amennyi létének pusztá tengetéséhez szükséges. Ilyen körülmények között nagy bajnak kútforrása lett az igények leszállításának hangoztatása, aminek különösen vidéki városaink adták meg az árát.

Hányszor hallottuk, hogy a csatornázás, a vízvezeték, a villamosvilágítás és a közúti vasút, az aszfalt, a házakban a fürdőszoba felesleges luxus, mindezt a vidéki városok büdséje nem bírja ki. Minthogy e közművek létesítése tényleg a közterhek emelését vonta maga után, tapsviharak kísérték az ilyen beszédeket, pedig akkor még 4%-os pénzből lehetett volna ezeket a beruházásokat megteremteni.

Közben egyetemi ügyünk eszeveszett centralizációja következtében Erdély kivételével az egész

ország ifjúsága Budapestre csődült, itt megszokta azt az életszínvonalat, ami csak közművekkel jól ellátott, egyébként is európaiag berendezett városban található. Ha egy-két évi budapesti tartózkodás után a főiskolások szünidőre hazamentek, már az atyai házat is primitívnek találták, az ablakokat kicsinyeknek, az alá nem pincézett szobákat dohosnak, az utcákat sárosnak vagy porosnak, a gáz- vagy petróleumvilágítást felhomálynak. Ki, csak ki ebből a milióból, hamar vissza a fővárosba, ha nem lehet a déli vonattal, legalább az estivel! Ha az ilyen ember a fővárosban önálló keresethez jutott és ott kint előregedtek a szülők, akkor magához vette őket Budapestre. Ha pedig az öregek nem akartak elszakadni a megszokott otthonuktól, haláluk után nyomban elkótyavetyélték a vidéki házat, a szőlőt, a földeket. Így ember és vagyon áradt-áradt Budapest felé, ahol mindig nagyobb tömeg csődült össze, a vidéken pedig nőttön-nőtt a verszegénység intelligenciában és vagyonban egyaránt. Érdekes lenne a vidéki városok házeladásairól statisztikát csinálni abból a szempontból, hogy mely esetekben volt a családnak Budapestre költözése az oka az ingatlanok eladásának.

Hát igen, a vidéki városokban a közművek vagy egyáltalán nem, vagy csak későn jöttek létre, a lakásoknak nagyobbik része nem üti meg azt a mértéket, melyen alul a modern egészségügyi követelményekről tájékozott ember ottmaradni képes. Ez tényleg takarékossgot jelentett közadóban és építkezési költségekben, de az eredmény valóban siralmas. Az ilyen városból, aki csak teheti, megszökik, akit pedig viszonyai oda-láncolnak, keserű elégedetlenségbe merül.

Ezt látták be vidéki városaink vezetői és mindenáron ki akarják emelni a maguk otthonát a kezdetlegességnek ebből a sivár állapotából. Miközben a városok kebelében e törekvés mindinkább gyökeret vert, megnyílt a debreceni és a szegedi egyetem, rendre elkészültek a klinikák, az orvosi karok behatóan foglalkoztak az egészségügyi kérdésekkel és a többi fakultások azon tanszékei körül is, amelyeken eleven ember ült, megindult a munka oly irányban, hogy az Alföld sajátos problémáival ki-ki a maga szempontjai és saját tudományágának szemszögéből foglalkozik, így szervezkedtek meg Szegeden és Debrecenben az Alföld-kutatók, akik most Kecskeméten tartják kongresszusukat. És ilyenkor látszik, mennyire igazuk van azoknak, akik a kultúrát nem fényűzésnek, nem impraktikus emberek hasznavehetetlen képzelgésének, hanem az energiákat hatványozó eleven erőnek tekintik, amelynek környezetében fermentál, forr, fejlődik minden. Megbecsülhetetlen szolgálatot tettek az annyi ellenzéssel küszködő egyetemi gondolatnak azok a professzorok, akik megszervezve az Alföld-kutatást, egyfelől a tudás, másfelől az Alföld egészségügyi, szociális, közművelődési és gazdasági problémái között megteremtették a szerves kapcsolatot. A németektől gyakran halljuk ezt a szót: Landesuniversität, amivel azt akarják mondani, hogy az az egyetem korántsem pusztán az egyik német egyetem, hanem egy bizonyos kisebb német államnak, tartománynak vagy országrésznek közművelődési gócpontja, amelynél a kapcsolat a főiskola és környéke között már történelmi. Nálunk azt, ami Németországban százados fejlődés eredménye volt, most kell pótolnunk, az eljegyzést a Nagy Magyar Alföld és a magasabb

értelemben vett műveltség között Trianon után kellett igazában megcsinálni.

Kecskeméten majd inkább az alföldi problémák állnak előtérben, Miskolcon pedig inkább a magyar várospolitikai kulturális vonatkozásait igyekszünk megvilágítani. Minden életképes városnak megvan a maga sajátos jelleme, akárcsak a jófajta embernek. Az életképes város keletkezését rendszeren földrajzi okok eredményezték. Az ilyen települések hegyek alján, folyók mellett, nagy útvonalak mentén jöttek létre. A földrajzi helyzetből eredő jelleg mellett a történelmi múlt, a lakosság néprajzi összetétele, a gazdasági erőforrások különbözősége és számos más tényező hat közre a város egyéniségének kialakulásában. És mint a jól szabott ruhának, úgy kell a kultúrpolitikának is odasimulnia minden egyes város egyéni természetéhez, speciális szükségleteihez. Nem lehet mindent mindenhol megcsinálni s a helyett, hogy összes közintézményeinket eszeveszett centralizációval Budapesten zsúfolnánk össze, azokat igazságos arány szerint egyenletesen el kell osztani az ország területén s különös tekintettel kell lennünk az Alföldre, amelynek a 160 éves török pusztítás idején akkora történelmi igazságtalanságot kellett elszenvednie.

Ezekkel a problémákkal foglalkozunk majd Kecskeméten és Miskolcon, polgármesterek és egyetemi rektorok, városi, műszaki és kultúr tanácsnokok, meg egyetemi tanárok, továbbá kultúrpolitikusok, szakítva azzal a szerencsétlen szokással, hogy a vidéki élet kérdéseivel csak a fővárosi hivatalok poros íróasztalain, az akták papírhegyeiben dúskálva foglalkoztak.

Újabbán divat lett a magyar hivatalnok kicsinyítése. Magam is hivatalnokpályát futottam meg,

így hát jól ismerem a magyar büro minden előnyét és hátrányát. Egyfelől látom, milyen nemes ott a hazafiség, a jószándék és soknál a tette-készség. De látom a múltak hagyatékát, a szerencsétlen tradíciót, az írott szó túlbecsülését és elszakadást az élettől. Nemcsak a kecskeméti és miskolci tanácskozások sikerének, hanem általában minden jó igazgatásnak záloga, hogy a nagy hídverést a hivatal és az élet között megcsinálja. Párhuzamosan a közigazgatás szervezeti reformjával így munkáljuk annak szellemi reformját. Igyekszünk fenntartani a kapcsolatot az ország nagy életszükségleteivel, hogy a hivatal szolgálja a polgárt és ne a polgárnak legyen az a tűrhetetlen érzése, hogy a hivatal eltartásáért dolgozik.

A magyar Hanza

Megjelent a Pesti Napló
1929. jún. 9-i számában

Németország gazdaságtörténetének egyik legdicsőségesebb fejezete a német városok összefogása a XIII. században, amely tömörülésből idők folyamán kifejlődött a Hanza-szövetség ügynökségekkel Nizsnijnovgorodtól egészen Londonig. Sohasem tudott volna a német szárazföldi és tengeri kereskedelem a középkorban és az újkor elején sikeresen megküzdeni a fejedelmi önkénnyel, a rablólovagok és a tengeri kalózok garázdálkodásaival, ha nem egyesítették volna a városokban rejlő polgári erőket. A Hanza jutott eszembe, amikor e héten Miskolcon járva részt vettem a dunáninni városok kulturális szövetségének kongresszusán. Az erőnek mindig nagy a vonzó hatása s az erő, amely ott a dunáninni városok öntudatos összefogásában nyilvánult meg, magához vonzotta a dunántúli városokat is, amelyeknek csatlakozása folytán az eredetileg a dunáninni városokra szorítkozó szövetség az összes magyar vidéki városok szövetségévé bővült ki.

Mi indította meg az Alföldön a magyar Hanza képződését? Egy meglátás, egy nagy kötelesség felismerése. Minden egyes alföldi városnak művelődési világitótoronynak kell lennie, amely bizonyos sugárkörben, a maga vidékén, az Alföldnek a nemzeti génusz által rábízott részére a

kultúra világosságát sugározza ki. Ha ezek a világítótornyok elég sűrűn vannak és fényük elég erős, akkor megszűnik az a sötétség, amely századok óta borult arra a nagy darab magyar földre, amely az erdélyi hegyektől egész a Dunáig terjed. Vidéki városaink megéreztek, hogy ezt a missziót szétforgácsolt erőfeszítésekkel, önmagukra hagyatva betölteni nem képesek, ezért összefogtak, tervszerű program szerint megvitatják a felmerült kérdéseket és így kiérlelik a reformokat.

Bizony, nagy szükség is van erre, mert míg egyesek művelődési túlköltekezésről beszélnek, addig a vidéki polgármesterek jól tudják, hogy Cegléden a polgári iskola pandúrtömlőben van elhelyezve, Miskolcon a reáliskola ablakai előtt fedetlen szennyvízcsatorna húzódik, a tantermek pedig közvetlenül a szabad ég alá nyílnak, úgy-hogy még eresz sincsen előttük, Székesfehérváron pedig a leánygimnázium dohos épületében a lányok tüdőbajt kapnak. Íme néhány kiragadott példa, amelyet, sajnos, sokáig lehetne folytatni. Nem lehet mondani, hogy ilyen állapotok fenn-tartása népszerű dolog lenne s azért erre a képviselő uraknak is nemcsak helyes, de célszerű is vigyázni és a hiányok rendbehozását nem el- lennezni, mert a szülők egyúttal választók is s a választásoknál az ilyen dolog ellenzéséből még kellemetlen meglepetések és komplikációk is származhatnak!

Esztelenség volna éppen kultúrpolitikus ré-széről tagadásba venni azt, hogy igazi kultúr-orozságnak nagy és virágzó fővárosra van szük-sége, amelynek milliós metropolisnak kell lennie. De a kiegyezés kora ezt már megvalósította. Maga a közigazgatási Budapest is valószínűleg eléri az 1930-as népszámlálás idejére a millió lakost, ha

pedig a közgazdasági Budapestet nézzük, vagyis beszámítjuk az elővárosokat is, a tényleges magyar főváros nem marad alatta az 1,300.000 léleknek. A nagy cél, a főváros fejlesztése, el van érve, örvendjünk neki, de tagadhatatlan, hogy a kiegyezés korában sok kis városeyéniség vált vérszegénnyé, éppen a fővárosi népesség és anyagi erő felszökkenése következtében. Hogy csak a közelebbi környékről beszéljek, mennyi embert és vagyont adott le Vác, Cegléd, Székesfehérvár, Komárom. Ám jól mondja a francia közmondás, hogy hiába, ha rántottát akarunk készíteni, akkor tojásokat kell feltörnünk. Nem lehet nagy célokat elérni bizonyos áldozatok nélkül. De a nagy cél immár el van érve és hiba lenne pusztán megszokásból, a múlt rendszereinek szolgálai utánzásával tovább duzzasztani Budapest lakosságát akkor, amikor ez itt csak zavart okoz, vidéken pedig növeli a máris aggodalmas vérszegénységet.

Mit követelnek ennek felismerése alapján a vidéki városok? Azt, hogy az állam a beruházásokat és egyéb létesítményeket az ország városai közt igazságos arány szerint tervszerűen ossza meg. Lehetetlenségnek tartják, hogy míg a vidéki városnak, sőt falunak nemcsak telekkel, hanem pénzzel is hozzá kell járulnia a középítkezésekhez, addig Budapesten szinte önként értetődik, hogy mindent egészen az állam fizet. Ennek az igazságnak szellemében részeredményeket már sikerült is elérnem, mert a svábhegyi csillagvizsgáló megteremtéséhez Budapest egy kupola építésével hozzájárult s a főváros vezetői azt is kilátásba helyezték, hogy a most tervezés alatt álló téli úszócsarnok költségeihez szintén hozzájárul a főváros.

Persze, erőteljes vidéki kultúrgócpontok kialakulását nem lehet elgondolni akkor, ha a vidéki

egyetem csak sovány mása lenne a budapestinek, olyanképpen, hogy Budapest mindig messzemenőleg specializál, vidéken pedig a legfőbb alapszakoknak is csak mintegy a csontváza van meg. Az így beállított vidéki egyetem aligha gyakorolhat az ifjúságra vonzó erőt. Pénzügyi okok pedig lehetetlenné teszik számunkra, hogy minden szak mind a négy egyetemünkön egyenletesen legyen kiépítve. Ezért specializálnunk kell, hiszen Poroszországban például a természettudományokban nem Berlin, hanem Göttingen a vezető egyetem. Ugyanígy Szegeden a természettudományokat, a tősgyökeres Debrecenben a hungarológiát, magyar néprajzot, folklórét, antropológiát és az ezzel rokonszakokat kellene behatóan művelni, Pécsnek pedig a modern nyelvek és irodalmak kultusza juthatna. Budapesten máris fejlesztettem a történeti szakot, amely irányban még tovább lehet menni. Ilyen okos munkamegosztás esetén állami többköltségek nélkül is eljuthatunk odáig, hogy minden nagy vidéki városnak meglesz a maga specialitása tudományos téren is.

Ilyen irányban még egy lépéssel továbbment Szeged érdemes polgármestere, dr. Somogyi Szilveszter, aki a miskolci kongresszuson a múzeumügynek bizonyos decentralizálását sürgette. Neki mindig főerőssége, hogyha valamely kérdéssel foglalkozik, azt teljes alapossággal teszi; most is megdöbbenően jól volt mindenről értesülve. Így tudta, hogy néprajzi múzeumunk folyton hanykolódik, pompás anyaga először a Csillag utcában szűk helyiségben volt összezsúfolva, azután az Iparcsarnokban ázott, most pedig a tisztviselőtelepi gimnáziumot kellett feláldozni azért, hogy hajlékot nyerjen, de a város központjától távoli fekvése miatt, sajnos, nehezen közelíthető meg.

Somogyi Szilveszter arról is informálva volt, hogy a Nemzeti Múzeum természetrajzi része nem alkot egységet, mert csak az ásványtár lesz elhelyezhető a Nemzeti Múzeum főépületének most készülő manzárdjában, a növénytár a Magyar Tudományos Akadémia második emeletén marad, az állat tár pedig egy Baross-utcai, bérháznak készült épületbe került. Mindennek szabatos előadása után felvetette a kérdést, hogy mivel Budapest alig vet súlyt ezekre az elhagyott, eldugott múzeumokra, nem lehetne-e azokat a folyamatban lévő *kulturális decentralizáció* során, a nagy vidéki egyetemi városokba áthelyezni. Szeged a természettudományi, Debrecen pedig a néprajzi múzeumot szeretné, kapcsolatban a két egyetemnek tervezett specializálásával. A két város anyagi támogatását is felajánlotta. A kérdés nehéz és komplikált, s mihelyt a Budapestről való kitelepítés a megvalósítás stádiumába lépne, bizonyára nagy erők mozdulnak meg ezeknek a most elhanyagolt gyűjteményeknek a fővárosban való megtartása mellett. De ahogy a pénzügyi helyzet áll, csak igen halvány a remény, hogy a természettudományi és néprajzi múzeum ügyének megoldására az állam nagy összegeket áldozhatna, így pedig az intézmények senyednek és elsorvadnak. Ezzel szemben Szeged és Debrecen a kulturális decentralizáció jelszavával nem vidékies fiók-, hanem országos főintézményeket követel és ezekért áldozatra kész.

Csupa nagy probléma, amelyet a magyar Hanza részben felvetett, részben sürget. Én egyik fő nemzeti betegségünknek tartom a tervszerűtlenséget, a nagy kérdések nyilvános megvitatásától való irtózást, az egymást keresztező egyéni erőfeszítéseket és ezért egészen függetlenül attól,

hogy a kongresszuson felvetett kérdések minő megoldást nyernek, meleg szeretettel köszöntöttem kezdetben dunáninneri városaink, a dunántúli csatlakozása után pedig most már összes vidéki városaink öntudatos tömörülését, mert ebben a magyar energiák tervszerű szervezkedését látom. Minden jó magyar embernek szerencsét kell kívánnia a kialakuló magyar Hanzának.

A magyar Heidelberg

Megjelent a Pesti Napló
1929. jún. 16-i számában

Csodálatos az emberi agyvelő szerkezete. Sokkal könnyebben ért meg valamit, ha a magyarázatra szoruló új dolgot párhuzamba állítjuk valami ismert régivel. De különben is szeretjük a hasonlót, valószínűleg valamely fejlett szimmetria kedvéért, párhuzamba helyezni. Amikor az osztrák közoktatásügyi miniszter tiszteletére rendezett Bánk bán előadásról hazamentem, hallottam az Operaház lépcsőjén egy anyától, amint a leányának magyarázgatta, hogy Verdi Aidájában van egy nílusparti jelenet, Erkel Melindája pedig szintén a Tisza partján kesereg. A lecke, amit a kislány kapott, nem volt egészen jó, mivel a mama azt hitte, hogy Erkel Verdit utánozta, pedig egészen megfordítva áll a dolog, mert a Bánk bán a hatvanas évek elején készült, Verdi pedig a szuezi csatorna 1870-iki megnyitására írta művét. Milyen jellemző e kis epizód nemcsak azért, mert azt mutatja, hogy a hasonlókat az emberi ész valóban önkéntelenül egymás mellé rakja, hanem főként azért, mert iskolapéldája, hogy mi magyarok mennyire nem bízunk a magunk értekeiben és önkéntelenül mindig jobbnak, előbbre valónak, eredetibbnek tartjuk az idegent.

Magam is élek a magyarázgatásnak ennek a könnyű fajtájával s éppen múlt vasárnapi cik-

kemben a vidéki városok tömörülését magyar Hanzának neveztem. A reformátusok Sárospatakot, az ő tradícióktól gazdag iskolavárosukat, a bodrogparti Athénnek mondják, én meg azt mondtam, hogy csináljunk belőle magyar Etont, hogy legyen a hazai protestáns középosztálynak is olyan angol és német stúdiumokra felépített internátusos középiskolája, mint amilyen a katolikus társadalom számára a premontreiek gödöllői telepe, amelyet a Bécs melletti hasonló híres internátus példájára büszkén neveznek Szent Norbert fiai magyar Kalksburgnak. A vidéki német egyetemek közül Göttingen inkább a természettudományokra, Heidelberg pedig a szellemi tudományokra van beállítva. Minthogy Szegeden mi is inkább a természettudományokat és Pécsen inkább a szellemieket műveljük, már szárnyas igévé vált az is, hogy Szegedről, mint magyar Göttingenről, Pécsről pedig, mint magyar Heidelbergről beszélnek.

A magyar Heidelberg újabban megmozdult, gyönyörű kiállítású emlékiratot küldött szét a közélet jóformán minden számottevő tagjának, lándzsát törve a pécsi egyetem kiépítése mellett. A memorandumnak, úgylátszik, nagy volt a meggyőző ereje, mert a büdzsévita során nagy meglepetés ért s míg korábban még egyik-másik kormánypárti szónok is, elismerem, nagyon udvariasan és mérsékelt hangon, de sokalta az egyetemeket és különösen az azokra fordított kiadásokat, most rendre felálltak a dunántúli képviselők, vagy hét-nyolcan és mindegyik követelte a Pécsen égetően szükséges építkezéseket.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a jelenség-nél, mert rendkívül tanulságos a magyar közéleti pszichológia szempontjából.

Kezdetben valóban kevés rokonszenv mutatkozott a Pozsonyból menekült Erzsébet-egyetem iránt még magában Pécs városában is. A Dunántúl pedig jóformán tudomást sem vett a szegény, vergődő intézményről. Igen sok dunántúli ember, akivel akkor a dologról beszéltem, fölényes mozdulattal azt mondta, őket gyermekeik szempontjából a pécsi egyetem egyáltalában nem érdekli, a Dunántúl Budapestre gravitál, a fővárosba küldik fiaikat, járjanak azok is ott, ahol ők tanultak. Ha a szanalás idején nem védem körömszakadtaig, ma a pécsi egyetem már nincsen.

Közben kifejlődött a kormány alföldi akciója. A Bethlen-kabinet, mint valóban nemzeti kormány, egészen tisztán felismerte, hogy a maradékszáraz legnagyobb, legerőteljesebb részén, a Nagy Magyar Alföldön történeti igazságtalanság esett, mert a 160 éves török hódoltság következtében előállott romlás és pusztulás rendszeres jóvátételére nagyarányú akció ott a Tisza-szabályzáson és a vasútépítéseken kívül a múltban alig történt. De a kormány nem állt meg a szomorú tény pusztá megállapításánál, hanem le is vonta a következtetéseket és cselekedett. En nem szólok itt a nagymértékű vízimunkálatokról, hídépítésről és hasonlókról, ezek nem reám tartoznak. A kultusztárca azonban az óvodától és a tanyai népiskolától kezdve, a polgári iskolákon át, fel egészen a klinikai telepekig jóformán minden iskolatípust az Alföld közművelődésének szolgálatába állított és nagy erővel folytatta és folytatja ott a minden fajú és fokú iskolaszervező munkát. Ebből a magasabb kultúrpolitikai elgondolásból folyt a két tiszai egyetemnek, Debrecennek és Szegednek felkarolása, ahol valóban nagyarányú munkák létesültek azért is, hogy a két több mint,

százezer lakossal bíró nagy városunkból, Debrecenből és Szegedből, európai mértékkel mérve is igazi nagyvárost csináljunk és ezzel a korábban folyt mértéktelen centralizációnak ellensúlyt teremtsünk.

Boldogult Tisza István mondotta nekem egy alkalommal: «Figyeld meg, Magyarországon az emberek sohasem azt nézik, mit kapnak ők maguk, hanem azt, hogy mit kap más». Most, hogy aki átnézett a Dunán, az látta, hogy Debrecenben és Szegeden micsoda hatalmas lökést adott a kulturális és gazdasági életnek az egyetemi építkezés, most egyszerre fáj a dunántúliaknak, hogy Pécs érdekében az első, egyébként jól sikerült ideiglenes elhelyezés után csak kevés történt. Az idén is Pécssett csak egy főiskolai kollégiumot fejezünk be, igaz, hogy ez szép és meglehetősen nagy, de hiába, kevés ez a nagy szükségletekkel szemben.

A memorandumban büszkén mutat rá Pécs, hogy egyetemének 1250 hallgatója van s ebből 818 dunántúli. Igaza van abban is, hogy különösen orvosi kara kitűnő, klinikái valóban szanatóriumszámba mennek, amelyeknek nagy a vonzó ereje még a Dunántúl határain kívül is. A pécsi egyetem érzi tudományos belértékét és igazságtalannak látja másodsorba állítását.

Amikor az állami feleslegek idején egy kis fedezet akadt volna, puhatolóztam, vállalna-e Pécs nagyobb hozzájárulást, de akkor ez a kezdeményezés nagyon csekély visszhangra talált. Ma, amikor pénz már nagyon kevés van, viszont az alföldi akció révén a debreceni és a szegedi egyetemek körvonalai már élesen látszanak, ma úgy a város, mint a Dunántúl már kívánja, követeli

az egyetemet. Ez a magyar politikai élet pszichológiája.

Olyan nagy művek létrehozása, mint amilyen a debreceni és szegedi egyetem, szegényebb országban természetesen csak évek hosszabb során át történhetik, ezért a kultusztárca költségvetésbeli hitelei két-három költségvetési év során még Debrecen és Szeged érdekében lesznek kénytelenek dolgozni. De még azután sem lesz egyszerű a helyzet.

A Széchenyi István Társulat mai közgyűlésén, amelyet, párhuzamokat keresve, bátran nevezhetnénk a magyar Kaiser Wilhelm Gesellschaft-nak, odasúgta nekem a József-műegyetem nagyérdemű rektora, Szily Kálmán, hogy ne feledkezzem meg a műegyetemi telek folytatását alkotó lágymányosi területek feltöltéséről, mert a műegyetemnek újabb laboratóriumokra és gépházakra van szüksége.

A Pázmány Péter Tudományegyetem pedig már emlegeti, hogy 1935-ben lesz alapításának 300 éves fordulója, amely alkalomra szeretne kiszabadulni mai elég rossz elhelyezéséből. Wolkenberg Alajos rektor a maga szeretetreméltó módjában a múlt heti tanári vacsorán aposztrofálta Sipőcz Jenő polgármestert és kérte, hogy Debrecen és Szeged monumentális áldozatkészségét utánozva, Budapest is tegyen ki magáért, úgyhogy a jubiláris év már a fellendülés stádiumában találja Pázmány Péter és Mária Terézia alapítását, a főváros egyetemét.

A háttérben pedig sírogat a magyar tudománypolitika legmostohább gyermeke a közgazdasági egyetem, amelynek mezőgazdasági osztálya még a gyakorlóterület megszerzéséig sem tudta vinni.

Rengeteg az igény, amelyek egymást keresztezik. Rengeteg a különféle érdek, amelyek egymást ellensúlyozzák és mindennek középpontjában ott áll a szegény kultusztárca 1,600.000 pengős egyetemépítési hitelével.

A magyar Heidelberg hát szemben találja magát nemcsak Debrecennel és Szegeddel, amelyek óriási áldozataik ellenében egyetemeik további kiépítését sürgetik, hanem a műegyetemmel és a budapesti egyetemmel is. Ilyenkor válik azután nyilvánvalóvá, hogy mennyire demagógikus természetű volt az a mozgalom, amely eleinte a kultusztárca keretében szembehelyezte a klinikai építkezéseket a népoktatással, amikor pedig látta, hogy a népiskolai építési akció sokkal nagyobb, mint az, amely az egyetemek érdekében folyt, akkor meg már a népoktatást is elejtve, szembeállította a kultusztárcát a gazdasági tárcák érdekeivel. Mennyi taktikázás, néha intrikálás, mennyi politikai furcsa bakugrás, amelyet én nyugodtan néztem! Higgadtan szemléltem azért, mert rendületlenül hiszek abban, hogy ami igazság és valódi nemzeti érték, az félreteszi s ha kell, félrelöki útjából a taktikusokat és vájja észrevétlenül a nemzet közvéleményében a maga gondviselészerű útját.

Ma még örvideni kell annak, hogy az első jelentkezésnél nem hurrogták le a szegény magyar Heidelberg kérését és olvasgatták szép kis memorandumát. De innen még nagyon hosszú az út az egyetemi gondolatnak olyan mértékű diadalához, hogy mindenki szívesen áldozzon a magas műveltség céljaira, amelyeknek közvetlen hasznossága a laikus előtt kevésbé szembeötlő. De az igazság már útban van. Persze, Pécsnek még erős ellenfelekkel, a műegyetemmel és a budapesti

tudományegyetemmel is meg kell küzdenie az időrendi elsőségért, ha csak költségvetésen kívül nem lehet előteremteni azt a másfélmillió pengőt, ami Pécs városának hozzájárulásával a végleges megoldás első ütemét lehetővé tenné. De ez a kultuszminiszter hatáskörét meghaladó olyan kérdés, amelyben egy sokkal magasabb fórumnak, a nemzeti közvéleménynek kell állást foglalnia.

Értelem és érzelem a magyar politikában

Megjelent a Pesti Napló
1929. jún. 23-i számában

Amikor nemrégén német utamról hazatértem, e helyen kérdeztem meg a Pesti Napló olvasóitól, hogy «szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?» De nemcsak emberek jönnek be a nyugati határon, több-kevesebb tapasztalatot szerezve, hanem napról-napra érkeznek újságok, folyóiratok és könyvek is, amelyekben, teringtét, homlokegyenest ellenkező dolgokat lehet olvasni, mint amit az utolsó hónapokban politikai akciók révén itt sikerült népszerűvé tenni.

Előttem fekszik a Le Temps egyik legújabb számának cikke az Avenue de L'Opéra létesítésének félszázados évfordulójáról, amelyben a párizsi városrendezésnek azt a hatalmas mozzanatát ünnepli, amikor Mac Mahon marsall, mint köztársasági elnök kocsijával először ment át a forgalomtól addig még nem érintett új útvonalon, amely egyenesen rávezet a párizsi nagy Opera hatalmas homlokzatára. Az államfőt Alphand várta, a városi közmunkák igazgatója, aki Haussmannal együtt a modern Párizst megteremtette. Örvendek, hogy mi magyarok is rámutathatunk arra, hogy kisebb méreteink között nekünk is volt Tisza Lajosunk, aki Szeged szabályozását a nagy árvíz után hasonló elvek szerint bonyolította le és nemcsak közlekedésileg célszerűt, de esztétikailag is szépet

alkotott. A franciák, bizony, nemcsak most alkotnak nagyokat, de még régi monumentális közművek létrejöttét is ünneplik az évfordulók alkalmával.

Eppen kezemben van a Neue Freie Presse ama száma, amely hírt hoz azokról az ünnepegekről, amelyeket az osztrákok a Semmeringvasút elkészülésének 75. évfordulóján tartanak és amelyeken kollégám, a magyar kereskedelemügyi miniszter is résztvesz. Ez a vasút, amely Bécsset Gráccal az Alpeseiken át köti össze, bizony sokba került s az építésnek sok munkás áldozatul is esett. Szép mozzanata az emlékünnepnek, hogy kivonultak a klammi temetőbe, ahol a szerencsétlenül járt munkások sírját ebből az alkalomból felújították. Az osztrákok szintén művek és alkotások létrejöttének évfordulóját ünneplik.

Amikor a Pressének ezt a számát vettem, osztrák pénzzel fizettem és visszaadtak nekem egy kétsillingest, amely érmén nem valami semmitmondó szimbólum van, hanem Billroth Tivardarnak, a nagy sebésznek arcképe, akinek most volt születése századik évfordulója. S ha megnézzük a postabélyegeket is, látjuk, hogy ezeket immár a nemzetek nem fejedelmeik, hanem szellemóriásaik fejével díszítik. Vajjon miért? Talán demokratikus ellenhatásképpen a fejedelmek iránt korábban tanúsított bizantinizmussal szemben? Nem ilyen kisszerű politikai megfontolások állnak a háttérben, hanem minden nemzet a népek ádáz versenyében hivatkozni akar azokra a szellemi jogcímekre, amelyek előbbrevalóságát bizonyíthatják. A világháborúban harminc és felesekét és negyvenkettéseket vonultattak fel, ma a szellemi küzdelemben a nagy embereket.

Bizony, sok magyar fejének még furcsa dolog az a kultúra és lesznek, akik álmélkodva hallják,

hogy vezető politikusunknak egy nagy ország vezető politikusával folytatott megbeszélésében előtérben állott az, hogy a politikai viszony kifejtését egy külföldi Collegium Hungaricummal kell mintegy bevezetni.

Valóban, az egész világon most ez a mentalitás uralkodik és ez alól belpolitikai megfontolásokból kifejtett akcióval, taktikával, meg néha intrikával nem lehet a számunkra megmaradt kis darabka földön kivételt csinálni; hiába alá kell magunkat vetni a világ uralkodó eszméinek, domináló irányzatainak, különben reménytelen helyzetbe sodródunk.

Általában divatba jött a végrehajtott kereken egymilliárdpengős beruházási akciót támadni és az egészből kiragadni három-négy dolgot, amivel többkevesebb ember nincs megelégedve. E közben feledik, hogy ha összeadják azt, amibe a nagy akció néhány kifogásolt programmpontja került, ez nem tesz ki hét-nyolc ezreléknél többet, ami ekkora munkánál mindig előfordulhat. De gondolják meg, mi lett volna különösen a magyar iparral, építészekkel, vállalkozókkal, kisiparosokkal, napszámosokkal és kubikusokkal, ha az építkezések és földmunkák nem lettek volna, ha nem hozzuk rendbe a MÁV-ot, a postát és közutainkat, ha nem építünk töltéseket és csatornákat, népiskolákat, klinikákat és kórházakat és mindazt, amiből az egymilliárdos program összevődik. A világháború, a forradalmak és az idegen megszállás nemcsak emberben, hanem még inkább anyagokban üressé tették ezt az országot, a házak vakolatlanul, a földek munkálatlanul maradtak, siralom volt városainkon és falvainkon végignézni. Ma rendbehozott ország benyomását tesszük és hogyha a külföld értékbecsülése nő-

vekszik, akkor ezt nem a sok beszédre és kritikára kell visszavezetni, hanem arra, amit itt az utolsó tíz év alatt pozitívet alkottunk.

Minthogy a tények meggyőző ereje igen nagy, azért a nemzet érzi, hogy politikánk nagy vonalvezetése helyes volt és ha részletekben történtek is hibák, ami az emberi dolgoktól elválaszthatatlan, egészében itt nagyobb a haladás, mint a bennünket környező országokban – hasonlíthatatlanul kedvezőbb viszonyok között.

De bár teljesen nyugodt vagyok abban, hogy a nemzeti lélekkel összhangban vagyunk, mégis tagadhatatlan, hogy időnként sikerül itt hangulatokat felkorbácsolni, amelyek tárgyilag indokolatlanok és kifejlődésükben ártalmasak. Kérdem, mi ennek az oka?

A kiegyezés korának egész félszázadában és valljuk meg, az újjáépítés korának lefolyt évtizedében, a *húszas évek* folyamán is igen keveset tettünk a széles néprétegek politikai nevelése érdekében.

Aki sokat jár a magyar nép körében (magam is, különösen két választási kampány során, nagyon sok helyen megfordultam), az tisztán látja, hogy retorikus, az érzelmekre hatni igyekvő, helyenként tréfálkozó szónoklással sokkal nagyobb eredményeket lehet elérni, mintha az észhez szólva nyugodtan érvelünk. Azt hiszem, hogy kevés járványnak a bacillusa terjed rohamosabban, mint nálunk egy-egy jól megválasztott frázis, amelyet szinte gyerekesen fölkapnak és hangoztatnak, a nélkül, hogy a mögötte álló eszmei ürességet észrevennék. Aki elég lelkiismeretlen arra, hogy a változhatatlan bajok frivol emlegetésével a szenvedélyeket felkorbácsolja és azt a hamis látszatot kelti, mintha ő valami csodaszerrerrel rendelkeznék, amellyel minden bajon segíteni lehet, abban

az emberben a tömegek nagyon hamar az ő emberüket látják és vakon hisznek neki s igen sokan mennek utána.

Szükségtelen és időszerűtlen jelszavakat, mihelyt az érzésre appellálunk, népszerűvé lehet tenni. Gondoljunk csak vissza az úgynevezett nemzeti küzdelmekre a XX. század első évtizedében. Valami elemi erővel kényszerítő ok a katonai és egyéb közösügyes kérdések felvetésére akkor nem volt. Minden beavatott embernek tudnia kellett, hogy az akció I. Ferenc József abszolút ellenzésével szemben a legcsekélyebb reménnyel sem kecsegtet, mert ha a mozgalom nagyon forrongott volna, akkor cseh, bosnyák és más, nem magyar ezredek csináltak volna Budapest utcáin úgynevezett rendet. És mégis: Tisza István intő szavával szemben sikerült a nemzet többségét, hazafias érzelmének felszítása segélyével, megnyerni az akcióhoz, ami értékes éveknek a nemzet életéből való elvesztése után tökéletes kudarcral végződött.

Ha lehet védőoltással immúnissá tenni ragály ellen, akkor a magyar pedagógusnak meg kell találnia azt a nemzetnevelő szérumot, amellyel immúnissá tehetjük a magyar polgárt a frázisok hatalmával s az érzelmekre és szenvedélyekre appelláló demagógiával szemben.

A kilencvenes években léptem a magyar állam szolgálatába a miniszterelnökségen. Egyik-másik miniszterelnök alatt, akkori fiatal korom ellenére, bizalmi állást foglaltam el. Jól ismertem azoknak a vezető államférfiaknak gondolkodását, akik a kiegyezés korának második felében a magyar nemzet sorsát intézték. Tehetségben különfélék voltak, a haza önzetlen szeretetében valamennyien egyenlők. Ha a választójog kérdésének

kiterjesztésében óvatosak voltak, igazán nem párt-politikai szempontból tették, hanem ismerve a nemzetnek az érzelmi politikára való hajlamosságát. Tudva azt, hogy éppen az irracionálist, a célszerűtlent milyen könnyű nálunk népszerűvé tenni, féltek, hogy a demagógiával felingerelt nemzet zsákutcába rohan vagy fálnak meg.

Ma még nehezebb a helyzet, mert Trianon számunkra valóban olyan szituációt teremtett, amely nemcsak hazafias fájdalmat okoz a magyar embernek, hanem a gazdasági megélhetést is nehezebbé teszi. Elemi erővel tör tehát minden oldalról elő az elégedetlenség, amelyet felkorbácsolni valóban nem nagy mesterség. De míg a kiegyezés korában még egy olyan kudarc is, mint az úgynevezett nemzeti küzdelem volt, egynéhány év elvesztésén kívül nagyobb bajt nem okozott, addig ma, amikor a magyar nemzet útja szakadékok felett, keskeny hegyi ösvényeken vezet, a lovak minden megbokrosodása zuhanást jelent a mélységbe.

Innét van az, hogy mindent meg kell tenni, hogy a közvéleményt rászoktassuk, gondolja mindig végig a gondolatsorokat és senkise álljon meg feleúton annál a pontnál, ahol az elgondolásban még minden szép, mert folytatása is lehet a dolgoknak, amikor azután az, ami kezdetben gyönyörű volt, egyszerre förtelmessé és veszedelmessé válhatik. A retorikus szónoklás helyébe a higgadt érvelést kell hoznunk, másként nem remélhetünk egészséges és öndudatos közvéleményt. Ma mindenkinek, akinek gondolatai vannak, a nemzet felvilágosítására írnia kellene, mert érvekre van szükség a nemzet valódi érdekeinek feltárására, valódi szükségleteink tiszta megmutatására és nem temperamentumok lendületes kitörésére, csengő-bongó frázisok hangoztatására.

Az Alföld, a kossuthi gondolat és a tömegműveltség.

Megjelent a Pesti Napló
1929. júl. 7-i számában

Az Alföldön alig van város vagy virágzó község, amelynek ne lenne meg a maga Kossuthszobra. Ha ilyen helyre érek, rendszeren megkérdezem, hogy a haza nagyjai közül miért emeltek éppen Kossuthnak szobrot? Mindenhol kivétel nélkül kétféle választ kapok, aminek az a magyarázata, hogy a középosztály és a nép Kossuth egyéniségének és működésének két különféle oldalát látja és szereti.

A középosztály szeme előtt a nacionalista Kossuth áll, aki a magyar nemzetnek, a magyar államnak Öncélúságát képviselte a régi Ausztria beolvasztó, összbirodalmi törekvéseivel szemben. A középosztálynak szent az a Kossuth, aki elővarázsolt a honvédhadsereget, amely szembe szállt a régi Bécs centralizáló és germanizáló törekvéseivel. A negyvennyolcas idők nemzeti lendülete és hatalmas politikai koncepciója Világosnál megtört, úgyhogy még a régi Ausztriának solferinói és königgrätzi vereségei után is Deák Ferenc csak oly kiegészítést köthetett, amelyben a közös ügyeken kívül még nagy számmal maradtak Ausztriával közös egyetértésben intézendő ügyek is. Aki ezeket, az én jogász koromban, a

jogi szigorlatokon nem tudta fújni egyfolytában, az elbukott karikára. A baj azonban nem ezekben a bukásokban volt, hanem abban állott, hogy különösen az alföldi magyar középosztálynak a közösségnek ez a jogi vagy tényleges állapota – amint ezt akkor divat volt megkülönböztetni – sehoggy sem tetszett. A régi Ausztriával való közösködés ellenzésének a magyar középosztály szemében Kossuth volt a szimbóluma s a közösség ellen való tiltakozást akarták ércben megörökíteni azok, akik a Kossuth-szobrokat emelték. Minthogy a világháború végén szertemálott a régi Osztrák-Magyar Monarchia, ezek a kérdések és gondolatsorok kiváltak az aktuális politika köréből és csupán akkor kaphatnának új erőre, ha egyszer ismét akadna számottevő politikus, aki programként vallaná, hogy újabb kapcsolatot kell létesíteni Magyarország és Ausztria között. Ilyen politikai magyarázatokkal és okoskodásokkal találkoztam akkor, amikor az Alföldön a hazafias magyar középosztály körében kérdezösködtem: mi volt annak idején az oka annak, hogy a városok és községek legszebb terein sorozatosan emeltek Kossuth-szobrot.

Meglehetősen másszínű választ kaptam akkor, mikor a nép egyszerű fiainál kérdezösködtem. Ők az ércszoborban azt a Kossuthot látják, aki az 1848-iki pozsonyi országgyűlésen keresztülvitte a jobbágyságnak, a robotnak, a tizednek eltörlését és mindazoknak a korlátoknak és megkötöttségeknek megszüntetését, amelyek a régi Magyarországon a köznép boldogulásának akadályai voltak. Azok a szociális reformok, amelyeket Kossuth a negyvenes években hirdetett, jórészt megvalósultak, de azért törekvéseit mégsem lehet úgy odaállítani, mintha ezek beteltek s ezért az idők

folyamán egészen tárgytalanná váltak volna. Ezt megérezte a budapesti radikalizmus és ezért időnként kísérletek történtek oly irányban, hogy a csekélyebb nemzeti tartalommal bíró modern radikalizmus magát az alföldi tömegek elé úgy állítsa oda, mintha Kossuth Lajos politikáját akarná folytatni. Tisza István, aki az Alföldnek tősgyökeres fia volt és népét jól ismerte, nekem többször mondotta, hogy az alföldi magyar legjellegzetesebb tulajdonsága a józanság. Ez a józan alföldi magyar nép ösztönösen megérezte, hogy a nyugati szellemből táplálkozó, a hazai földdel és a magyar levegővel belső kapcsolatban nem álló budapesti radikalizmus valóban értékeset az Alföldnek politikai téren nyújtani nem képes. A kiegyezés korának negyvennyolcas törekvései és a mai fővárosi radikalizmus között lelki és eszmei folytonosság nincs s a két egészen eltérő belső tartalommal bíró mozgalmat az alföldi ember a saját lelkében belsőleg nem kapcsolja úgy össze, mintha az egyik a másikból folyt volna.

Történetfilozófiai szempontból lehet - a fölött vitatkozni, hogy egy elmúlt és lezáródott kor vezéralakjának programja lehet-e megváltozott körülmények között, egészen más politikai atmoszférában megint az aktuális politika jelszava. Ha föltételezzük, hogy igen, akkor Kossuth művét elsősorban közművelődési téren kell folytatni. Mert a szabadság, amelyért Kossuth küzdött, elsősorban lehetőség, lehetősége annak, hogy mindenki más ember föltolakodó akaratától menten azt tehesse, ami neki tetszik. Ez a lehetőség azonban lényegében negatívum, belső tartalmat neki az olyan ember öntudatos akarata adhat, aki értelmének világánál képes a maga valódi érdekeit fölismerni és akinek ezenfelül van erkölcsi

ereje ahhoz, hogy az így fölismert érdekeinek és céljainak megvalósításán dolgozzék, fáradjon és azokért szükség esetén áldozzon. Ez pedig lényegében kulturális kérdés, az értelmi és az erkölcsi kultúra kérdése.

Nagy igazságtalanság lenne, ha a kiegyezés korát sommásan megvádolnánk azzal hogy művelődési téren teljesen elhanyagolta az Alföldet. Bár nem lehet tagadni, hogy a népiskolák túlnyomó részét a perifériákra, a nemzetiségi vidékekre vitték, mégis jutottak iskolák az Alföldnek is, de főleg milyenfélék, ez a kérdés.

A reformkorban és a kiegyezés korában az Alföldön a gimnáziumok egész sora keletkezett nyilván azzal a céllal, hogy ezek az értelmi középosztály kialakulását mozdítsák elő. A gimnázium azonban az alföldi magyarság tömegeinek szívügye igazán nem lehetett. A latinos-görögös gimnázium nálunk az abszolút korszak kultuszminiszterének, az osztrák gróf Thun Leónak és német pedagógiai munkatársainak elgondolása szerint valósult meg. Eötvös József sejtette, hogy ez a német idealizmus világában megszületett iskola-fajta nálunk egészen meghonosodni nem fog s azért olyan középiskolai reformra gondolt, amely a negyvennyolc előtti régi magyar középiskolai és a francia középiskolai rendszernek vegyüléke lett volna. Ereje azonban a betegeskedő férfiúnak elgondolása keresztülvitelére már nem volt s az 50-és és 60-as évek folyamán kifejlődött helyzet ereje a 70-es években már akkora volt, hogy Trefortnak el kellett Eötvös eszméjét ejteni s továbbra is kénytelen volt fenntartani a Thun León-féle gimnáziumot. Az ilyen fajta gimnáziumokkal szórták fokozatosan tele az Alföldet.

De a kertészember jól tudja, hogy bizonyos fajta szemet csak bizonyos fajta alanyba lehet beoltani, Ezt legújabbán is saját kárán tanulta meg Kecskemét népe, ahol a sárgabarackot az utóbbi időben olyan vadalanyba oltották, amelylyel életképes gyümölcsfává egyesülni nem tud és 4-5 év múlva elszárad. Ugyanígy van ez a gimnáziummal is. Az alföldi magyarság pompás őstörzsébe a kultúra másfajú nemes szemeit kell beoltani, hogy hatalmas virágzáshoz jusson.

Az Alföldnek elsősorban népiskolákra van szüksége, a szaporodó, a tanyákra kirajzó nép közé ki kellett menni a tanyai iskolák típusával, mert nincs meddőbb, sőt veszedelmesebb, mint ma azon elmélkedni, hogy célszerű települési mód-e a tanyai, igen-e, vagy nem. A tanyai település az Alföldön egy nagy adottság, amellyel szembeszállni nem lehet s aminek megváltoztatása az arany-pengők százmillióiba kerülne a magyar nemzetnek, nekünk pedig ilyen összegeink nincsenek, vagy ha lennének, egészen másra fordítanánk azc*kat és bizony nem arra, hogy a tanyákat lebontsuk és a nép számára zárt községekben új házakat emeljünk.

De persze, a népiskola ahhoz, hogy egy akkora területet, mint amilyen a nagy magyar Alföld, művelődéssel átítassunk, korántsem elég és túl kicsi iskolatípus.

Itt kapcsolódnak be a polgári iskolák, ahol a népiskola negyedik osztályát befejezett 10 éves gyerek tanulhat tovább 14 éves koráig, amíg azután atyjának gazdaságába, műhelyébe vagy üzletébe belép. Ha valaki a modern élet megnövekedett igényeivel szemben egy kicsit fejlettebb mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi üzemet olyan szellemi fejlettség nélkül akar vezetni, mint aminőt

a polgári iskola nyújt, nem boldogulhat és könnyörtelenül félrelöki útjából a mindig kíméletlenebbül haladó modern gazdasági élet.

A polgári iskolákkal párhuzamosan kell, hogy fejlődjenek a mezőgazdasági népiskolák, meg a szakosított iparos- és kereskedelmi tanonciskolák, mint olyan iskolafajták, amelyek a létesítés és fenntartás költsége tekintetében kis igényekkel lépnek fel és mégis nagy tömeg ember befogadására és kiképzésére alkalmasak.

Szükség volt azután még alföldi klinikai telepeinkre, ahova különösen kezdetben olyan állapotban kerültek be a betegek ezrei, aminő közegészségügyi elhagyatottságot a Budapestről lekerült orvosok el sem tudtak képzelni.

Ezek az iskolafajták összeestek az alföldi tömegeknek nagy primitív szükségleteivel és demokratikus korunkban csak az olyan kultúrpolitika lehet sikeres és számíthat a nemzet széles rétegeinek belső helyeslésére, amely a keservesen nélkülöző tömegeknek segítségére siet a létért való szilaj küzdelemben. Ezt nyújtják a népiskolák, az Alföldnek különösen a tanyai iskolák, a mezőgazdasági népiskolák, meg az iparos- és kereskedelmi tanonciskolák, *gyógyító* munkájukkal a klinikák, de e téren vajmi keveset tehet a gimnázium és a fölibe rendszerint felépülő jogi tanulmány, amely a jövő megélhetés tekintetében a hivatalokban való elhelyezkedés felé irányít.

Miért tartja sok primitíven gondolkozó ember luxusnak a kultúrát? Mert a késői romanticizmusnak a gyakorlatitól öntudatosan elforduló, minden hasznosat önzőnek és prózainak bélyegző pedagógiai elgondolása, mint hazajáró lélek, egyes iskolákban még ma is kísért. Az kétségtelen, hogy az ilyen szellemben az impraktikus irodalmi kul-

túrára beállított lelkületű ember a mai világban idegennek érzi magát és menekülni akar belőle, mint ahogy az ókor végén az egyiptomi pusztákba remeteségbe menekültek a törékenyebb lelkek. De a mai magyar kultúrpolitikának nem lelki vagy valóságos kivándorlókat, hanem olyan embereket kell nevelni, akik felveszik a végzettel a harcot.

Olyan kultúrpolitika kell, amely közvetlenül szolgálja ki a tömegeket a nélkül, hogy az állami állások felé tódulókat szaporítaná.

Csodálatos az, hogy a budapesti közvélemény, amely az alföldön folyó munkámat nem látja, folyvást azzal támad, hogy szaporítom az értelmi proletariátus számát. Ezzel szemben mi a valódi helyzet?

A világháborúig serényen szaporították a gimnáziumok számát, azoknak végzett növendékeit felsődítették a budapesti egyetemre, ahol a hallgatóságnak oly tömegei egyesültek, akikkel a tanár egyénileg nem is foglalkozhatott. Ma a gimnáziumokat nem szaporítjuk, végzett növendékeiket pedig négy egyetem között osztjuk meg úgy, hogy a nemzet minden egyetemi professzortól joggal megkövetelheti, hogy immár csekélyebb számú hallgatóját egyénileg is jól ismerje, ami lehetővé teszi számára, hogy a vizsgálaton csak azt eressze át, aki egész évben tanult és ne engedje diplomához jutni azt, aki vizsgára kipaukoltan csúszik át a nagy próbán, aki elég csendes a vizsgán, hogy aztán annál hangosabb legyen a valódi tudást nem takaró oklevelével, ha valamely közhivatalban kényelmesen elhelyezkedni nem tud.

Nem gimnáziumok és budapesti mammut-egyetem lehet tehát a kultúrpolitikai ideál, hanem az Alföldön mentül több nép- és tanyai iskola, gazdasági népiskola, iparos- és kereskedőtanonc-

iskola, továbbá klinika, hogy így az alföldi magyar népnek megadjuk azt a szellemi és erkölcsi önállóságot, ami nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy a Kossuth által megszerzett szabadság mint lehetőség, az erkölcs, a tudás, a munka és a lemondás erejével valósággá, pozitív szabadsággá váljék.

Azt hiszem, ez a kossuthi politika termékeny, nemzetápláló folytatása, amely nem dolgozik Kossuth nevének jelszóként való kihasználásával, hanem amely a változott viszonyok között nyújtani igyekszik a Kossuth által is képviselt haladási eszméből azt, ami az idők változékonyságától független.

Míg Schmidt-Ott porosz államminisztert, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnökét vidéken kísértem, kultúrpolitikámat a Felsőházban egyesek megtámadták. Távollevő miniszterét gróf Bethlen István az ő nemes természetéből fakadó férfias helyállással megvédte, miközben rámutatott arra, hogy a feltartóztatlan demokráciának nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy a magyar és elsősorban az alföldi tömegeket a nekik való kultúrával átítassuk, telítsük.

Breslau

Megjelent a Pesti Napló
1929. júl. 14-i számában

Huszonöt magyar egyetemi professzor Breslauban járt, hol a sziléziai egyetem rendes tantervének keretében egy héten át előadásokat tartottak, operáltak, demonstráltak és kísérleteztek. Az ősszel a bresloui egyetem tanári kara ugyanilyen látogatásra jön hozzánk.

Már önmagában is örvendetes, hogy a magyar tudomány képviselői szép sikerrel szerepeltek Poroszországnak délkeleti művelődési gócpontjában. De igazi jelentőséget a magyar professzorok bresloui látogatásának az ad, hogy ez nem magában álló kulturális esemény, hanem tervszerű mozzanat abban a nagy akcióban, melyet a magyar művelődés abszolút értékeinek Európa előtt való megismertetése céljából indítottunk. Ebben az évben ez már a második Magyar Hét Németországban. Az év első felében festőink és szobrászaink reprezentatív kiállítást rendeztek Dürer városában és hozzájuk csatlakoztak filharmonikusaink, meg a M. kir. Operaház. Nürnbergbe művészek, Breslauba tudósok mentek; nagy nemzeti intézményeink közül Nürnbergben a budapesti opera, Breslauban pedig a budapesti egyetem szerepelt testületileg. Nürnbergben a gyulai eredetű Dürer nyomdokaiba mentünk, a bresloui útnál pedig

Mátyás király volt a vezető csillag, aki igazságos uralkodó emlékét hagyta hátra Sziléziában is.

De ezenkívül a német birodalmi archaeológiai intézet berlini centenáris ülésein személyesen láthattam, mennyi mondanivalójuk és mily nagy sikerük volt a magyar régészeti és művészettörténeti előadóknak.

A berlini Collegium Hungaricum fogadóestélyén csodás belső örömmel hallottam a berlini egyetem professzoraitól és a dahlemi kutatóintézetek igazgatóitól, hogy ösztöndíjasaink nemcsak kivétel nélkül megállják idegen nyelvű intézetekben a tűzpróbát, hanem egyesek igazi tudósokká fejlődnek.

Midőn pedig Schmidt-Ott porosz államminiszternek, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnökének a bécsi Collegium Hungaricum nagytermében bemutattam ottani ösztöndíjasainkat, Európának talán e legnagyobb tudománypolitikusa elámult azon, hogy mennyi tudományágra nevelünk tervszerűen, előre felállított program szerint szakembereket.

Mikor Becker porosz kultuszminiszter elvitt Westfáliába és Hannoverbe, a münsteri és a göttingeni egyetemeken is leadhattuk a magyar művelődés névjegyét. Mindkét helyen nagy megértésre találtam abban a törekvésemben, hogy a magyarnémet szellemi együttműködést továbbfejlesszük, aminek szép jele, hogy a westfáliai tartományi marsall megígérte, hogy saját költségére házába fogad egy a münsteri egyetemen tanuló magyar ifjút.

Ezek a német fronton ennek az évnek kimagasló kultúrpolitikai eseményei. Hasonló munka van kifejlődőben Olaszországban, melynek közoktatási minisztere az őszre jelezte budapesti látogatását és hasonló akcióhoz látunk most hozzá a

magyar-francia relációban. így törjük át számos ponton azt a kulturális kínai falat, amely bennünket körülzárt és Európától valósággal elszigetelt.

A trianoni béke előkészítésekor mily könnyű volt ellenfeleinknek bennünket a tájékozatlan nagy győző nemzeteknél úgy beállítani, mint hogyha egy Ázsiából Közép-Európába betolakodott, műveletlen, más népeket elnyomó hordával kellene végre valahára alaposan elbánni. Főleg ennek a beállításnak köszönhetjük, hogy az összes legyőzött népek közül miránk mérték a legigazságtalanabb és a legiszonyosabb békét.

Pedig ezzel a látszattal szemben mennyivel más a valóság. Nekünk magyaroknak már a középkor folyamán és az újkor elején virágzó szellemi életünk volt, amely még a XVII. században is Pázmány és Zrínyi pompás irodalmi egyéniségében hatalmasan fellángolt. Az igaz, hogy amikor a török elleni harcokban végleg kivéztünk, az után a XVIII. században több évtizedes pangás állott be. De a XVIII. század végén újabb hatalmas lendületet vett a magyar géniusz, a XIX. század folyamán meg előbb költészetben, majd festészetben és zenében, később pedig a tudományok terén tettünk csodálatos előrehaladást, aminek eredményeképpen virágzó és sajátos magyar művelődés alakult ki, melyről csodálatos módon Európa alig vett tudomást. Petőfi költeményeit, Jókai regényeit olvasgatták ugyan künn is, de persze csak fordításban s közvetlenül csupán zenészeink, Liszt zongorája, Reményi hegedűje szóltak a világ művelt nemzeteihez.

Mi vonta körénk azt a végzetes kínai falat, amely nem engedte meg, hogy Európa a mi csodálatosan gazdag, sajátos magyar művelődésünket meglássa, észrevegye, megbecsülje, megszeresse?

Főleg két ok: egy külső és egy belső. A régi monarchia külpolitikája és a magyar szellemi élet képviselőinek hiányos idegen nyelvismerete.

Magyarországnak a régi Ausztria részéről történt leigázását a külföld előtt csak annak a látszatnak fenntartásával lehetett valamiképpen indokolni, hogy a Kárpátok medencéjében egy harcias, de a műveltségre kevésbé fogékony nép lakik, rebellis hajlamokkal, amelyet a Gellért-hegyre épített citadellával és az országban szétszórt erős garnizonokkal kell féken tartani. Milyen megcáfolása lett volna ennek a politikai áltantételnek az, ha Európa a magyar nemzet művelődési belértékét már korábban felismerhette volna. Ezért dolgoztak a régi monarchia külügyminisztériuma és külképviselői a magyarság kulturális megjelenése és érvényesülése ellen a külföldön. A régi monarchia diplomáciája felbomlott és e helyett mi a magunk mezején megszerveztük azt a magyar kultúrdiplomáciát, amelynek főszlopai a külföldi Collegium Hungaricumok s melynek jegyében keressük a személyes kapcsolatokat Európa kultuszminisztereivel és járjuk Európa egyetemeit, a legmagasabb kulturális élet képviselői előtt hirdetve a magyar gondolatot és megismertetve a magyar művelődés értékeit. Ebbe az akciónkba megértéssel kapcsolódik bele hivatalos külképviselőnk, melynek egyes kimagasló egyéniségeit, így Villány párizsi követünket a kulturális céhhez tartozónak tekintjük.

A magyar szellemi expanzióknak ekként megszüntetett diplomáciai akadályain kívül azonban voltak komoly belső nehézségek is. Íróink, művészeink és tudósaink számottevő része értett és ért ugyan idegen nyelveken, de ha beszédre kerül a sor, akkor bizony bajok vannak. Már pedig a legtanultabb, a legszellemesebb ember is ügye-

fogyott benyomást kelt, ha túlságosan kell küszködni valamely idegen nyelv nehézségeivel. Részenben e felismerésnek jegyében születtek meg külföldi Collegium Hungaricumaink: a bécsi, a berlini és a római és ennek a felismerésnek jegyében létesül most a párizsi, amelynek a megszervezésére a legirányadóbb franciapolitikusok vetnek súlyt.

Tegnap jelent meg azoknak a fiatal tudósoknak névsora, akik belföldi kutatási ösztöndíjat, külföldi Collegium Hungaricumainkban helyet vagy egyébként külföldi kéziösztöndíjat kaptak. A névsort külön e célra törvénnyel szervezett ösztöndíjtanács állította össze; számomra csak a vétó, a visszautasítás joga áll rendelkezésre. Ekként minden protekció és melléktekintet már eleve, intézményesen ki van zárva. Az ösztöndíjtanács úgy van megszervezve, hogy a kutató klinikás, laboratóriumos vagy szemináriumos tanárnak módjában áll legjelesebb hallgatóira és végzett tanítványaira az ösztöndíjtanács figyelmét felhívni és ezeknek a kiválóknak legjelesebbjeiből kiválasztani azokat, akik a magas műveltség világában stipendiumra valóban érdemesek. Az így megszervezett kiválasztás után természetes, hogy akik a külföldre jutnak, ott sem ernyednek el, ott még kevésbé apad ki tehetségük. Akik odakünn is beválnak, két, sőt három évig is künnmaradnak és nem egyszer mennek egyik kollégiumból a másikba, vagy kézi ösztöndíjjal két-három országba. Az ilyen tanulmányok után külföldről hazatérők egy, sőt két idegen nyelvet is tökéletesen beszélnek s így értékes munkások lesznek abban a nagy bontási akcióban, amellyel lehordjuk körülöttünk a végzetes kínai falat.

Évekkel ezelőtt mondtam egyik büdzsébeszédemben, hogy katonai lefegyverzettségünk

idején a kultusztárca honvédelmi tárca. A primitíven gondolkozó embereknek akkor az a nevetéses ötlete támadt, hogy körzövel és vonalzóval akarnánk Magyarországot visszafoglalni. Milyen szánalmas beállítás! De igenis a tudás erejével döngetjük a trianoni börtönajtót és a szellem szavával hirdetjük a világ nemzeteinek a magyar igazságot. Mert ne feledkezzünk meg arról, hogy a közeledő *harmincas évek* során oldódik majd annyira az 1918-ban jóidőre kimerevedett európai helyzet, hogy irántunk kedvező világgözüvélemény kialakulása esetén sorsunk jobbrafordulását remélhetjük.

Ebben a nagyszerű szellemi honvédelemben becsületes és sikeres munkát végzett az a huszonöt magyar egyetemi professzor, akik Breslauban tanúságot tettek a német tudományosság színe előtt a magyar művelődésről. Honvédek ők is, a magyar gondolat honvédéi, erkölcsileg és nemzeti jelentőség tekintetében semmivel sem mások, mint azok, akik legutóbbi szabadságharcunk csataterain küzdöttek az örök magyar eszményért.

Pályaválasztás és megélhetés

Megjelent a Pesti Napló
1929. júl. 21-i számában

A szélsőjoboldalról azzal vádolnak, hogy túlsók embert ereszttek az egyetemekre és ezúton értelmi proletariátust tenyésztek, amely a hivatalokban a szabad pályákon és a gazdasági életben elhelyezkedni nem tud. A baloldalról meg, ezzel szöges ellentétben, azt kifogásolják, hogy a beiratkozások mai rendszere mellett, igen sokan kiszorulnak főiskoláinkról. E két homlokegyenest ellenkező felfogás keresztüzében állok.

Ezek nyíltan bevallott, sőt a pártprogrammok élére állított felfogások. Ezek mellé odacsúsznak, odakúsznak a taktikusok és szemet hunyorítva többnyire halk hangon suttozva mondják, hogy a sok egyetemnek is én vagyok az oka. Mindezeknek a dolgoknak egy ellenszere van és ez a legteljesebb nyilvánosság. Ezért nyúlok tenger munkám között újból meg újból tollhoz, hogy a nemzetnek az igazságot egyszerűen megmondjam.

Nem én voltam az, aki a menekült kolozsvári és pozsonyi egyetemnek Szegedre és Pécsre való áttelepítéséről szóló törvényt beadta, nem én voltam az, aki a közgazdasági egyetem létesítéséről szóló javaslatot betérjesztette. Mikor 1922 júniusában a kultusztárcát átvettem, mind a három főiskola tekintetében megalkotott törvényeket, befejezett tényeket találtam. A törvényhozást komo-

lyan kell venni és valósággal frivolitás lett volna részemről, ha olyan időben, midőn a porzó még le sem hullt az államfő aláírásáról, amellyel ezeket a törvényeket megerősítette, máris új javaslatokkal jöttem volna azt indítványozva, hogy az újonnan létesített és fenntartott intézményeket szüntessük meg. Különbösen is óriási baj a parlamentáris országokban, hogy sok utód valóságos virtust talál abban, hogy elődjének munkáját lerontsa, reformjait módosítsa vagy visszacsinálja és így a kormányrudat ide-oda rángatja.

Annyival is inkább végrehajtottam az elődeim alatt alkotott törvényeket, mert a budapesti mammutegyetem óriási hallgatóságát mindenáron le kellett csapolnom.

Mai cikkemben az intrikusokkal és taktikusokkal szemben szeretném az igazságot a maga teljességében feltárni és a kérdésnek mélyére hatni.

Az értelmi proletariátus tenyésztése javában folyt a kiegyezés korában is. Annak a korszaknak kultúrpolitikájában nagy szerepet játszott a gimnáziumok szervezése, bővítése. Mi már most a gimnázium lényege? A gimnázium olyan iskola-fajta, amely nem ad lezárt műveltséget, mint a középfokú szakiskola. A középfokú kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági szakiskola ezzel szemben olyan ismereteket közvetít, amelyeknek némi gyakorlati kiegészítése után a végzett növendék közvetlenül átmehet a gazdasági életbe. A gimnáziumi érettségi nem azt jelenti, hogy aki letette, az lelkiileg megérett magára az életre; az érettségi bizonyítvány úrlapján is csak az van, hogy főiskolai tanulmányokra érett meg, hogy elméjét, gondolkodását nyolc év alatt annyira kifejlesztették, hogy valamely főiskolán, rendszeren az egyetemen, előre láthatóan sikerrel tanul majd tovább. Az a művelt-

ség, amelyet a gimnázium ad, valami befejezetlen torzó marad abban az esetben, ha növendéke a tanulásban ott megáll s a gimnázium után nem következik semmi.

Bizony, ma is több olyan hely akad, ahol van gimnázium, de nincs polgári iskola. Mi ennek a következménye? Az, hogy a négy alsó osztályra olyanok is mennek gimnáziumba, akik nem akarnak érettségit tenni, hanem a negyedik osztályból tanítóképzőbe, felsőkereskedelmi iskolába vagy ipariskolába mennek, vagy pedig az apai gazdaságba térnek vissza. Minthogy a gimnázium tantervének középpontjában a latin nyelv áll, ami a magyar gyermeknek rendkívül nehéz tárgy és így a szorgalmi időnek, az otthoni tanulást is beleszámítva, majdnem a felét veszi igénybe, az ilyen tanuló munkájának felét olyan dologra pocsékolja, aminek később az életben egyáltalában nem veszi hasznát és azt a meggyőződést viszi ki oda magával, hogy a magyar iskola jórészt hasznavehetetlen dolgokat tanít. Itt a magyarázata a polgári iskolai akciónak, amellyel nemcsak a túlnépes gimnáziumokat igyekszem lecsapolni, hanem el akarom érni azt is, hogy akik a negyedik osztály után távoznak, azok a polgári iskola tantervébe a latin helyett felvett egyéb, az életben közvetlenül hasznosítható ismereteket vigyenek magukkal.

De nagyok a nehézségek azokkal is, akik a gimnázium nyolc osztályát kijárták s az érettségit letették. Amint mondtam, ezek nem érett ifjak, ezek nem nyertek valamely lezárt műveltséget, amellyel közvetlenül ki lehetne menni az életbe, ezeket nyolc hosszú év alatt arra készítették elő, hogy a főiskolai tanulmányokat sikerrel folytathassák. Az értelmi proletariátust tehát nem az tenyésztí, aki megengedi, hogy a diák nyolcéves

előkészítés után valamely főiskolán tudását kikerekíthesse és befejezhesse, hanem inkább az, aki az ifjút az érettséginel megállítja, mert az ilyen félig kész ember azután a tipikus, az igazi értelmi proletár. Ezt egyszer tisztán és világosan meg kellett mondanom.

A kávéházi logikus előtt a legkomplikáltabb kérdések is rendkívül egyszerűek és világosak. Eresztenék csak 24 órára a kultuszminiszteri székbe, majd ő alaposan rendet csinálna; egy heroikus gesztussal beszüntetné a fölösleges gimnáziumokat.

Igen ám, de a középosztály gyermekei megszülettek, itt vannak, élnek és meg akarnak élni, azután a szegényebb néposztály tehetségesebb gyermekeinek sem lehet megtiltani, hogy tanuljanak. A gazdag ember tehetségtelen gyermekeit pedig hiába tiltanám ki a magyar iskolából, elvinnék külföldre. Ez a valódi helyzet, amiből azt a következtetést kell levonni, hogy kultúrpolitikai eszközökkel szociálpolitikát csinálni csak igen kis mértékben lehet, ami más szóval annyit jelent, hogy szánalmas kísérlet lenne, ha nagy szociális bajainkon azzal akarnánk segíteni, hogy Magyarországon kevesebb ember tanuljon.

Térjünk most azonban vissza a kiegyezés korában megszorított gimnáziumokból az egyetemre igyekvő érettségizettek csapatához. Mint-hogy Kolozsvár inkább csak Erdély egyeteme volt, azért az anyaországnak rengeteg gimnáziumát végzett temérdek ifja összecsóduilt a pesti egyetemen, ahol teljesen lehetetlen viszonyok alakultak ki, amelyek között mindent lehetett inkább csinálni, mint tanulni. Hány dőre szülő mondotta akkor-tájt, hogy nem baj, ha a fiú a fővárosban kicsit kitombolja magát. A tombolás megtörtént és az ifjú hazajött, igen gyakran testileg beteg, sebzett

lélekkel, feldúlt idegzettel. Bizony, az idegszanaszatóriumokat jelentékeny részben az ilyen korai tombolók töltik meg.

Ezért tartottam fenn az elődeim által törvénybeiktatott négy egyetem rendszerét és egyenletesen igyekszem szétosztani az ifjúságot a négy egyetemi város között. Így elérhetjük azt, hogy egy-egy tanárnak csak annyi hallgatója legyen, mint amennyit személyesen ismerhet, mint amennyivel egyénileg foglalkozhatik. A magyar nemzet nem használhat olyan egyetemi tanárt, aki a katedra magasságaiból elszavalja, elmondja vagy elmotyogja a maga tudományát; egyébként az ifjúsággal nem törődik s azután ismeretlen tömegeket levizsgáztat, pár futó perc alatt szerevezve felületes benyomást arról, hogy a vizsgázó komolyan tud-e, vagy csak a vizsgára van ad hoc bepaukolva. Miért van virágzó orvosi kultúránk? Mert az orvosnövendék a klinikákon és a laboratóriumokban valósággal együtt él a professzorral, az adjunktussal és az asszisztenssel. Ahol a tanár igazi pedagógus, ott valóságos munkaközösség fejlődik ki közte és tehetséges hallgatói között. Ez az eszmény, amely felé törekedni kell, ezért szeretem a csekélyebb létszámmal dolgozó vidéki egyetemek munkáját és ezért igyekszem a budapesti egyetem létszámát olyan mértékben lecsapolni, hogy a fővárosban is lehetővé tegyük a termékeny személyes kapcsolatot tanár és tanítvány között.

E nélkül humbug az egyetemi oktatás. Ha ezt elérni nem tudjuk, akkor beszüntethetjük nemcsak a három vidéki egyetemet, hanem ráadásul a budapestit is, akkor a rádió stúdiójában tartsunk előadásokat, amelyeket mindenki otthonában hallgathat és így a szülőnek az ifjú idegen városban való tartásával még költekeznie sem kell. Azután csi-

náljunk külön vizsgáztató bizottságokat, melyek eldöntik, hogy a rádiót ki milyen sikerrel hallgatta és a tankönyveket milyen emlékező tehetséggel vágta be.

De félre a tréfával. Ismétlem, a magyar nemzet ma már joggal megkövetelheti a kis létszámmal dolgozó egyetemi professzoroktól, hogy egyénileg foglalkozzanak hallgatóikkal, lessék ki azok hajlamait és tereljék őket olyan irányba, amely képességeiknek legjobban megfelel.

Így majd specializálódnak is az emberek. Mert az ma a baj, hogy a végzetek zöme, mondjuk a jogtudományokból mindenhez ért egy picit, de nincs tudásának olyan ága, amelyben magát különösen kiképezte volna. Pedig az életben éppen ilyen emberekre van szükség.

Miért tódul annyi ifjú a jogra? Mert sok szerencsétlen szülő ezt előkelő pályának gondolja és mert sok szerencsétlen ifjú a legkönnyebb tanulmánynak a jogot tartja. A műegyetemen töménytelen sokat kell rajzolni, az orvosi pályán hullákat boncolni, a jogin viszont ezek a kellemetlen dolgok nincsenek.

Általában hány szülő van azon a botor nézetten, hogy gyermekének akkor tesz jót, ha jövőjét úgy irányítja, hogy lehetőleg kevés erőfeszítéssel mehessen végig az életen. Az ilyen ember, ha vagyont is örököl, valósággal szétmállik az élet nehézségein. Az ilyen ember, ha a bölcsészeti karra lép, a magyar-történelem, a történelem-földrajz vagy mondjuk a magyar-latin szakot választja, miközben azt reméli, hogyha kicsit felfrissíti azt, amit a gimnáziumban tanult, azután tanulgat is valamicskét hozzá, akkor valahogyan majd csak megszerzi a tanári oklevelet. Rengeteg ilyen ember van, aki aztán nem tud álláshoz jutni.

De bezzeg ábrázoló mértanra vagy angol nyelvre nem lehet tanárt kapni. Ha végignézem azoknak a névsorát, akik Yolland Artúr barátomhoz, a budapesti egyetem angol nyelvtanárához, iratkoztak be, akkor tele van a lista Máriákkal, Ilonákkal, Erzsébetekkel, de kevés a János, a József, meg a Ferenc. Itt nem elég a gimnáziumból felhozott tudás, itt új dolgokat kell keservesen tanulni, amitől sokan fáznak.

A szegedi Horthy-internátusban már csak olyanok kapnak kosztot és kvártélyt, akik az ott bennlakó német, angol, vagy olasz lektornál egykét olyan idegen nyelvet tanulnak, amelyet számukra az egyetemi professzor külön kijelölt. Mondjuk, aki közgazdaságtannal foglalkozik, annak számára az angolt és a németet, aki művészettörténelemmel, annak az olaszt és így tovább. A párizsi Collegium Hungaricum építésével most fejezem be a külföldi kollégiumok rendszerét és végre sor kerül a belföldi kollégiumok teljes kiépítésére. Minden ilyen honi kollégiumban benn fognak lakni a modern nyelv tanárai, meg van szervezve a tanulmányi felügyelet és hamarosan az öszejogásról mint valamely vízőzön előtti őslényről fogunk beszélni.

Összefoglalva az elmondottakat, az a célom, hogy az egyetemi professzorok körül a klinikákon, a laboratóriumokban, a műtermekben és a szemináriumokban kevés számú tanuló tömörüljön, akikkel a tanár egyénileg foglalkozik. Aki igazán tanul, az kapjon a kollégiumban kosztot és kvártélyt, de ott tanuljon idegen nyelveket, megfelelő felügyelet alatt. Ez a rendszer, ha Isten segítségével befejezzük, nem értelmi proletárokat nevel, hanem olyan erőteljes magyarokat, akik abban a nehéz életben is boldogulni tudnak, amely Trianonnak a következménye. Mert a magyar probléma ez: megélni homoksivatagon, megélni sziklák között is.

Munka, tudás és tőke

Megjelent a Pesti Napló
1929. júl. 28-i számában

A kultusztárca nagy építkezéseit vagy más nagy munkáit havonta egyszer rendszeren meg-nézem. Nem kíváncsiság visz oda, hanem kormányzéspolitikai alapelv, amelyet 30 év tapasztalataiból szűrtem le. Láttam én sok szorgalmas és tapasztalt minisztert, aki reggeltől estig dolgozott, de abban a végzetes illúzióban élt, hogy az ügyek valódi állásáról jelentésekből, aktákból lehet tájékozódni és hogy rendeletekkel – megint csak aktákkal – lehet az ügyeket elintézni, egy nagy kormányzati ágat irányítani. Az ilyen papíre-mberek, minden szorgalmuk, odaadásuk, szak-tudásuk ellenére, nem egyszer bábok voltak, akik referenseik és külső közegeik szemüvegén látták csak az életet és rendelkezéseik, mihelyt a büro falait elhagyták, künn idegenszerűen hatottak, majd félrendszabálynak bizonyultak, majd erő-szakoskodás jellegét nyerték. A kormányzás nagy titka, hogy az állam ügyeit lényegében ugyanúgy kell vinni, mint ahogy az okos magánember intézi a saját dolgait. Nincs a kettő között lényeges különbség. Magának a felelős vezetőnek a hely-színén kell utánanézni a dolgoknak; nézni, nézni, folyvást nézni és ez alapon meglátni. Kérdezni, kér-dezni, folyvást kérdezni és ez alapon meghallani.

Embereket keresni és ezúton különféle fokon munkatársakat találni.

Legutóbb is Szegedről automobilon igyekeztem Debrecen felé; mind a két helyen folynak egyetemi építkezési munkák. Békés megyében a pompás humuszt primitív ekével, de óriási testi erőfeszítéssel mélyen szántotta egy magyar paraszt. Megnéztem a tihanyi földmunkákat is, ahol csongrádmegyei kubikusok töltenek be mocsarat, mely eddig köröskörül szép nagy darab földet tett vízzé, szűnyogossá, egészségtelenné, öröm nézni, hogy tölti a magyar kubikus a csillét vagy a kordét, csodálatos izmainak megfeszülése, munkabírása, kitartása a rekkenő nyári napon.

Beszélgetni kezdek velük. Egyik magyarosan, büszkén felüti a fejét. Rámnéz okosan és mondja:

– Miniszter úr, tudja-e, hogy mi itt egy kicsit visszacsináljuk Trianont?

Kíváncsi vagyok, milyen magyarázatot ad és kérdem, hogyan.

– Hát sokat elvettek tőlünk, mi meg ebből a hasznavehetetlen mocsárból paradicsomot csinálunk. Hát nem tesszük-e így többé az országnak Trianonban kicsire szabott földjét?

A tihanyi néphagyomány azt tartja, hogy Endre, Béla és Levente, miután a német császárt az országból kiűzték, ott itatták meg lovukat a Balaton vizében, azután megalapították a tihanyi apátságot. Ott András király vizénél hangzottak el egyszerű magyar ajakról ezek a klasszikusan hazafias szavak. Sohasem fogom azokat elfelejteni.

De míg a lelkem örvendett a faji erő e megnyilvánulásán, addig hirtelen szomorú gondolat-sorokon nyargalt végig a lelkem. Ahhoz, hogy hazánknek áldott földje el tudjon tartani, nem tengődő, nélkülöző, hanem szaporodó magyar

nemzetet, ahhoz hármat kell megkapni: munkát, tudást és tőkét.

"A" munkát a magyar földműves ezer éven át bőségesen és becsületesen megadta a magyar földnek. Itt nincs hiány és blaszfémiát követ ~ el saját fajával szemben az, aki lustának vagy, más nép fiaihoz hasonlítva, kevésbé dolgoznak állítja. Ne a népre hárítsuk, magunkban keressük a hibát.

Minden javulás igazi előfeltétele nemzeti hibáink kíméletlen feltárása. Ha idegen ember kicsinyít bennünket, menjünk kíméletlenül neki, de magunk óvakodjunk a nemzeti hiúságnak való hízelkedéstől és nemzeti hibáink olyan beállításától, mintha azok nem hibák, hanem nemzeti sajátosságok lennének. Ezért őszintén meg kell vallanunk azt is, hogy a magyar föld a testi munkát megkapja, de nem a tudást és a tőkét. Itt van gazdasági sikertelenségeink kulcsa.

Lássunk csak a tudásra, a hozzáértésre először egy példát. Idegenforgalmat akarunk fejleszteni és ezen a téren újabban nagy a haladás, mert egypár hozzáértő férfi éppen itt emberfölötti erővel dolgozik. De valamennyi panaszkodik, kevés, mondják, a mutatni való. Mi, magyarok, elandalgunk múltunk nagyságán. Tudjuk, hogy micsoda szellemi élet folyt Mátyás király Budavárában, milyen lovagi és diplomáciai élet színhelye volt Visegrád. A török előtti idők budai királyi vára nincs többé. Buda, 1686-i visszavételénél, nagyon megrongálódott, mikor azután Grassalkovich Antal a XVIII. században Mária Terézia számára kezdte építeni a mostani királyi vár déli részét, akkor azt a keveset is elbontották, ami még a régi dicsőségből megmaradt. És Visegrád? Az valósággal szemünk előtt

dől romba. A Salamon-tornyának restaurálásához ugyan hozzákezdtek, egy részét el is készítették, de azután jöttek «a takarékosok» (mert ezzel a nagy igazsággal nemcsak ma élnek vissza, hanem visszaéltek a kiegyezés korában is), és 1882-ben beszüntették a munkát. Temérdek faragott kő hever és pusztul ott hiába, amit már előkészítettek. Még azt sem engedték meg az akkori «takarékosok», hogy legalább a már kész köveket befalazzák volna. A takarékosággal taktikázó ember tapasztalás szerint mindig rabiátus és török-szakadt, abba kellett hagyni a munkát. A nagy költséggel kifaragott kövek ott hevernek. Teringettét, teljes a dicsőség! Analizáljuk ezt a kultúrbotrányt egy kicsit mélyebben. Esztergomtól Budáig gyönyörű a dunai út. Nem áll mögötte a híres rajnai szakasznak Mainz és Coblenz között. De csak táj képileg, a művészeti és történeti emlékekkel már baj van. Ott mindent konzerváltak, sokat restauráltak. Nálunk, Visegrádon teljes a romlás, pedig ez Maradék-Magyarországon történelmi és műemléki szempontból talán a legfontosabb hely. Ha előkelő idegen jön hozzánk, elébe szoktam menni Esztergomig, úgy kísérem be a fővárosba, ahova este érkezünk, mikor a ragyogóan kivilágított rakpartok között a nagy folyó valóban pompás benyomást kelt. Az idegen mindig udvarias és, amit csak lehet, dicsér. De Visegrád elhanyagolt állapota annál rosszabb benyomást tesz, mentől lelkesebben magyarazzuk a várnak nemzeti szentélyszerű jelentőségét. Ha nemzeti múltunk szempontjából ilyen fontos a hely, akkor miért tűrik, hogy az idő vasfoga ellenállás nélkül rágja, morzsolja mindazt, ami még megmaradt? Ez a kérdés nem jön a nyelvre, de ott vibrál nem egyszor gúnyos mosolyként az ajak fölött.

Lám, mennyivel másként bántak a németek a heidelbergi várral, amelyet a mi Budánk és Visegrádunk pusztulásával majdnem egyidőben döntöttek rommá XIV. Lajos marsalljai. Éppen most olvassuk, hogy a konzervált várban Festspieleket rendeznek, a salzburgi és bayreuthi példát követve. Wagner Richárdnak volt a zseniális gondolata, hogy egy megszűnt fejedelemség elhanyagolt, de gyönyörű kis székhelyén adassa elő legnagyobb zenei kompozícióit. A bayreuthi gondolat hatott tovább és az osztrákok Mozart kies fekvésű városát, a műpártoló salzburgi hercegérsek rezidenciáját használták arra, hogy ott zenei és színművészeti Festspieleket rendezzenek. Most példájukat követik a badeniek, akik az idegenforgalom emelése és a német művészi múlt demonstrálása céljából a heidelbergi rom udvarán drámai előadásokat tartanak. A Salamon-tornya Visegrádon nem magában álló dolog, körülötte még megvannak a vízi vár falai, udvarok és terraszok és mindez Budapest tözsomszédságában, ahol csodadolgokat lehetne művelni, csak . . . európai látkor, az idegenforgalom titkainak ismerete, megértés kellene a dologhoz szélesebb körökben is, mert nem elég az, hogy most egypár ember e részben szinte emberfeletti erővel dolgozik.

Felső-Bajorországnak egy kies részében, Ober-Ammergauban 1634-ben nagy pestis pusztított. Akkor Ober-Ammergau pici falunépe megfogadta, hogy időközönként istenes játékokat fognak tartani. E passziójátékok idők folyamán olyan művészivé váltak, hogy tízévenként rengeteg idegen csődül össze a kétezer lelket sem számláló falu népének mutatványára. A mi magyar népünk is milyen leleményes a betlehemes játékokban. De a folklorisztikus elemet tovább fejleszteni,

népművészetünkől világlátványosságot fejleszteni nem tudtunk. Most építjük a szegedi templom körül az egyetem árkádos terét. Talán majd itt lehet a salzburgi dóm előtt folyt játékok mintájára népies és művészi passziójátékokat rendezni.

Monte Carlóban a sokféle attrakciót még azzal is növelték, hogy ott operaházat létesítettek idegenek szórakoztatására. Mindig több ember látja be, hogy Budapest csodás fürdő- és nyaralóváros. Mentül több hullámfürdőt, de művészeti attrakciót is – mégpedig nyáron is. Milyen nagyszerű lenne ha terraszokkal a friss dunai levegőre, a Margitszigeten művészies nyári színház létesülne, hol Operánk és Nemzeti Színházunk játszhatnék.

Ez a sok szép és nem is drága dolog a külföldön mind megvan és sok idegent vonz, tömérdek külföldi valutát hoz.

Teringettét, mindennek nálunk nyoma sincs, illetve van, de a fordítottja. Az emberek tízezzel mennek télre a Riviérára, nyáron az Atlanti-óceán mellé, Svájc, Tirol és Stájerország fürdőhelyeire és viszik ki szegény pengőinket. Esetleg egyesek szilaj beszédet mondanak takarékosságról, aztán nyomban kihajtatnak a vasúti állomásra és mennek drága külföldi fürdőre. Teringettét, mintha itt valami belső ellentmondás lenne.

Mindehhez csak hozzáértés kell, mozgékony-ság, leleményesség és üzleti szellem. De éppen ez a gazdasági tudás az, ami hiányzik. E nélkül nem tudjuk termékenyebbé tenni a magyar földet. És éppen az a végzetes, hogy ezzel a gazdasági hozzáértéssel, ezzel a tudással eddig valahogy nem voltunk képesek szaturálni a magyar gazdasági életet.

Persze mindehhez tőke is kell, nemcsak külföldi, hanem olyan is, ami magyar lemondás,

magyar takarékoság, magyar szorgalom gyümölcse. Bármily kis jövedelemből valami csekélyét mindig félre lehet tenni. A kultuszminiszter nem érheti be azzal, hogy csak iskolákat épít és tanítókat nevez ki, neki irányítania is kell a nevelés szellemét. E magasabb értelemben vett tisztem betöltése közben az egész vonalon nagy erővel követelem a takarékoság benevelését már a piciny gyermekekbe és a tékozlás megbélyegzését. Erre a takarékoságra van szüksége a nemzetnek és nem arra a zsugorító takarékoságra, mondjuk zsugoriságra, amely, takarékoságot hazudva, pusztulni hagyja a visegrádi Salamon-toronynak nagy költséggel kifaragott, de szerte heverő köveit. Az én szememben a politikai hazugságok szimbólumai ezek a visegrádi heverő kövek.

Az örök magyar paraszt, a gazdasági harcnak ez a névtelen hőse, immár ezer éven át megtette a maga kötelességét, vérén kívül verejtékét is bőven ontva az atyai rögre. De az intelligencia, ideértve mindenkit a tanult embertől kezdve felfelé, valamivel többé-kevésbé adós maradt – főleg tudással és tőkével. Pedig munka, tudás és tőke csak együtt termékenyíthetik meg a magyar közgazdaságot. Ilyenek a művelődés, az erkölcs és a gazdaság összefüggésének rejtelmes útjai!

„Az a bizonyos sokai emlegetett kultúrfölény ..”

Megjelent a Pesti Napló
1929. aug. 4-i számában

Mikor a német államok, közvetlenül az 1918-iki forradalom után, elhanyagolták a tudománypolitikát, összegyűltek a német tudományos akadémiák és egyetemek képviselői és megalkották a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaftot és elnökül választották dr. Schmidt-Ott államminisztert, aki pár héttel ezelőtt immár másodszor járt Magyarországon. A német tudományosság e képviselői megjelentek a berlini Reichstag palotájában és ott felhívták a képviselők figyelmét azokra a veszedelmekre, amelyek akkor a német magas műveltséget fenyegették. A birodalmi gyűlés a veszélyre fel is eszmélt és többmillió évi szubvenciót szavazott meg a Notgemeinschaftnak, mely közel egy évtizedes fennállása alatt a német műveltségnek soha el nem évülő szolgálatot tett. Most előttem fekszik ennek a Notgemeinschaftnak egy körirata, amely a következő mondattal kezdődik: «Egyes lapokban legújabbban olyan hírek jelentek meg, mintha a Notgemeinschaft a birodalom részéről neki megszavazott anyagi eszközöket haszontalan tudományos játszadozásra (Gelehrtenspielereien) fecsérelné, vagy egyoldalúsággal a professzorok céhének javára használná fel. Ezzel

szemben a Notgemeinschaft kénytelen kijelenteni, hogy nem követ más célt, mint hogy az összeomlás következtében a szakadék szélére került tudományos kutatást Németország művelődési, gazdasági, egészségügyi és társadalmi felemelkedése érdekében új életre keltse és az ehhez szükséges utánpótlást fiatal tudósokból biztosítsa.» Tout comme chez nous. Akárcsak nálunk. Mikor tehát az ellenzék egyrésze a kultúrpolitika és ennek keretében különösen a tudáspolitikai állítólagos túlköltekezéseit kezdte emlegetni, mégcsak eredetiségre sem tarthat számot. Gyenge visszhangja mindez a német sajtóban és a német parlamentben elhangzottaknak.

Ismertem egy családot, ahol az apa ellentmondási viszketegben szenvedett. Ez a család hosszú ideig sokat is szenvedett; a fanyar családfő; a legszerényebb, a legapróbb kívánságok megtagadásával megfosztotta övéit még az élet apró örömeitől is. De lassanként kiismerték az öreg gyengéjét és ha valamit el akartak nála érní, éppen az ellenkezőjét hangoztatták annak nagy nyomatékkal, amit kívántak. Olyan erős volt benne az ellentmondási viszketeg, hogy a kis csel sikerült és az öreg éppen ellenkezve tette meg azt, amit óhajtottak. Ezek a gyengék a politikában is előfordulnak és szükségképpen erősek olyan nemzetnél, amely 400 éven át az állandó jogos ellenzékiesség hangulatában volt az idegen szellemtől befolyásolt államhatalommal szemben. Nálunk az ellenzékiesség 400 éven át vérébe ment át a nemzetnek és majdnem nemzeti erény számába ment. Ezek a dolgok öntudatlanul hatnak még ma is tovább és ha a kormány részéről nyomatékosan és következetesen hirdetnek valamely eszmét, akkor sokan öntudatlanul is kötelességüknek tartják, hogy vele

ellenkezzenek. Fogadást lehetne ajánlani arra, hogy bizonyos lapokat és politikusokat bele tudnék lovalni bizonyos dolgok ellenzésébe, ha azokat előzőleg nagy garral hirdetném. Ilyen az ellentmondási viszketeg.

Hét év óta következetesen hangoztatom a kultúrfölényt, vagy ha úgy tetszik, a művelődési felsőbbtség programját. A külföldi példa és az ellentmondási viszketeg többeket rávitt arra, hogy ezt ellenezzék. A Felsőházban a nagybirtok három képviselőjével szemben Szily Kálmán, a műegyetem tudós rektora, magyarázta meg a példák hosszú sorával, hogy mi az a kultúrfölény és a vita végén maga a miniszterelnök tett gyönyörű szavakkal bizonyosságot művelődési elsőbbségünk gondolata mellett.

Milyen állambölcseleti és gyakorlati politikai megfontolások állanak a jelszó mögött? Ezt szeretném a nyár politikai szélcsendjében egy cikkben, egy kicsit a dolgok mélyére szállva, megmagyarázni.

Az ember gondolkozása úgy van elejétől fogva beállítva, hogy nem fogad el valamit jogosultnak tisztán azért, mert van, mert létezik, hanem mindenhez jogcímet, valamely mélyebben gyökerező erkölcsi indokolást keres. Lássunk csak erre pár igen jellemző példát!

A Szent Péter-templom kupoláján belül arany alapon égszínkék betűkkel a következő körirat áll: „Te Péter vagy s erre a kőszálra építem anyaszentegyházamat és neked adom a mennyország kulcsait.” A római pápaság nagyságát szimbolizáló világdóm legfeltűnőbb helyére azért íratják oda Máté evangéliumának ezeket a szavait, mert egyenesen az Üdvözítő személyes kijelentéseire alapítják az egyház isteni missziójának felséges tanát.

Mikor a mi őseink Ázsiából kijöttek, nem akartak olyan népvándorlási vad horda számban menni, amely pusztán testi erejének brutális hatalmával hódít, ők is a honfoglaláshoz, Magyarország meghódításához jogcímet kerestek. Árpád-korbeli krónikásaink a honfoglalás történetében megírták, hogy a magyarok az ő rokonaiknak, a hunoknak, Attilának birodalmát, ősi örökségüket jöttek visszafoglalni, ami mögött az az erkölcsi megfontolás állott, hogy nem betolakodók, nem betörők ők, hanem ősi jussukat követelték vissza. Gyönyörűen fejezte ki ezt a gondolatot a honfoglalás nagy hőskölteményében Vörösmarty. A főellenség, Zalán követséget küld Árpádhoz, amelyben felszólítja, hogy hagyja el az országot, mire a honfoglalás vezére méltósággal ím így szól: «A fejedelmi Zalánt Árpád nem kérdezi többé, merre mehet és menjen földet foglalni hadával. A hajdanta dicső Etelének hős unokája merre utat nyithat kardjával, menni fog és az ősi hazát, ha különben nem, megszerzi erővel.» A jogcím a honszerzéshez az, hogy Attila leszármazója az ősi hazát foglalja vissza és minthogy Zalán nem hajlik a szép szóra, fegyverhez nyúl.

Ez a jogcímkérés nyilvánul meg a szent korona megszerzésében is. A középkor világában uralkodói hatalmat, királyságot, hercegséget vagy a pápa vagy a római német császár adhatott. Szent István nem akart függésbe jönni a német-ségtől, azért vette hatalmának szimbólumát a pápától. A koronával tehát István nem ékszert, ékességet kapott a fejére, hanem jogcímet ahhoz, hogy az európai népek családjában elismert király lehessen. Nincs tanulság nélkül az sem, hogy a nyugati államrend szellemi vezetőjétől nyert szilveszteri korona alá utóbb, a bizánci hatalom előre-

törésének korában, még odaforrasztották a kelet-római császártól adományozott aranybronzsot is.

De hogy visszatérjünk a nagypolitikáról a közművelődés terére, rámutatok még arra is, hogy egyetemet sem lehetett úgy egyszerűen alapítani, ahhoz is a pápa vagy a császár kellett. Nálunk Nagy Lajos a pécsi egyetem számára a pápától, Pázmány Péter a nagyszombati egyetem számára pedig II. Ferdinánd császártól kért diplomát, különben az egyetemi fokoknak, a magiszterségnek, a doktorátusnak nem lett volna európai hatálya.

De nemcsak ahhoz kellett jogcím, hogy Árpád elfoglalhassa Magyarországot, hogy ide bennünket behozhasson, hanem ahhoz is kell, hogy itt megmaradhassunk. Különösen akkor, mikor le vagyunk fegyverezve, mikor nincsenek meg azok a ragyogó szabályaink és kopjáink, amelyek Árpád vitézeinek kezében olyan fényesen és félelmetesen ragyogtak a honfoglalás csatáiban. Ezért mondtam 1922 júniusában, mikor a kultuszminiszteri széket elfoglaltam, a minisztérium tisztviselőkarának: «A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.»

Azt a kultuszminisztert, aki a levanteintézmény megszerzésével biztosítani akarta az őseinktől örökölt testi derékség fenntartását és fejlesztését, defetista pacifizmussal megvádolni alig lehet, de 1922-ben nemcsak örület, hanem egyenesen komikus lett volna kardot csörtetni, amikor bizony kevés csörömpöltetni való kardunk volt. Így született meg a kultúrfölény programja, attól a politikai megfontolástól vezetve, hogy lefegyverzetten is az Árpádszerezte földön megmaradhassunk és egyszer, megengedett eszközökkel, az elveszítettet visszaszerezzük.

Az összeomlás pénzügyi és közgazdasági romlásának közepette a kishitűek már-már arra gondoltak, hogy Magyarországnak parasztállammá kell átalakulnia. De láttuk, hogy még a messze, messze Dél-Afrikában sem tudták a búrok, minden hősiességük ellenére, így berendezett parasztállamukat fenntartani. Hát hogy lehetne ilyen alakulatot a világ belvárosában, Európa közepén megmenteni? Van egy francia mondás: *J'y suis, j'y reste*. Itt vagyok, hát itt is maradok. Igen, az tagadhatatlan, hogy itt vagyunk, itt is fogunk maradni, de politikailag milyen állapotban, az a sorsdöntő kérdés. Meg tudjuk-e tartani nemzeti önállóságunkat és milyen mértékben? Ehhez kell a jogcím. Ma sem a pápa, sem a római császár, sem a Népszövetség, amelynek nagy jogi igényeivel nincs arányban politikai ereje, bennünket hatalmi szóval meg nem tarthat. Az újkor nemzeteinek önmagukban kell keresni azokat a belső értékeket, amelyek létüknek, fennmaradásuknak erkölcsi jogcíme. Meg kell mutatnunk a nagy nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy nagyobb a magyar nemzet belső értéke, mint a bennünket környező és a mi rovásunkra naggyátett népeké. Ennek pedig a művelt nyugat szemében a fokmérője a műveltség.

Ma, mikor sikerült elérnünk azt, hogy a külföld politikusai, tudósai és művészei ezt belátták, ma, midőn az olasz, a francia és a német sajtó ezt gyakorta hirdeti, ma már bajos kétségbevonni, hogy a kultúrfőlény programjával igenis, újból megteremtettük azt a jogcímet, amely fennmaradásunkat Európában biztosítja és mindig több és több reményt ad nemzeti vágyaink teljesülésére.

Politikai vegyészet

Megjelent a Pesti Napló
1929. aug. 11-i számában

Ha régebben elhunyt költőt vagy íróat a nagyközönség már nem olvas, ha csupán az iskolában, az irodalomtörténeti órán hall még róla s ha már csak a tudósok kutatásának anyaga, másodszer is, lelkileg is meghalt-e ő? Elvégezte-e vele szemben is az idő a maga kegyetlen, kivételt nem ismerő munkáját oly értelemben, hogy észrevétlenül törölte nagyjaink névsorából, hogy feltűnés nélkül kitette abból a pantheonból, ahová korának jóakarata, lelkesedése, elnézése, kritikai tévedése vagy pártossága érdemetlenül bevezette? Ha egyéniségének és műveinek lényege, ha az, ami munkásságának kvintesszenciáj a volt, fölszívódott a nemzet vérébe, ha személye és működése, mint hatalmas kötömb, beleépült a nemzet fejlődésének soha meg nem álló építkezésébe, akkor él annak ellenére is, hogy könyveit sűrűn nem forgatják többé.

Egyenesen iskolába való példa erre Kazinczy, pályáj a nélkül, melynek emlékezetét megírta, nincs reformkor, reformkor nélkül pedig nincs modern Magyarország. írásait a mai nemzedék már nem olvassa, de szobra előtt a kalapot mégis le kell vennie minden jó magyar embernek. Nem főművével, a modern magyar nyelv kimunkálásában való szerepével akarom tételemet bizonyítani, bár nyilvánvaló, hogy hajlékony, kifejező, gazdag nyelv

nélkül nem képzelhető mély nemzeti gondolkozás. Cikkemben azt szeretném megmutatni, meglátott-e olyan problémákat, melyek örök kérdései a magyar nemzetnek s a megoldásoknál voltak-e olyan szempontjai, melyek permanensek, állandóak ez országban.

Erre a kérdésre egy idézettel szeretnék válaszolni, melyet töredékben maradt költeményéből veszek. Kazinczy e versét Széchenyihez akarta intézni, ami természetes is, mert amit ő korábban elvégzett az irodalomban, ugyanazt a megújító munkát fejtette ki Széchenyi a politika terén. A két rokon léleknek gyakorta találkoznia kellett, ilyen lelki találkozás ez a töredék is. Ha téged, írja, egy rossz lópöcér leckére fogna, mert apró, de szép kancáid közé angol mént eresztesz s a szép magyar fajt, a csontost, szügyest, cingárt szúnyoggá korcsosítod el; ha vádra kelne, hogy sok utazásaid hideggé tették szívedet hazádhoz és amit a Canningek ködhonában s a még buktokban is víg franciák közt s túl a Pyrenéek vad csúcsain, az egykor gazdag, most szegény spanyolnál s Rómában és Athénben s a nagyúr héttornyú városában megszerettél, mind azt magyarrá tenni vágysz; ha tán azt mondaná, hogy a lófuttatás is csak angломániád vak szüleménye; ne lásd Londonban, Pesten nem teszed, erőnket fejtsd ki, nekünk példa nem kell, kerülni kell az olyat, nem követni, mert az egyébbé téssen, mint vagyunk; – ó valld meg azt, aposztrofálja Széchenyit, neheztelése méltó s tanácsa bölcs, csak az baj, hogy – nagyon. Azután Kazinczy versében magára tér, őt is régóta zaklatja a nyelvpöcér, kit a külföld szerelme vétkes útra szédít. Azzal vádolja, hogy a magyart németté tenni igyekszik és franciává, rómaivá, göröggé és rontja a szép nyelvet, szab-

dalja szavainkat, teremti a szót, a régít új formába fűzi össze. Bírálói közül vannak, akik elismerik, hogy menni ugyan kell, de csak mint láblován az ember. Mások hosszúra nyúlt szakállal hirdetik, hogy Ázsiának boldog tája nyújt szép csillagot pályánkra, nem nyugat.

Kazinczy költeménye, amint mondtam, töredék maradt, ő maga Széchenyi politikai és a maga irodalmi törekvéseinek párhuzamosságából a következtetést nem vonta le, de a célzás oly nyilvánvaló, hogy mi magunk száz esztendő múlva is könnyen levonhatjuk. Szükségünk van nyugati példákra, impulzusokra, ösztönzésekre, korszellem és irányok átvételére, hogy helyes irányban és gyorsabb ütemben haladhassunk.

A nemzeti orientáció és a haladás kettős nagy problémájánál nagyszerű meglátása, magas szempontja volt Kazinczynak, hogy meg kell teremteni, fenn kell tartanunk a szellemi kapcsolatot a nyugattal s annak gyorsan fejlődő művelődésével, örök szempontja ez a magyar históriának. E tétel beigazolásánál lássuk legnagyobb reformereinket.

Az úttörő Szent István. Legnehezebb volt a munkája. Nemcsak honfoglaló magyarjainak kellett irtaniok az őserdőt, hogy legyen elég megművelni való föld, neki magának a lelkekben is az ősi vad-ság őserdeit kellett irtogatni, hogy helyet, teremtsen a szellemi vetésnek. A dolog nem ment simán. Voltak Koppányok, akiket le kellett verni. A nyugati szérum adagolásában azonban kelleténél talán tovább ment a szent király, haldokolva idegent tett meg örökösévé, amivel aztán végzetes ellen-állást korbácsolt fel. Az idegen Péter királyon a német császár katonai támogatása sem segíthetett, a nemzeti visszahatás, amely mozgalom

kezdetben a pogányságba való visszaesést is jelentette, visszahozta a trónra Árpád vérét: Endre, majd Béla királyt. Az alapvető nagy mű elvégeztetett, csak hiba esett az adagolás körül és ez reakciót váltott ki.

A nyugati befolyás tág kapun özönlött be hozzánk, a két nagy Anjou-király: Róbert Károly és Nagy Lajos alatt. Olasz szokások jöttek Nápolyból, olasz gondolkodás, fejlettebb politizálás és magasabb gazdasági törekvések. Ám Nagy Lajos uralkodásának második felében lényében már teljesen magyar. Az adagolás jó volt, nagyobb visszahatás nem igen jött, hacsak Zách Felicián dühöngését nem akarjuk erre a számlára könyvelni.

Hunyadi Mátyás, különösen mióta elvette az olasz asszonyt, a nápolyi Beatrixot, szellemileg egészen a humanizmus külföldi áramlatához csatlakozott. Kapcsolata a magyar néppel ugyan sohasem szakadt meg, de élete végén inkább Bécsben tartózkodott, amiből talán arra is lehet következtetni, hogy az akkori magyar felső rétegtől reneszánsz kultúrája révén elidegenedett. Hogy nem volt-e a nagy király lelki elidegenedésének része abban, hogy fiát, Korvin Jánost a nemzet urává fogadni vonakodott, ma már eldönteni nem lehet, kevés hozzá a történeti forrás, az adat.

Rendkívül erős volt az idegen behatás Mária Terézia korában. A királyné szeretett bennünket, bár fájdalmas olvasnunk, hogy miután életünket és vérünket felajánlottuk neki, egy helyen azt írja, hogy szerezzék neki vissza Szilézia t még azon az áron is, hogy minden magyarját fel kelljen áldozni. De ez II. Frigyes ellen a női szenvedély felülkerekedése volt a mi egy pillanatra elvakította. Az igazságos történetírás nem tagadhatja meg, hogy Mária Terézia egészében jót akart ne-

künk, különösen pedig gazdasági és művelődési téren. Persze az idegen szérum adagolása olyan erős volt, hogy irodalmunk nemzetietlen korából, amely 1711-től 1772-ig tartott, a felerész az ő uralkodására esik. Amint ezt az ébredés korában mondani szokták, akkor fajult el a magyar.

Széchenyit is külföldieskedéssel, angломániával vádolták, a mire Kazinczy is utal a versében. De az adagolás olyan szerencsés volt, hogy Széchenyi külföldi impulzusokkal korbácsolta fel az 1823-tól 1848-ig eltelt reformkor hatalmas nemzeti megmozdulását. A szabadságharc leveretése után Bachék is azzal dicsekedtek, hogy a magyar vad-ság és műveletlenség közé idehozták a nyugati fejlődést. Ezt bizonyígtatták a Rückblick című félhivatalos füzettel is, amelyre Széchenyi az ő Blickjében olyan kegyetlen cáfolatot adott. Széchenyi polémiájának is az a lényege, hogyha hozott is ide az osztrák önkényuralom németes kultúrát, az nem nekünk való volt és rajtunk igazán segíteni nem tudott.

A kiegyezés korában Eötvös és Trefort, a két alapvető kultuszminiszter nagy öntudatossággal adagolta azt a nyugati szellemet, amely a magyar eredetiséget el nem nyomva a kilencvenes évek fellendüléséhez vezetett.

A probléma Szent Istvántól Kazinczyn és Széchenyin át mind a mai napig állandóan az volt, hogy a magyar őseredetit és a nyugati kultúr-befolyást okos arányban kell keverni. Ha elzárkózunk a nyugati befolyás alól, nyomban maradian pang az ország, de ha az idegen szérumot kelletténél erősebben adagoljuk, akkor a nemzet kettészakad; egyik rész elválnak a fajilag sajátostól és idegenné fajul el, egy másik rész pedig fel-támad a haladás ellen, mert idegenből jön. Mária

Terézia alatt inkább idegenné fajzottunk el, a Bach-korszakban pedig inkább dacosan elzárkóztunk a rángerőszakolt idegen befolyás elől, mert mind a két esetben rossz volt az adagolás.

Ma, mikor az élet méretei hihetetlenül megnöttek, elenyészik az egyes ember. Ma nem agitációra, hanem intézményekre van szükség, melyek nagyobb számmal és nagyobb állandósággal dolgoznak. Ennek a gondolatnak jegyében születtek meg a külföldi Collegium Hungaricumok, állandó intézmények, melyek a világ kultúr-metropolisaiban nagyszámmal fogadnak be magyar ifjakat. Céljuk az, hogy keretükben az ösztöndíjasok egyfelől teleszívják magukat a legmodernebb nyugati műveltséggel, másfelől a prefektusok ébrentartsák azt a tudatot, hogy a tanulásnak Berlinben és Rómában, Bécsben és Párizsban egy végső célja van: a magyar gondolatnak a tudás erejével való szolgálata. Ha ösztöndíjasaink hónapos szobákban szóródnának szét, idegen kultúrárt akkor is kapnának, de hiányoznék a Collegium Hungaricumok vezetőinek az a munkája, amely az ifjak lelkében mindent koncentrikusan a nagy nemzeti célra állít be. Az idegen befolyásnak a sajátosan nemzetit elmosó, elhomályosító erejét azzal is igyekszünk ellensúlyozni, hogy *nem akarunk többre egyetlen művelődés egyoldalú befolyása alá jutni*, ellenkezőleg ösztöndíjasainkat szétszórjuk az egész világon.

E cikk megírásához is az adta az ötletet nekem, hogy tegnap egy belátó barátom ösztöndíjakciónkról szólva, éppen azt emelte ki, hogy Athénbe és Rómába, Bécsbe és Berlinbe, Párizsba és Genfbe, Cambridgebe és Aberdeenbe, Londonba és az Egyesült-Államokba, mindenhová, mindenhová, ahol igazán tanulni lehet, most már mennek a magyar ifjak. A hozzánk korábban eljutott nagy

kultúráramlatok meglehetősen egyoldalúak voltak, különösen azok, melyek Mária Terézia és a Bach-korszak idején törtek be ide, egyoldalúan Ausztriából jöttek. Éppen ezért nagyobb is volt az őseredeti elmosódásának a veszedelme.

Hogy most jó-e az adagolás, az majd tíz-tizenöt év múlva válik el. De amennyire az emberi előrelátás a jelen és a jövő kódén egyáltalában át tud hatni, fürkészsze figyeljük, hogy a magyar őseredetit s a külföldi kultúrbehatást olyan arányban keverjük, hogy *a kultúrpolitikai vegyész*et révén olyan új nemzedéket, olyan új intelligenciát neveljünk, mely a hazát éppen annyira szereti, mint a régi, de amelynek látköre szélesebb és szak tudása nagyobb.

Ezt a következtetést kell levonni Kazinczy-nak Széchenyihez intézett töredékes költeményéből, amelynek két szereplője közül, Széchenyiről nyilvánvaló, hogy jól adagolt, Kazinczy ellenben az idegen elemből kelleténél talán többet vett.

Dátum, amelyre ma még kevesen gondolnak

Megjelent a Pesti Napló
1929. aug. 18-i számában

Először azt írtam cikkem fölé, hogy dátum, amelyre ma még senki sem gondol, de azután kijavítottam, mert nem akartam megsérteni az én régi barátomat, Kovács Alajost, aki mint a Központi Statisztikai Hivatal főigazgatója, az ő munkatársaival már nemcsak gondol, hanem egész bizonyosan készül is arra a népszámlálásra, amelyet nemzetközi megállapodások szerint minden országban egy időben, 1930 december 31-én tartanak meg. Annyi bizonyos, hogy a hivatásos statisztikusokon kívül erre a dátumra Magyarországon kevesen gondolnak, sőt engem, mint cikkíró, az a veszedelem fenyeget, hogy a statisztika szótól megbor-zadva, sokan még cikkem olvasását is abba-hagyják.

Pedig hát a népszámláláskor még derűs dolgok is előfordulnak. Gyulai Pál élesen és túlhajtott szigorúsággal bírálta állandóan Jókait, de a nagy regényíró ezt a rendszeres ellenségeskedést is az ő szokott humorával fogadta s egyik népszámlálás alkalmával, mikor azt a rovatot töltötte ki, hogy tud-e írni és olvasni, azt írta a rubrikába: «Gyulai Pál szerint nem tudok írni.»

Dehát az efféle mégis csak kivétel és míg a külföldön a kémián és a biológián kívül a statisztika ma talán a legnépszerűbb tudomány, addig nálunk igen sokan a statisztikáról csak annyit tudnak, hogy Szilveszter napján pihenés helyett körülményes kérdőív kitöltésével kell bajlódni, azután jó darabig az egész dologról nem hallunk semmit, csak egy-két év múlva jelennek meg vaskos kötetek, a számok milliárdjaival, amelyek böngészése éles ellentétben áll a regényolvasás érdekességével.

Hát ha ez így van, akkor miért gyötröm olvasóimat a statisztikáról és népszámlálásról való elmélkedéssel? Azért, mert a háttérben igen komoly dolgok állnak, amelyek mireánk sorsdöntőek lehetnek.

A világháború 1918-ban ért véget, 1919-ben s 1920-ban Európa népei még kivérzett kábult Ságban feküdtek és így az 1920-iki népszámlálás mindenütt csak azt rögzítette le, hogy mit vesztek az országok a nagy háború következtében. Európa rekonstrukciója, a vértengerből kiemelkedett Magyarország lábbadozása az *1920-as években* folyt, aminek eredményeit méri majd le az 1930. év végén esedékes népszámlálás eredményei alapján, így nagy beszámoló lesz ez az 1930-iki művelet és az annak alapján majd megjelenő kötetek.

És itt megint rá kell mutatnom egy furcsaságra, amire szintén kevesen gondolnak. Az 1930-as népszámlálás adatai belekerülnek majd a lexikonokba, a statisztikai kéziatlaszokba, a tudományos könyvekbe és folyóirati cikkekbe s tíz hosszú éven át, a legközelebbi népszámlálásig Magyarország s a világ népei úgy fognak a köztudatban élni, amint a róluk való képet az 1930-iki népszámlálás lerögzítette. Hasztalan haladunk,

alkotunk és produkálunk a rákövetkező években, minderről a statisztikai évkönyvekből aránylag kevesen vesznek majd tudomást; tíz évig politikailag az lesz igaz, amit 1930 végén rólunk és más népekről a statisztika ünnepélyesen megállapít. És milyen lesz az az évtized, amelynek politikai gondolkodásában majd az 1930-iki népszámlálás adatait veszik alapul? Ebben a jövő évtizedben, századunk *1930-as éveinek folyamán* majd még jobban lehiggadnak a világháborús szenvedélyek és az igazság szava mindinkább túlkialtja a gyűlölködés moráját. Ebben az évtizedben a revízió gondolata fokozódó erővel fogja döngetni a trianoni börtönajtót. És ha majd odalépünk a világ nemzeteinek ítélőszéke elé, akkor a közvéleményben az irányadó elmékben rólunk az a helyzetkép fog élni, amely az 1930-iki népszámlálásból bontakozik ki.

Lássunk egy példát. 1920-ban egymilliónál több hatévesnél idősebb analfabétát számoltak össze Magyarországon és ez a rettenetes szám a papíron tíz évig volt igaz és még ma is a fejünkhöz verik az egymillió írni és olvasni nem tudót, annak ellenére, hogy az 1920-as évek során a helyzet lényegesen megjavult.

Közben ötezer népiskola-objektum épül és ezzel párhuzamosan az iskolán kívüli népoktatási akció során sokan, nagyon sokan olyanok is megtanulják az írás és olvasás mesterségét, akik a tanköteles kort messze meghaladták, akikhez ezért a népiskolával hozzáférközni már nem lehetett, öröm volt látni, hogyan ültek be öreg földművesek és parasztasszonyok a padba, hogy deres fejjel megtanulják a betűvetésnek azt a mesterségét, amit más iskolás országokban a nép már gyermekkorban játszva megtanult.

De folytassuk ezt a példát tovább. Mondjuk, hogy kapnék az iskolánkívüli népművelődési célokra egymilliót és javasolhatnék egy olyan alkalmi törvényt, hogy aki még nem tud írni és olvasni és 60 évesnél fiatalabb, azt egyetlen télen, 1929 novemberétől 1930 márciusáig kötelezhessük írás- és olvasástanulásra, akkor még kapuzárás előtt, akkor még közvetlenül az 1930-iki népszámlálást megelőzőleg az analfabéták számát nálunk még jobban lenyomhatnánk és még jobb kulturális formát mutathatnánk a világgözeleménye előtt. Mert akár tetszik, akár nem, az államtudományok a népek faj súlyát és belértékét csekély egyszerű számképletre vezetik vissza és e képletek között talán a legfontosabb az, hogy hány százalék az írás- és olvasnitudó. Voltak ugyan nagy tudósok is, akik a népek műveltségét abból akarták megítélni, hogy mennyi szappan fogy, hogy az emberek eléggé tisztálkodnak-e, de ennyire még nem tartunk, egyelőre a nemzeti fajsúlymérő az analfabéták fokmérőjére van beállítva.

És itt van egy szavam azokhoz, akik túlgyorsnak találták kultúrpolitikám ütemét. Én régen gondoltam már 1930 december 31-ére. Tudtam, hogy erre azok a nemzetek is készülnek, amelyeket Trianon a mi rovásunkra területben és népességben nagygyátett. Tudtam, hogy amíg mi erőteljes intézkedéseket tettünk kultúrfölényünk fenntartására, addig Románia, Szerbia és Csehország serényen dolgoztak azon, hogy bennünket utóljérjenek. Mivel nálunk a legtöbben nem is tudják, hogy mi történik körülöttünk, hát azt hiszik, hogy kevés, vagy semmi sem. Valósággal megdöbentett, hogy alig tudta itt valaki, hogy amíg mi évtizedeken át csak terveztük a temesvári műgyetemet, addig a románok ezt Temesvárott

fel is állították, mert nagyobb technikai kultúrát igyekeznek a román termelés szolgálatába állítani.

És hány ilyen példát tudnék még felhozni, amiről olyan embereknek még csak fogalmuk sincs, akik pedig a közéletben, a parlamentben és a sajtóban elég hangosak. Az én lelkiismeretem nyugodt, becsületesen dolgoztam és nemzetemet az ellankadás veszélyeire figyelmeztettem. A kapacitálás minden eszközét szóban és írásban, különösen cikkeimben e lap hasábjain igazán kimerítettem. De itthoni ellenfeleim bizonyos részeredményt mégis elértek. Az 1930-ik év folyamán már nem tudom folytatni a népiskolaépítési akciót, az ötezredik objektumnál meg kell állnom, pedig még 3000 tanteremre lenne sürgősen szükség és az a millióm sincs meg az iskolán kívüli népoktatásra, ami pedig a népszámlálás előtt az analfabéták oktatására még kellene. Annyit beszéltek a kultusz-tárca túldotálásáról, annyit sugdosták ezt magyarok még idegen hírlapírók és utazók fülébe is, hogy az agitáció káros gyümölcseit megteremte. Éppen a népszámlálás előtti évben, a finisben, mikor Románia, Szerbia és Csehország utolsó tartalékait is bedobja a versenybe, ugyanakkor fogták le a munkában az én kezemet. Így teremte meg a sok meggondolatlan beszéd és írás a maga mérges gyümölcseit. Én emelt fővel viselem a magam felelősségét, de viselniök kell a magyar sorssal és jövővel szemben azoknak is, akik a közvéleményben bizonyos atmoszférát kifejlesztettek. A történelem fog közöttünk igazságot tenni.

De ha át akarjuk érteni az 1930-i népszámlálás igazi jelentőségét, még egy másik nagy dologra is gondolnunk kell. Ez a kisebbségi kérdés, amely egész Kelet-Európa politikai helyzetét dominálja. Több országnak az lesz az érdeke, hogy kevés

idegenajkú állampolgárt mutasson ki és minthogy a nemzetiség külső ismertetőjelei statisztikai módszerekkel nehezen foghatók meg, ezen a téren nagy önkényeskedések lehetségesek. Mi többmillió tömlünk elszakított magyar testvérünkről beszélünk. Nemcsak furcsa, de ránknezve végzetes is lenne, ha az 1930-i népszámlálások után a helyzet papíron úgy festene, hogy a magyar határokon kívül alig pár százezer magyarajkú egyén él. A kisebbségek ügyét a békeszerződések a Népszövetség elé utalták» Ha a Népszövetség ezt a hivatását komolyan veszi, akkor nem nézheti közömbösen Kelet-Európában az 1930-i népszámlálást és nagyon is megfontolás tárgyává kell tennie, hogy a nemzetiségi és kisebbségi statisztikai adatgyűjtést nem kell-e a Népszövetség ellenőrzése alá helyezni, különben még mi kerülhetünk abba a gyanúba, hogy az 1910-i népszámlálás alkalmával, mikor még mi mutattuk ki egész Magyarország területén a nemzetiségi adatokat, mi hamisítottuk meg a nemzetiségek rovására a statisztikát.

És most kedves olvasóm, ha nem csaptad le az unalmas «statisztika» szóra cikkemet, ha végigolvastad, amiket papírra vettem, láthatod, hogy komoly dolgokról lesz szó azon az 1930 december 31-i dátumon, amelyre ma még kevesen gondolnak.

A Tisza-zug

Megjelent a Pesti Napló
1929. aug. 25-i számában

Szolnok megye déli csúcsánál, ott ahol a Körös befolyik a Tiszába, van egy félsziget szerű zug. Ebből a zugból és annak két falujából, Nagyrévről és Tizsakürtről az utóbbi időkben olyan iszonyatos hírek érkeztek, hogy azokra fel kell figyelnie az egész nemzetnek, de különösen azoknak, akik a magyar nemzet fejlődéséért elsősorban felelősek. Az anya a termékenység szimbóluma, a magyar anyák adják a hazának a jövő nemzedéket, de a nagyrévi és a tizsakürti asszonyok nem akarnak anyák lenni, nem akarnak a hazának gyermeket szülni s itt még nem is állnak meg, hanem meggyilkolják a férjeket, akik őket anyává tehetnék. Iszonyatos! Az asszony, akinek hivatása, hogy életet adjon, nem vállalja az anyaság fájdalmát és gondját, megöli a férjet, élet helyett halált oszt. Az, akinek hivatása lenne, hogy az élet nemtője legyen, a halál elesett angyalává züllik.

A harmincéves háború során 1646 nyarán Condé herceg megrohanta Freyburg várát. Visszaverték és 6000 halottat vesztett. Mazarin francia miniszter sírvafakadt, mikor a francia vérnek ilyen bőséges omlásáról értesült. Maga Condé, a kemény katona nem fogta fel ilyen szentimentálisan a helyzetet. «Egyetlen párizsi éj» – mondotta

Condé – «több embernek ad életet, mint amennyi emberéletbe ez az ütközet került».

En alföldi barátainknak mindig azt mondtam: ne eresszék át az egyikét a Tiszán és most megdöbbenve látjuk, hogy a tiszaparti éjtszakák is meddővé válnak. Ha ez így megy tovább, akkor mi magyarok nem élhetünk Condé vigasztalásával, nem remélhetjük, hogy a világháború szörnyű vérvészteségeit a magyar éjtszakák pótolhatják. Pedig arra is állandóan gondolnunk kell, hogy a szerbek és románok természetes szaporodása rendkívül kedvező, ami a számbeli erőviszonyoknak a mi rovásunkra való eltolódásához vezet.

Ilyenféle kínos tapasztalatokat még a háború folyamán tettem. Akkor gróf Tisza István a rokkantügyi hivatal élére hívott meg, amelyhez a hadivakok intézete is tartozott. Gróf Dessewffy Emilné vezetése alatt működött ez a gyönyörű intézmény, ahol a vak katonákat ápolták és különféle foglalkozásokra tanították. Egyik ilyen rokkant katona alig várta, hogy feleségét viszontláthassa és mégis arra kért bennünket, hogy előbb csináltassuk meg üvegszemét és mülábát, mert nem akarná feleségére emberroncs visszataszító benyomását tenni. Mikor megvolt az üvegszem, megvolt az új cipővel borított müláb, akkor pénzt küldtünk az asszonynak, hogy fel tudjon jönni Budapestre férje látogatására. A hitves érkezésének a híre új életkedvet öntött a szerencsétlen emberbe, megtakarított pénzéből még kis meglepetést, ajándékot is vett feleségének. Képzeteiben előre átélte a viszontlátás örömeit. Az asszony megérkezik, a vak katona tétova léptekkel közeledik hozzá, feszülten várjuk, mit mond a hitves neki vigasztalásul. Megdermed bennünk a vér, mert bántó, éles hangon elsikítja magát: «Neked

is jobb lett volna, ha a gránát egészen széttép. Mit kezdjek egy ilyen nyomorék emberrel». Olyan mélyen vésődött emlékezetembe ez a kivételesen kínos jelenet, hogy amikor nyilván a sors keserű szatírájából Jójárt nevet viselő hadi vak megmérgezéséről olvastam, mindjárt eszembe jutott ez a másfélévtizedes történet. Mindnyájan olvastuk, mikor Nagyréven kibontották a Jójárt hadivaknak koporsóját, koponyáján még rajta volt a fekete szemüvege s mellette ott feküdt a botja, – s hullájában a gyomor és a has körül az arzénmérreg félre nem ismerhető maradványai. Nyilván az ő felesége is úgy okoskodott, mint a másik asszony a hadivakok intézetében, hogy jobb, ha egészen elpusztul. Nem is egy, hanem két eset. Iszonyatos ez a refrén!

A magyar leány, a magyar feleség, a nagyasszony olyan gyönyörű típusok, hogyha történelmünket szemléljük, sokszor az a benyomásunk, hogy a magyar asszony talán a nemzet értékesebb felét alkotja. És most egyszerre megjelennek ezek a bestiák, akik nem akarnak gyermeket és megölik a férj et! Kétségtelenül elszigetelt szörnyűséges csoport ez a tiszazugi, de mégis, különösen az egyke terjedése, aminek a lényege mégis csak az, hogy az asszonyok egyrésze nem vállalja az anyaság felelősségét, kell, hogy gondolkodóba ejtsen és ellenítelkedésekre indítson.

A konzervatív egyházpolitikának egyik lényeges eleme az a felfogás, hogy az állam a végből, hogy erkölcsi egészségben megtarthassa a nemzetet, nem nélkülözheti az egyházak segítő munkáját. Ennek az alapfelfogásnak a következése azután, hogy az állam nagy összegekkel járul a történeti egyházak papságának és tanítóságának fizetéséhez; hogy ezeket az egyházakat mint testületeket

különös jogokkal ruházza fel. De a konzervatív államnak, amely a maga részéről ekkora áldozatokat hoz, hogy az egyházak a maguk erkölcsapoló munkájukat kifejthessék, viszont jogában is áll ilyen esetben megkérdezni, hogy hát hol voltak a papok? Nem látták, hogy a nép elmarad a templomból, hogy a születések száma ijesztően hanyatlik, a férjek pedig rendszerességgel halnak el aránylag korán? A temetési szertartások alkalmával a halottasházaknak megfertőzött erkölcsi atmoszféráját látni, érezni kellett volna. Aadtak-e vészjelet? Ráterelték-e a mutatkozó bajokra a felettes egyházi és állami hatóságok figyelmét, ha már a lelkészkedés normális eszközeivel, papi szavukkal a népet az Isten házához, Istenhez, az erkölcsökhöz visszaterelni nem tudták? Mert mégis csak erős dolog az, ha két faluban ilyen szélesre terjed és ilyen mélyre hat le az erkölcsi rothadás.

A légyapírról az arzént egy bábaasszony olvasztotta le és ő mérte ki pénzen a pokoli folyadékot. Egyes bábákkal különösen egykés vidékeken, de máshol is volt már baj. Megint csak elszórt jelenségekről van ugyan szó és tudjuk, hogy a magyar bábák túlnyomó többsége becsületesen teljesíti kötelességét. Mégis az eddig tett tapasztalatok arra indítanak, hogy az alattam álló bábaképzők tantervében erősíteni fogom a vallás-erkölcsi nevelést. Nem elég, ha a bábának ahhoz, hogy a szülésnél segédkezni tudjon, egészségügyi ismerete és kézügyessége van, hanem ennek a háttérben vallásos alapon nyugvó erkölcsi komolysággal telített tisztos magyar nőszemélynek kell állnia.

Szolnok megyének ez a déli része túlságosan messze is esik a központtól és talán jobb lenne a

Tiszazugot Csongrád megyéhez csatolni, melynek fővárosa Szentes, egészen a közelben van. Mert nem érhetjük be a bűnösök szigorú megbüntetésével; egészen új viszonyokat, új atmoszférát kell azon a vidéken teremteni. A hírhedt hódmézvásárhelyi Jáger Mari visszatérő szellemét végleg el kell hessegetni a sötétség birodalmába.

SOK igazság van abban a nálunk is tanított államtani elméletben, hogy a nemzetek hasonlóak az egyes emberekhez, azok is organizmusok, mint az egyén, van fizikumuk, erkölcsük és Különféle szervük. Joggal beszélhetünk tehát a nemzet testéről, testi egészségéről, erkölcséről, érteimességéről. Ezért kell felvenni a harcot a tömegbetegségek, különösen a tuberkulózis és a vérbaj ellen. Ezért kell küzdenünk az analfabétizmussal, azért kell védenünk a nemzet erkölcsi egészségét és minden eszközzel megakadályozni olyan női típus kifejlődését, amely nem akar gyermeket és gyűlöli a férjet. Bárminő szomorúak is az egyes jelenségek, nem szabad általánosítanunk és a bajt felfújni, de elég sok már a szimptóma arra, hogy viszont a felelősek felfigyeljenek és tétlenségben ne maradjanak.

Pár hónappal ezelőtt elhunyt nemes költőnk, Vargha Gyula atyai jóbarátom volt. Költői fantáziával olvasta ez a poétastatisztikus a számoszlopokat. Egy alkalommal egyes vidékek születési arányszámait vizsgáltuk. Az öregúr, akinél mélyebben kevesen szerették a hazát és akiről azonkívül köztudomású, hogy nagy pesszimista volt, felállt és bús, bűgő hangon elszavalta Kölcsey egyik legkomorabb költeményének, Zrínyi második énekének utolsó strófáját, ahol a megsemmélyesített sors odadörgi a költőnek: «Törvényem él. Hazád örcsillagzatja szülőtti bűnein leszáll. . . És más hon áll a négy folyam partjára,

más szózat és más keblű nép». Mi más ez, mint a Vörösmartytól is említett «nagy temetkezés»? En azt tartom, hogy az optimizmus az élet oxigénje, de amikor azt hallom, hogy áteresztették az egykét a Tiszán, amikor azt hallottam, hogy kezdenek természetlenné lenni az alföldi éjtszakák, akkor egy pillanatra a fülembé bűgött a Vargha Gyula vészt jószavata: «Más hon áll a négy folyam partjára, más szózat és máskeblű nép».

Amíg az ember eljut Sopronig

Megjelent a Pesti Napló
1929. szept. 1-i számában

Az útirajz, amely egészen külön irodalmi műfajjá fejlődött és sokszor önálló könyvvé bővül, talán csak legújabban veszített valamit jelentőségéből, mióta az emberek annyit utaznak, hogy maguk akarnak közvetlen útiélményeket és nem elégszenek meg mások impresszióinak olvasásával. De most nem az inkább szépirodalmi útirajzokra gondolok, hanem arra a fajtájú leírásra, mint aminők Széchenyi feljegyzései külföldi útjairól, vagy Kazinczy írásai erdélyi, meg pannonhalmi útjáról, – olyan útleírókra, akiket megfigyelésre nem az irodalmi érdeklődés, hanem hazafias, vagy ha úgy tetszik, politikai szempontok vezettek. A magyar nemzet fejlődésének klasszikus korában Széchenyi és Kazinczy – az első inkább odakint, a másik túlnyomólag idehaza – inkább nagy dolgokat keresett és emelkedett szempontokból ítelt. De ha a modern ember utazik, az kisszerűbb korunkban kisebb dolgokra is felfigyel és apróbb szempontokat sem vet meg, mert a tömegjelenségekkel számoló XIX. század megtanított bennünket arra, hogy kis dolgokból rakódnak össze a nagyok, amint a korálsziget is sokmilliárd kis állat testecskéjéből gyűlvén fel, kiemelkedik a vizek mélyéből.

Éppen a kis dolgok megfigyeléséből meríthetünk mi magyarok nagy hasznot. Nagy elgondolásaink, terveink és koncepcióink ugyanis rendszeren szépek szoktak lenni, de azután a kivitelnél, a végrehajtásnál, ahol sok kicsinyes, szűk látkörű, laza, lusta ember kapcsolódik be, már mutatkoznak bajok. De éppen ez az, ami a mindennapi életet megkeserítheti, sőt a közviszonyok túrhetetlenségének érzését is felkelti. Hasztalan kínálnak fel a vendégnek rézveretű és faberakású széles Mária Terézia-korabeli ágyat, ha az tele van férgekkel. A drága ágy minden szépsége nem kárpótol azért, hogy a parányi állatok csípése megkeserítette az éjtszakát. És a magyar életben mennyi az ilyen apró poloskacsípés! A bajok forrása az esetek 90 százalékában nem rosszakarat, hanem a hozzáértés s a kultúra hiánya, szűk látkör, belső idétlenség, filiszterség és mindaz, ami ezzel rokon.

Autón megindulok Tihanyon át Sopronba, közben is elintéznivaló dolgaim vannak. Már a Belvárosban megakad a szemem azon, hogy az üzletek homlokzatát valami fa-szekrény féle borítja, amely talán gondosabb asztalos- és mázalómunka eredménye, – de mentől kijebb megyünk a fővárosból, annál ormótlanabb a szerkezet és rikítóbbak a színek. Nemrégén megkérdeztem egy belvárosi kereskedő ismerősömtől, miért biggyeszti oda a házak földszinti homlokzatára ezeket a fakonstruksiókat, melyek valósággal széttépik a homlokzat egységes képét? Az első emelettől felfelé gót, reneszánsz, barokk, vagy szecessziós formák vannak, amelyek bizonyos egységet alkotnak, lenn ellenben mindezzel semmi összefüggésben nem álló faépitmények, amelyek még ugyanazon a házon is különfélék. A Rákóczi-úton és körutainkon is már bántó ez a zagyvaság, de még rettene-

tesebb egy-egy kávé mérés vagy borbély műhely ilyen fahomlokzata kifelé, kijjebb, ha a Dunántúl felé igyekszünk. Kereskedő barátom, azt válaszolta, hogy ezen nemigen gondolkoznak az emberek, – ha valaki boltot nyit, magától értetődik, hogy új kirakatszekrényt rendel vagy a meglévőt átalakítja, az iparosok már kész tervvel jönnek és tisztességes bolt becsületéhez tartozónak vélik, hogy effélet csináljanak vagy átalakítsanak. Annyira megszokták ezt az ízléstelenséget, hogy szinte automatikusan megy a dolog. No meg az is belejátszik az egészbe, hogy a műépítész által tervezett kirakatszerű nyílásokat keveslik s a köztük mutatkozó területeket is feliratok vagy üvegtárlók beiktatására ki akarják használni. Annyi bizonyos, hogyha háznak boldog tulajdonosa lennék, nem engedném meg, hogy a homlokzatot így elrutítsák. A tervező műépítészeknek pedig nagyon behatóan foglalkozniuk kellene azzal a kérdéssel, hogy miképpen nyissák meg a földszintnek az utcára néző falát annyira, hogy a kirakat számára elegendő legyen a terület és ne kelljen azt ilyen faszervezetek beiktatásával mesterségesen megnagyítani. Az asztalosok és mázlok szakiskolájában viszont tanítani kellene, hogy az ilyen konstrukció nem önálló dolog, hanem formában és színben összhangban kell lennie a házzal.

Miközben kétségbeesem egy kávé mérés és egy borbélyműhely kirakatán és meggyártom a rossz szót: kirakat-esztétika, már kinn is vagyok Budafokon; ott járok, ahol a hegy foka kinyúlik a Dunához. Egész Dunántúl kocsiforgalma összehetlódik Budafok és a különféle Tétények főutcaín. Bizony keskeny útvonal, különösen mióta ennyire megélnékült a személy- és teherforgalom.

De utóvégre azt már megszoktuk, hogy az ország-útjaink átvezetnek falvaink keskenyke utcáin és az átrobogó járművek tuberkulotikus porba temetik az egész falut. Kérdezzék csak meg az érdeemes Johan Bélát, közegészségügyi intézetünk igazgatóját, hogy mennyiféle életveszedelem szállong ebben a felvert portengerben. Mondom, ezt már megszoktuk. De itt a helyzet túlmegy a megszokott rosszon, mert megengedték, hogy annak a különben is elég keskeny útvonalnak a felét, amelyen végiggurul a Dunántúl egész forgalma, két villamos sín pár is igénybevegye. Józan fővel azt gondolhatnád, olvasóm, hogy a sínek között kikövezték úgy, mint Budapest utcáin, ahol a sínek fölött kocsis, autó kerülhet, elmehet. Tévedsz! A sínek az utca egyik oldalán úgy futnak, mint a rendes vasút, előbb kötötés, azután szálfák, majd magasan kiállnak a sínek. Öt-hat méter szélességben bonyolódik le így a járműforgalom, kerülni nem lehet, kocsisok és sofförök okolódzása, ordítózása, káromkodása harsog. Vergiliusszal szólva az eget verdesi a lárma.

Közben négy vasúti sorompón haladunk át, az egyik éppen kettős is. Fogadást nyertem, hogy 25 autó közül csak 5 tudott a négy sorompón átjutni, úgyhogy legalább egy helyen ne kellett volna várakozni. Néha tolatnak, akkor az ácsorgás persze tovább tart és hogy az öröm teljes legyen, a mozdonyvezető nagyot nevet az időközben felszaporodott, veszteglő kocsitáboron. Míg kijutunk Érdig, több időt veszítettünk, mint amennyit az utazás Érdtől Fehérvárig igényel.

De ha azt hiszed olvasóm, hogy nekilendülve Érdnél a szép autósztádán most már zavartalanul jutsz le a Balatonhoz, nagyon tévedsz. Nem mehetsz 20 kilométert egyfolytában és máris álljt

intenek; egy-egy kiragadott útszakaszon dolgoznak. Fehérvár és Polgárdi közt oly óriásit kell kerülni, hogy az utas rezignálva mond le a rövidebb balatoni út használatáról, inkább Veszprémen át veszi az útját Fürednek. A balatoni fürdőidény elég rövid, alig nyolc hét, az útépitési kampány ellenben kora tavasszal kezdődik és késő ősszel végződik. Miért dolgoznak a balatoni úton éppen az alatt a nyolc hét alatt?

Nagyszerű az, ami útépités terén Magyarországon az utolsó öt évben történt. De a közönség nem ezt az összteljesítményt látja, – ezt csak akkor lehetne plasztikusan áttekinteni, ha repülőgépen keringenénk az ország fölött, – az egyszerű polgár, az utas csak azt látja, hogy megakad Promontornál, hogy rengeteg sokszor van leeresztve Téténynél a vasúti sorompó, hogy minduntalan megakasztják és az útépités miatt nagy kerülőket kell tenni. Így rakódik össze az apró kellemetlenségekből a kedvezőtlen közhangulat és ilyen impressziók hatása alatt ítélik meg sokan igazságtalanul, ferdén az öt év alatt lefolyt hatalmas útépitési munkát.

Megyünk tovább. A Dunántúl útrenszere sokáelyütt komplikált, gyakori a keresztút, szétgazás és elágazás. Egyik megyében pompás nyilas táblák igazítanak el és a falvak végén is ott a tábla a község nevével. De másutt mindennek nyoma sincs. A kocsis, autó kilométereket szalad rossz irányban. Megint csupa apró dolog, amin kis költséggel könnyű segíteni, az egész csak indolencia dolga.

Tanulság: a külföldit is megragadja a magyar nagyvonalúság, királyi várunk, parlamentünk, a fővárosi Dunapartok, a Tisza szabályozása, – koncepcióink, programjaink megkapóan nagy-

szerűek, de ha már az ezresbankót aprópénzre kell váltani, ha a nagyról a kicsire kell leszállni, ha a részletekre kerül a sor, akkor gyakran sok minden akadozik, súrlódik, csikorog. Mire a kultuszminiszter eljut Sopronig, még világosabban áll előtte, hogy a magyar nemzetnevelés egyik főpontjának kell lenni, hogy az aprólékos pontosságra és gondosságra is rászoktassuk az embereket.

Nagyszeged

Megjelent a Pesti Napló
1929. szept. 8-i számában

Az új törvényhatósági kódex megalkotása következtében a megyékben és városokban ország-szerte megindultak a törvényhatósági választási mozgalmak, amelyek a múltban nem egyszer elég sivárak voltak. Éppen azért nagyon örvendetes az a hír, hogy Szegeden félretették a pártpolitikai szempontokat és a nemzeti alapon álló polgárság egyesült a végből, hogy amennyire emberileg lehet, eszményi törvényhatósági bizottságot állítson össze, amelyben helyet foglalnának azok, akik Szegedet nagyon szeretik, a közügyekhez értenek és azok intézésében tapasztaltak; akik a nagy foglalkozási ágakat, a népesebb társadalmi rétegeket és a város területének egyes főalkotórészeit: a belvárost és a külvárosokat, a telepeket és a tanyákat tekintéllyel képviselhetik. Ezen az úton valóban elérhető, hogy Szeged lakosságának színe-java kerüljön be a törvényhatósági bizottságba. Baloldali férfiak, mint Wimmer Fülöp, dr. Papp Róbert, Bokor Adolf összefogtak a jobboldal különböző árnyalataival, hogy olyan elsőrendű törvényhatósági bizottság legyen megalkotható, amely meg tud birkózni azokkal az óriási feladatokkal, amelyek századunk *harmincas éveiben* Szegedre várnak.

Mi okozta ezt az összefogást, ezt a *treuga dei*-t, amikor politikai pártok és ellentétek természetesen

Szegeden is vannak? Főleg két ok. Mindenekelőtt az, hogy a szegediek gyönyörű városukat igazán szeretik és ennek a nagy érzésnek alá tudják rendelni a személyi érdekeket. Ezenfelül valamennyien egyesülnek egy szent akaratban, valamennyien meg akarják menteni a trianoni csonkítás következtében gazdasági válságba került várost, sőt nem állnak meg a mentésnél, igazi *nagyvárossá* akarják fejleszteni Szegedet. De a törvényhatósági bizottsági választásnak ilyen emelkedettebb fel-fogása kell, hogy áttörje a szegedi helyi határokat, mert a városi politika elfajulásához vezet, ha a városok képviselői afféle fiókparlamentekké válnak, ahol napi és pártpolitikai kérdéseken szenvedélyesen vitatkoznak, az országgyűlés rossz szokásait mímelve, személyeskednek és e közben elhanyagolják azt, ami igazi hivatásuk: saját városuk közügyeinek megvitatását és okos el-igazítását.

Ettől a bajtól leginkább az mentesít, ha van nagy cél, van átfogó gondolat, amelyért érdemes összefogni, amelyből kisugárzó szuggesztív és propagatív erő megragadja a lelkeket, mert éppen abban áll az emberi élet legfőbb szépsége, merném mondani, lényege, hogy a nagyobb eszmék és nemesebb törekvések ellenállhatatlan erővel képesek hatni. Ezekkel az összefogó és lelkesítő energiákkal szöges ellentétben a céltalanság, az ötlettelenség, a szárnyaszegettség csak demoralizál, meddő okolódzásra és káros civódásra tesz hajlamosá. Az a magasabb célkitűzés, amely a szegedieket megragadta, *a nagyszegedi gondolat*, amelyet mélyebben és szélesebben fognak fel, mint ahogyan annakidején Nagybudapest jelszavát értették, amelyről régebben annyit beszéltek a nélkül, hogy az akkori kedvezőbb viszonyok között meg tud-

ták volna valósítani. Mert bizony nálunk valóságos veszedelem az, ha valamiről sokat beszélnek, mert a rendelkezésre álló különben sem túlaradó energiát szavakban adják ki, a viták izgalmaiban merítik ki s azután már nem marad kellő akaraterő magára a megvalósító cselekvésre.

Nagybudapest eszméje különben is csak visszhangja volt a Grosswien-mozgalomnak, ami a Stadterweiterung jelszavával indult és az Eingemeindung-ok egész sorát jelentette és magyarán abban állott, hogy az elővárosokat és azokat a városkákat és községeket, amelyeknek területe határos volt az osztrák fővárossal, bekebelezték Bécsbe. Az 1890 december 19-i osztrák törvény, ez a valóban monumentális törvényalkotás, Bécs területét 55.4 négyzetkilométerről 178.1 négyzetkilométerre, lakosságát 829.000-ről 1,364.000-re, kerületeinek számát a régi 10-ről 19-re emelte. Az így megalkotott Grosswien fejlődése és fejlesztése tovább tartott a világháború kitoréséig, amikor már 2,132.000-t tett a lélekszám; az összeomlás azonban népesedési téren is katasztrófát jelentett, mert a büszke kétmillió fölül szám ez év június 30-án közzétett kimutatás szerint, 300.000-nyi fogyással, 1,850.000 lélekre esett vissza. És nem árt ezeket az adatokat szem előtt tartani, nem azért, hogy mások baján idétlen örömet érezzünk, hanem azért, hogy saját bajaink mértékét túl-nagynak ne lássuk. így hát bármily fájdalmasan érinti is Szeged gazdasági életét a Bánát és a Bán-ság termékeny területének elvesztése, mégsem szabad szem elől téveszteni, hogy a tiszai metropolis lakossága az összeomlás óta 120.000-ről 125.000 főre emelkedett és új telepek, elővárosok épülésével kiterjedésben is bővült.

De térjünk vissza gondolatunk főfonalára, térjünk vissza arra, hogy a Grosswien mozgalom lázba hozta ugyan az akkori Budapest közvéleményét, a sajtót és a várost vezető köröket, sokat írtak és ékesen szóltak Nagybudapest eszméjéről, de az egészből nem lett semmi. Pedig hatalmas rúgó nyomta, toltta az ügyet: a verseny a kettős monarchia két fővárosa, a két dunai metropolis között. Bécs nyugati, földrajzilag, katonailag védettebb helyzete következtében zavartalanabban, nagyobb folytonossággal fejlődhetett és ráadásul a közös dinasztia és a közös hatóságok székhelye volt. Az 1683-i török ostrom után nagy építkezés indult meg, de igazi fejlődés a mecénás császár, VI. Károly, azután Mária Terézia és II. József alatt folyt és bizonyos szellemi pangás után újabb lendületet vett I. Ferenc József alatt, amikor 1857-ben a régi bástya helyén megnyitották az 57 méter széles és 5 kilométer hosszú körutat, mentén hatalmas középületeket emelvén, 1870-ben pedig elkezdték a Duna főágának áthelyezését, Bécshez közelebbhozását, amivel nemcsak az árvíz veszedelmét zárták ki, hanem Bécsset a kelet és nyugat közti hajóforgalom főkikötőjévé is avatták. Bécs inkább császári alkotás, ezzel szemben Budapestet az 1867-ben legalább belpolitikai téren felszabadult magyar nemzeti akarat és energia teremtette meg s az újjászületett fiatal magyar főváros friss erejével ugyancsak szorongatta a régi császárvárost. De Bécs ismét előre szökött. Az 1890-i törvény után egy csapásra milliós város lett és több mint félmillió lélekkel szaporította lakosságát. Ezt a gesztust akarták utánozni a Nagybudapest mozgalommal, de az itteni koncepció megvalósításához akkor nem volt meg a kellő erő, ma pedig már késő, mert a Pest körüli

helységek önálló város-egyéniségekké fejlődtek, amelyek különállásukat már nem is tudnák egészen feladni. A megoldás most már valószínűleg az lesz, hogy amint belügyminiszter koromban, 1921-ben a választójog szempontjából egy kerületbe foglaltam össze a székesfőváros környékét, azonképpen ugyanazon területből majd közigazgatási szempontból is egy sajátos külön önkormányzati testet, mondjuk, valami megyefélet alkotnak, amelynek keretében Újpest, Kispest, Pesterzsébet és a többi városok és községek sokat megtarthatnak majd különállásukból, önállóságukból. Ha Párizs környéke a Seine-département-t teszi, miért ne lehetne Budapest külön «Duna-megye»? Annyi bizonyos, hogy a világháború előtt, a versenyfutás végén Bécs maradt a győztes, lakossága erősen 2,000.000 fölé szökött, Budapest pedig az 1,000.000-t sem tudta elérni, s papiroson a közigazgatási Budapest még ma sem kerül a világ milliós városainak listájába s most a «közgazdasági Budapest» fogalmával vigasztaljuk magunkat, mert az igaz és ellenfeleink sem vitathatják el, hogy az elővárosok Budapesttel közgazdasági egységet alkotnak és e címen lakosságuk «összeszámít», Budapestéhez hozzáadható. Ez a közgazdasági Budapest ma már valószínűleg eléri az 1,300.000 lelket.

A Grosswien és Nagybudapest mozgalmaknak főleg kettős célja volt; a monarchia két fővárosát milliós, vagyis világváros színvonalára akarták emelni és e mellett a közigazgatást is egyszerűbbé, egyöntetűvé, egységessé, technikailag tökéletesebbé igyekeztek tenni. Ettől némileg eltérően mi Nagyszeged fogalmát mélyebben és szélesebben fogjuk fel. Igaz ugyan, hogy a környékbeli községeket mi is be akarjuk olvasztani, igaz, hogy a

közigazgatást e révén mi is tökéletesebbé igyekszünk tenni, de a súlypont mégis inkább azon van, hogy erősíteni akarjuk Szeged városias jellegét, hogy a kulturális, szociális és közgazdasági téren annak a másfél-százezer embernek biztosítani akarjuk nemcsak a városi, de immár a nagyvárosi lét megbecsülhetetlen előnyeit.

Községeket bekapcsolni természetesen mi is óhajtunk, ami a lakosság számát, majd felszökenti. Magának Szegednek 1928 végére kiszámított lélekszáma 125.039, amiben csak az időközi természetes szaporodás van figyelembevéve, míg a húszas évek bevándorlása nincs beszámítva. Ehhez járulna nyugaton Kiskundorozsma, amelynek lakossága 1928 végén 20.219 fő. Ezenkívül keleten fönt ott van Tápé, amely a Somogyi-teleppel már összeépült és lent Szőreg, amely szintén összeér már Újszegeddel. 1920-ban az elsőnek 3823, a másodiknak 3369 lakosa volt. így távol-esebb területek erőltetett bekapcsolása nélkül 150–160.000 ember Nagy szeged közigazgatási keretébe könnyű szerrel összevonható, ami már megadja egy európai értelemben vett nagyváros népesedési, társadalmi és gazdasági alapjait. És ezeket a népesedési és gazdasági alapokat Szegeden nem szabad alábecsülni. Hiszen az összeomlás előtt a német birodalom kilenc államának, köztük Mecklenburg-Strelitz nagyhercegségnek kevesebb lakosa volt, mint lesz Nagy szegednek. Az 1918–19-i német forradalom lehetőleg összeolvasztotta a kis államokat, de még a nagy politikai földindulás után megmaradt államok közül is négy alatta marad Nagyszegednek, pedig ez államocskák régebben udvart és kormányt tartottak, most pedig egy köztársasági kormányzat által megkívánt hivatalos apparátus költségeit viselik.

Kétségtelen, hogy ezeknél az átkebelezéseknél majd számolni kell Csongrád vármegyével, amely olyan virágzó községeket, mint Dorozsma és Tápé, valószínűleg nem szívesen ad fel. Am Becker porosz közoktatásügyi miniszter még tavasszal odaadta nekem azt a törvényjavaslatot, amely a rajnai-westfáliai iparvidéken a községi határok rendezésére vonatkozik. Ez a rendezés 850.000 hektár területre és 6,300.000 lakosra terjed ki, ami a porosz állam lakosságának $\frac{1}{6}$ százaléka. Ha tehát a poroszok képesek egy ilyen óriási területet közigazgatásilag gyökeresen újra rendezni és másképp megvonni a községi és a kerületi határokat, akkor lehetetlen, hogy mi annyira képtelenek legyünk nagyobb ügyek megoldására, hogy három község hovatarozásának nehézségei előtt megtorpanjunk. Valójában nagyon szomorú lenne, ha 30.000 embert nem tudnánk közigazgatásilag másként csoportosítani oly időben, amikor Poroszország egész lakosságának hatodára vonatkozólag tud ilyen művet végrehajtani, ami mellett a Grosswien és a Nagybudapest problémája is bizony összezsugorodik. Én értem a törvényhatósági érzékenységeket, de utóvégre nemcsak hatóságok, hanem állampolgárok is vannak a világon. És ma a dorozsmaiakra pl. az a helyzet, hogy míg a tözsomszédságban, Szegeden, minden hatóság iriegvan, közigazgatási központ, törvényszék, pénzügyigazgatóság, addig a dorozsmai ügyes-bajos embernek mindezt nem lehet igénybe vennie, hanem Szentesre olyan utazást kell tennie, amelyet egy nap alatt nem is lehet lebonyolítani. Ennyire mégsem volna szabad a közönség türelmét próbára tenni.

A közigazgatási érdekeken kívül a közlekedési kérdések is alátámasztják a csatlakozást. A sze-

gedi városi villamos vasútnak kivezetése Dorozsma-ig jóformán biztosítva van, a szöregieket pedig a most meglehetősen forgalmát vesztett nagyvasút motorkocsikon hozhatná be a vasúti tiszai híd lábáig. Nagy közlekedési érdeket elégítene ki az is, ha a villamos a felsővárosról a népes Somogyi-telep érintésével kimenne Tápére. Tarthatatlan állapot az is, hogy a szegedi határt valósággal szétfeszíti a felső- és az alsótanyák közé beékelt dorozsmai határ, amelyet különben is Dorozsma telepítésekor hasítottak ki szerencsétlen formában a szegedi anyahatártól. Dorozsma bekapcsolásával a szegedi külterület is visszakapja természetes kikerekedtségét.

Már kiemeltem és erőteljesen hangsúlyoztam, hogy a nagyszegedi gondolatban a súlypont mégsem a területnek és a népességnek ezen a jogos kiterjesztésén van, hanem azon, hogy Szeged *városias jellegét* emeljük, erősítsük, elannyira, hogy Nagyszeged már nemcsak terület és lélekszám tekintetében, hanem a *városiasság* szempontjából is európai nagyváros legyen.

E cél felé hatalmas lépéssel mentünk előre azzal, hogy Szeged az építkezések révén most már igazán egyetemi várossá lett. Északon a Somogyi utcától, keleten a Tisza-rakparttól, délen a Bécsi körüttől és nyugaton a Petőfi Sándor sugárúttól határolva egész egyetemi városrész épül fel és alakul ki, amely a maga modern palotásoraival felveheti a versenyt bármelyik német vidéki egyetemi város ilyen telepével. A szegedi egyetem rendes kiadásai évenként több mint 3 millió pengő tesznek és egy ilyen hatalmas kulturális és gazdasági egyed megjelenése mellett szinte elenyészett a polgári iskolai fiú- és leány tanárképző-intézetnek Szegedre való áthelyezése, amely Budapesten

mint Győri úti pedagógium és Erzsébet-főiskola két külön jelentékeny főiskolát alkotott és most Szegeden mint egyesített nagy intézmény folytatja életét. Tény azonban az, hogy a polgári iskolai tanárképzőben Szeged az egyetem mellett egy *második* nagy főiskolát nyert, amely nagyszámú hallgatóságot és kiváló tanári karával további intelligenciát vitt a tiszaparti metropolisba. De nem álltunk meg csak a felső oktatásnál; a belterületen most épül a szakosított kereskedő- és iparostanonc iskola, a külterületen mezőgazdasági népiskolák egész sora létesül, a külvárosok pedig napközi otthonnal egybekötött kisedővókat és modern elemi népiskolákat kaptak. Érdekes kuriózum, hogy abban a hivalkodó «Visszapillantásában, amelyet az önkényuralom korának gyűlölt osztrák vezető minisztere, Bach 1857-ben vetett Magyarország állítólagos fejlődésére és amely füzetet Széchenyi az ő Blick-jében olyan kegyetlenül szétmarcangolt, már megemlékezik a szegedi tanyai iskolákról. Ezeket Pustaschule-nak nevezi, belőlük akkor az egész országban 90 volt és ebből 21 esett a szegedi tanyavilágra. Utóbb különösen a millennium idején folyt nagyobb népiskolai építkezés a tanyákon, az utóbbi két évben pedig mondhatnám teljessé tettük ennek az óriási külterületnek iskolahálózatát. Tévedés az, hogy nagy város lehetséges legyen magas műveltségű intelligencia és értelmes tömegek nélkül. Fejlett ipar és kereskedelem mellett éppen a műveltség az, amely a nyugateurópai értelemben vett nagyvárost a keleties jellegű embertömörüléstől megkülönbözteti és éppen a művelődés terén volt a legnagyobb Szeged előretörése századunknak a nemzeti katasztrófa óta eltelt *húszas* éveiben.

Szeged városias jellegének erőteljes kidomborítását nagyon megkönnyíti pompás szabályozása, úgyhogy ma már őszintén meg lehet mondani, hogy az 1879-iki árvíz, amely a maga idejében óriási szerencsétlenség volt, inkább előnyére vált Szegednek, mint hátrányára, mert városépítési szempontból a szó legszorosabb értelmében tabula rasa-t csinált, amelyre azután a nagy Tisza Lajos külföldi szakemberek véleményének meghallgatása után, kiváló munkatársaival, egészen új városképet rajzolt meg. Két körút, egy belső és egy külső veszi körül a város magvát, amelyet sugárutak, hosszú avenue-k vágnak egyenesen át minden világtáj felé. Persze, bajok itt is vannak. A Tiszaparttal csodálatos módon ugyanazt a hibát követték el, mint Budapesten a Dunaparttal. Itt a Ferencváros elé a Duna mentén behozták a vasutat egészen a Vámházig és ezzel a Ferencvárost elszigetelték a Dunától és elválasztották a dunántúli részekről, a Lágymányostól és a Kelenföldtől. Szegeden is ugyanaz a helyzet. Az Alsóváros és a Tiszapart közé beiktatták a vasutat a főállomással együtt, úgyhogy a Nagykörút délen a Bécsi körúttal megszakad és még híd révén sem lenne könnyen bevezethető a Tisza másik partján, Újszegeden kitűzött körútszakaszba: a Temesvári körútba. Az is tarthatatlan állapot, hogy egyetlen közúti híd vezet át a Tisza másik partjára, amelynek egész nagy teherforgalma végiggurul Szeged belvárosának kellő közepén és ennek a tiszai hídnak fenntartási költségét a városnak kell viselnie, míg a budapesti hidakét az állam fizeti. Az államnak kötelessége lesz északon a Római körutat, délen pedig a Bécsi körutat egy-egy híddal összekötésbe hozni az Újszegedet körülvevő Temesvári körúttal, hogy így a teherforgalom Szeged bel-

városától elterelődjék és a híd tehermentesüljön, mert most időnként tűrhetetlen a kocsik és autók torlódása. Általában, bárminő tökéletes a Tisza Lajos-féle szabályozási terv, megalkotása óta éppen 50 esztendő telt el, egy fél század pedig hosszú idő, különösen a modern városok fejlődésében, amelyek Németországban, az Egyesült-Államokban és újabban Olaszországban hihetetlen energiával törtek elő és e közben olyan új városrendezési problémák merülnek fel, amelyek félszázaddal ezelőtt teljesen ismeretlenek voltak. Így légrézervoárt jelentő erdő-övet kívánnak a városok körül, de beljebb is befásított tereket, hogy a gyermekek kedvükre ki játszhasanak magukat. Ezért jelenti a nagyszegedi koncepció a szegedi városrendezési terveknek is nagy revízióját.

Alföldi városaink kivétel nélkül mezőgazdasági városok voltak és így rendkívül extenzíven épültek. Különösen a körutakon kívül minden ház körül valóságos gazdasági udvar terül el. Ilyen kiterjedt építkezés mellett azonban a közműveknek, különösen a csatornázásnak és a vízvezetéknek létesítése óriási pénzügyi áldozatok elé állítja a város vezetőségét, mert míg inkább a magasság és nem a szélesség felé törő városépítkezés mellett a közművekkel csak kisebb területeket kell ellátni, addig Szegeden igen nagy területekkel kell e részben is számolni. Az ehhez szükséges költségek előteremtése is a nagyszegedi program egyik leg-sürgősebb pontja.

Csak a legutóbbi nemzetközi vízipóló mérkőzés alkalmával eszmélt fel az ország arra, hogy Szeged egyik legjelentősebb sport városunk. A szegedi úszók terelték e téren Európa figyelmét a nagy tiszai városra. A téli sportsarnok tekintetében Szeged megelőzte Budapestet, 500 nézőre való

ilyen sportpalota ott mostanában készül el és sikerrel kecsegtetnek a tervezgetések abban a tekintetben is, hogy Szeged sportuszodát kapjon. Nagyon szép az egyetemi ifjúság sporttere is és ha most a főiskolai testnevelés teljes megszervezést nyer, Szegednek több mint másfélezer főiskolai hallgatója hatalmas rezervoárt ad a vízisporton kívül az atlétikának is.

De mindaz, amiről az imént szoltam, inkább csak példa. Nem is beszéltem arról, hogy az öt hatalmas klinika két mellékpavillonjával és kiterjedt ambulanciájval igen jelentékeny közegészségügyi intézmény és ezúttal nem szoltam a művészeti, lakásépítési és a közgazdasági, különösen az iparfejlesztési és a mezőgazdasági programról. Nagyon sok oldalról kell a dolgokat megfogni, ha a lakosságnak egy nagyobb konglomerátumából európai nagyvárost akarunk csinálni. Az embertelepülések fejlődése terén érdekes jelenség, hogy az átmenet a faluból a kisvárosba elég nehezen megy, a kisváros könnyűszerrel, szinte észrevétlenül fejlődik tovább középvárossá, de kimondhatatlan nehéz a következő lépés, az átalakulás középvárosból nagyvárossá, ami előtt most Szeged áll. Nagyon bölcsen cselekszik tehát Szeged polgársága, amikor ilyen óriási feladat előtt állva, félretesz minden napi- és pártpolitikát, félreteszi a személyi érzékenységeket és féltékenységeket és olyan közgyűlést akar magának alkotni, mint aminőt a megoldásra váró feladat nagysága megkíván.

Magyar zene

Megjelent a Pesti Napló
1929. okt. 6-i számában.

Sok szó esik Budapest virágzó zenei kultúrájáról és készséggel ismerem el, hogy gazdag zenei élet előfeltételei nálunk Magyarországon meg is vannak. Mégis látok olyan tüneteket, amelyek aggodalmat kell, hogy keltsenek, bár sokan még ezeket a tüneteket is mint a magyar zenekultúra fejlettségének jelét tüntetik fel. Nagyon aggodalmas az, hogyha valamelyik hangverseny műsorán ismertebb külföldi virtuóz neve áll, a koncertterem kivételesen magas helyárak ellenére is megtelik, sőt zsúfolt, míg legjobb hazai művészeink többször félig telt ház előtt játszanak. Minden külföldinek túlbecsülése, minden sztárkultusz a közönség fejletlenebb ízlésére vall, a háttérben sznobizmus rejtőzik, az öntudat alatt pedig önbizalomhiány, mert nem bíznak a saját ízlésükben és ezért nevek, márkák után futnak. Külföldi virtuózoknak egy-egy ilyen hangversenye valóssággal letarolja a zenepiacot; amit a budapesti ember büdtségében zeneművészetre szán, odadobja a külföldi művész hangversenyére s a hazai művészet számára csak eszményi lelkesedés és odavetett frázisok maradnak. Innen van az, hogy zsúfolt hangversenyszезonok ellenére is voltaképpen eseménytelen marad a magyar zenei élet.

E bajok orvoslására voltak, akik azt kívánták tőlem, hogy a külföldiek hangversenyeit sújtsuk adóval, vagy éppen tilalmakkal korlátozzuk. De ezek nagyon veszedelmes rendszabályok lennének, mert magyar zongora- és hegedűművészek is járják a világot és ha mi korlátozó intézkedésekkel jönnénk, megtorlásul kint viszont az ő hangversenykörútjaik ellen tennének intézkedéseket. Valahogyan a régi Ausztriától örököltük azt az ósdi felfogást, hogy minden baj ellen orvosul policáj és finánc után kiabálunk. Ezzel szemben, azt hiszem, mélyebbre kell nyúlnunk. Minálunk a zenei élet fellendítésére pályázatok és megbízások különösen termékenyeknek bizonyultak. Ezért olyan nagyobb pályázatokra gondolok, amelyekért érdemes a legjobbaknak is síkra szállni és amelyek révén minden vé tavaszának és őszenek meg lehetne a maga magyar zeneművészeti eseménye. Lásunk csak egypár előzményt.

A Pesti Napló ugyané helyén már sokszor felhívtam olvasóim figyelmét arra, hogy tehetségekben és eseményekben milyen gazdag volt az 1823–1848-ig eltelt az a 25 év, amit reformkor néven foglalnak össze. Ennek a termékeny magyar korszaknak alakjai koránt sincsenek érdemükhöz mérten méltányolva. Itt van például az a pompás Bartay András, aki 1843-ban a Nemzeti Színház igazgatója lett, ahol mindaddig, amíg Ybl mester operánkat föl nem építette, a dalműveket is előadták. Ez a nagyszerű Bartay egy csomó zenei pályázatot hirdetett, amelyek igazán termékenyek voltak. E pályázatok során született meg Egressy Béni dallama Vörösmarty Mihály Szózatára és Erkel Ferenc zenéje Kölcsey Ferenc Himnuszához. Érdekes, hogy mindhárom köztudatba átment, hivatalossá lett himnuszunk zenéje pályázatra ké-

szült; hiszen legutóbb is harmadik himnuszunkat, a Papp-Váry Elemérnéét, Szabados Béla mester a védőligák szövetsége részéről 1920-ban hirdett pályázatra zenésítette meg. Ám nemcsak a pályázatokkal, de a megbízásokkal is nagyjában szerencsénk volt. Ezek Liszt Ferenc nevéhez fűződnek, akinek kimagasló nagyságára való tekintettel csak megbízásról lehetett szó és nem pályázatról. Abban az időben két évtizednek, az 50-és és a 60-as éveknek két kimagasló eseménye volt. Az 50-és éveknek az esztergomi bazilika elkészülése, a 60-as éveknek a koronázás. Mikor Bach osztrák belügyminiszter Magyarország politikai egységét szét tépte, akkor kétszeres jelentőséggel bírt a magyar katolikus egyház egysége, amelyet az esztergomi várhegyen épült és akkor nagyjából elkészült dóm valósággal szimbolizált. Felszentelése így nemzeti ünneppé magasztosult és Scitovszky hercegprímás Liszt Ferencet bízta meg az avató ünnepre Missa solemnis komponálására. A 60-as években, mikor Deák Ferenc I. Ferenc Józseffel megkötötte a kiegyezést, koronázásra került a sor az akkori hercegprímás, Simor János megint csak Liszt Ferenchez fordult azzal a kéréssel, hogy szerezzen koronázási misét. Elég jellemző, hogy mindkét monumentális Liszt-mise előadása előtt bonyodalmak voltak. A maradiak, akik mindig az előző kor művészi ízlését akarják szabályul odaállítani a megváltozott új viszonyok között fejlődő friss étellel szemben, Liszt úttörő alkotásait «a jövő zenéje» gúnyos jelszavakkal igyekeztek elgáncsolni. De a valódi lángész utat tör magának és ma zenetörténelmünk legnagyobb büszkeségei közé tartozik az esztergomi, meg a koronázási mise. Operapályázatainkkal már nem volt ilyen szerencsénk. Emlékezetes, hogy a millenniumi művé-

szetfejlesztő akció során a király 4000 koronát adott operai pályázatra, amely éppúgy meddő maradt, mint később Mészáros Károly 4000 koronás pályázata. De ezzel szemben ott van egy nagyszerű külföldi példa, a Sonzogno milánói zeneműkiadó cégé, amelynek pályázata során született meg Mascagni Parasztbecsülete egyéb szép operákkal együtt.

Mindezt megfontolva arra a gondolatra jutottam, hogy célszerű volna nagyobb, legalább 10.000 pengő díjjal egybekötött pályázatoknak rendszeres hirdetése és pedig akképpen, hogy a páratlan évek tavaszán dalra, őszén operára, a páros évek tavaszán szimfóniára vagy tágabban szimfonikus költeményre, őszén pedig felváltva misére vagy kamarai zenére hirdetne maga az állam pályázatot. Felváltva, mondom, mert misére elég lenne, ha minden négy évben kerülne a sor. Hogy pedig a misepályázatból felekezeti sérelem ne legyen és képzőművészeti téren is legyenek állami pályázatok, legközelebb lezáródnak a tárgyalások a debreceni egyetem református theologiai karának építkezéseivel kapcsolatban protestáns vonatkozású szobrászati pályázatra is. Abban az évben, mikor opera kerülne pályázati kiírásra, erre 15.000 pengő és a dalra 5000 pengő jutna; ellenben a szimfónia és a mise között az évi 20.000 pengő két egyenlő részben nyerne megosztást.

A kultúrpolitikának két alapelve az, hogy főleg olyan téren próbálkozzunk, ahol az előfeltételek megvannak, ahol kiváló művészek állnak rendelkezésre, továbbá, hogy intézményeket csak akkor tegyünk véglegessé, ha előzőleg próbát tettünk és az sikeresnek bizonyult.

Hogy állunk most már ezzel a két dologgal? Semmi kétség, hogy ma világvonatközásokban is

igen számottevő zenei komponistáink vannak, akiket hazafias becsvágyuk, de a mai nehéz megélhetési viszonyok között a pályadíjak nagysága is részvételre fog ösztönözni. A siker személyi előfeltétele tehát kétségtelenül megvan, a többi hangulat, pillanatnyi inspiráció, mondjuk, szerencse dolga. Két nagy kísérletre is megvan a nagyszerű alkalom.

Szeged városát 1879-ben árvíz döntötte romba. I. Ferenc József pár nap múlva megjelent a szerencsétlenség színterén és vigasztalásul pár szót mondott, amely szárnyas igévé vált: „Szeged szebb lesz, mint volt.” A királyi szó nyomán a kiegyezés korának egyik legkonstruktívabb államférfia: Tisza Lajos megtervezte és megépítette az új várost, amely a hullámsírból kiemelkedve, Magyarország második városává fejlődött. Szeged lakossága pedig dolgozott és fogadalmat tett Magyarország Nagyszonyának, hogy a munka sikere esetén dicsőségére templomot emel. A fogadalmi templom most készül el és 1930 őszén avatjuk az egyetemmel és a Temesvárról elűzött csanádi püspökség otthonával együtt. 1930-ban megint nemzeti szerencsétlenség korszakában dómavató ünnepre gyűl össze a nemzet. A gyászos Bach-korszakban az 50-és években avattuk az esztergomi Bazilikát Liszt Ferenc miséjével. 1930-ban pedig a trianoni fogságunk, a magyar nemzet babiloni fogsága idején avatjuk majd a szegedi fogadalmi templomot és ihletet, egyházi és nemzeti lendületet kérünk azoktól, akiket a magyarok Istene zenei nagy alkotótehetséggel áldott meg. A mélységekből kiállt a magyar nemzet egyszer megint a népek igazságos Istenéhez. Vajha zeneszerzőink megtalálnák ennek a nagy sikolynak olyan monumentális hangját, amelyet lelkileg magáénak vallhat minden

jó magyar ember. Az esztergomi mise után vajha meg születne a mai pályázat nyomán a szegedi mise.

A jövő év első felében lesz tíz esztendeje annak, hogy nagybányai vitéz Horthy Miklóst az állam fejévé választotta a nemzetgyűlés. Magyarország négy kormányzója: Hunyady János, Szilágyi Mihály, Kossuth Lajos és Horthy Miklós. Közülük talán az utolsóra várt a legkeservesebb feladat. Egy nagy nemzeti katasztrófa után az általános összeomlásban fel kellett kelteni a nemzet önbizalmát és a romokból újjá kellett építeni az országot. Mennyi szenvedés és bizakodás, mennyi könny és verejték, mennyi lemondás és munka töltötte be a most végefelé közeledő *húszas éveket*, századunknak ezt a *harmadik tizedét*, amelynek folyamán Horthy Miklós vezette kálváriaútján a magyar nemzetet. A tizedik évfordulóra szimfóniát, vagy általában szimfonikus költemény létrejöttét várjuk, amelynek kifejezésre kellene hozni a bánatból a remény felé haladva azokat az érzelmeket, amelyek a nemzet lelkét a lefolyt évtized alatt betöltötték.

Adja a jó Isten, hogy az a két pályázat, melyet a hivatalos lapban ma tettem közzé, termékeny legyen, mert a sikereken felbuzdulva, akkor már intézményessé tehetnénk a zenei pályázatok rendszerét és megtölthetnénk magyar zenei eseményekkel zeneművészeti szezonjainkat. Mert teljes erővel azon kell dolgoznunk, hogy tartalmasabbá, gazdagabbá, faj súlyosabbá tegyük minden tekintetben a magyar életet. Hiszen csak e révén nyerhetjük meg a világ irányadó nemzeteknek azt a megbecsülését, bizalmát, segítségre kész rokonszenvét, amely elvezet Trianon revíziójához, Magyarország feltámadásához.

Egy kis törvényjavaslat.

Megjelent a Pesti Napló
1929. okt. 13-i számában

Mikor az Angol Bank kamatlába felszökik, mikor sem a konzervatív, sem a munkáspárti kormány nem találhat megoldást a munkanélküliség megszüntetésére, mikor Ausztriának egyik központi mammut pénzintézete nehézségekkel küszködik, mikor Stresemann váratlan halálának gazdasági kihatását Németország is megérzi, – akkor természetes, hogy egy olyan legyőzött, elszegényedett kis országban, mint aminő Magyarország, az európai válság még fájdalmasabban érezteti hatását. A kisember, akinek nincsenek tartalékai, minden gazdasági nyomással szemben kevésbé ellenálló s ezért nézem mindig különös szeretettel a kultusztárca kisemberének: a magyar néptanítónak azt a heroikus munkáját, amelyet a magyar jövő, a magyar gyermek alapképzésének megadása révén városokban, falvakban, tanyákon kifejt.

Most, mikor megindítottuk azt az akciót, amely 5000 tanterem és tanítói lakás felépítésével immár hamarosan befejezést nyer, nem feledkezhetünk meg a tanítókról sem, akiknek hivatása, hogy a termeket oktatómunkával beltöltsék. Ezért mondtuk ki törvényben, hogy a falvakban és a tanyákon egy-egy hold belterületet kell nekik juttatni, hogy kertészkedéssel, intenzív kisgazda-

sággal egészíthessék ki az egészbenvéve elég sovány fizetésüket.

Örömmel tapasztaltam, hogy a magyar tanítóság körében bizonyos áramlás indult meg a tanyák felé. Míg a tanyai építési akció elején még munkatársaim körében is felhangzott az az aggodalom, hogy akad-e majd kellő számban tanító, aki ki megy a puszták magányába, addig újabban megnyugvással láttuk, hogy az épített egészséges lakás, meg a földhasználat kezdi erősebben vonzani a fiatal tanítói nemzedéket.

És valóban: a romlatlan tanyai nép között, a tiszta levegőben, az élet szépen is indul. Eszményi lelkületű nő, ha tanítót választ élettársul, szeretettel is követi a szent magányba. De aztán jönnek és nőnek a gyermekek és a szülők szeretnék, ha gyermekeik nyomdokukba lépnének és ugyanazt a pályát választanák, amit ők maguk követnek. Ez nagy nemzeti érdek is, mert bár demokráciában minden állásra és pályára meg kell nyitni a kaput mindenki számára, mégis a tapasztalat azt mutatja, hogy azok azután a vérbeli tanítók, akik tanítócsaládból származnak. Ahol már egymást követő nemzedékek foglalkoznak pedagógiai munkával, ott az utódok rendszerint a legkitünőbb pedagógusokká válnak. Igen ám, de a gyermeket a házból kiadni nem lehet, mert a koszt és a kvártély a legközelebbi városban sokba kerül, többbe, mint amennyi a tanítói fizetésből telik. Természetes tehát, hogy mihelyt a gyermek eléri a tizedik életévet, a tanító-szülő elkíváncozik a kis faluból, a tanyáról és kezd pályázni városi állásokra.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a tanító nyugodt lélekkel megmaradhasson népének körében, amelylyel összeszokott, akkor módot kell neki nyújtani

arra, hogy még elviselhető pénzáldozattal gyermekeit taníthassa.

Ebből a nagy szükségből született meg a magyar tanítóságnak az a vágya, hogy a megyei székhelyeken és az egyetemi városokban, ahol mindenfajta iskola van, tanítói házak létesüljenek a tanítói gyermekek befogadására. A magyar tanítóság ezen a téren jóformán saját erejéből már sok szépet alkotott, de persze a szükséglet óriási és a kérdés a maga teljességében csak minden erő összefogásával és hosszabb idő alatt oldható meg.

A Képviselőház keddi ülésén törvényjavaslatot nyújtok be, amely szerény, igen szerény jövedelmi forrást nyit meg a falusi és a tanyai tanítóság gyermekei számára és a tanítói házak építésére. Évi félmillió pengőről lesz most csak szó, de az anyagi eszközök gazdaságos kihasználása esetén évről-évre haladva, mégis érezni fogják a vidéki tanítók gyermekei a nemzet szeretetének és hálájának melegét.

Hiszem, hogy szeretettel fogadják ezt a javaslatot.

Jöjjetek harmincas évek!

Megjelent a Pesti Napló
1929. okt. 20-i számában

Bizonyára sokan emlékeznek még arra, hogy 1900-ban parázs vita ütött ki a felett, mikor végződik a XIX. és mikor kezdődik a XX. század? II. Vilmos császár is beavatkozott a vitába és úgy vélekedett, hogy amikor beléptünk az 1900. évbe, egyben beléptünk az új századba is. A szakbeli tudósok más vélemény³ en voltak és a legdivatosabb érvelés az volt, hogy a gyermek, amikor megszületik, nyilván nem egyéves, hanem semmi éves, első évét éli és egyévéssé születésnapjának első évfordulóján lesz. Így azután úrrá vált az a meggyőződés, hogy az 1900. év még a XIX. századhoz tartozott és hogy a XX. század 1901 január elsején kezdődött. Ugyanígy vagyunk az évtizedekkel is. Századunk harmadik évtizede csak 1930 december 31-ével ér véget s csak ha a *húszas évekről beszélünk, azoknak utolsó esztendeje 1930.*

Az emberek a megértés vagy a megjegyzés megkönnyítése végett szeretik a történeti eseményeket leegyszerűsíteni. Azt mondják, hogy a XIV. század volt a lovagkor, a XV. a humanizmus, a XVI. a reformáció, a XVII. az ellenreformáció, a XVIII. a felvilágosodás százada. De a világtörténelem nem olyan udvarias, hogy a könnyebb osztályozás kedvéért a nagy eseményeket és az új szellemi áramlatokat éppen a század elején kezdené

meg. Minden ilyen osztályozás eléggé erőszakolt és a XIX. századra nézve már alig is alkalmazható. Hiába, gyorsabb lett az idők járása és gyorsabban fogyasztjuk még a korszemleket, az uralkodó irányzatokat is, semhogy egy egész századig eltartathatók, semhogy egy egész századot lelki tartalommal betölthetnének. A XIX. század első fele a romanticizmusé és a restaurált abszolútizmusé, második fele a realizmusé, a parlamentarizmusé és a kifejlődött szociális eszméé volt. Úgy látszik, hogy ezen túl már az események rendbeszedésénél, osztályozásánál, csoportosításánál nem évszázadokkal, hanem sokkal kisebb időbeli egységekkel, évtizedekkel kell majd dolgoznunk.

Pár hónap múlva véget érnek a *húszas évek*, amelyek reánk elég keservesen – a kommunizmus dühöngése és idegen megszállás után kezdődtek el, amikor az állami pénzügyek teljesen megrendültek, valutánk elértéktelenedett, gazdasági életünk meg volt bénítva. Ebből a mélységből a *húszas évek* során feldolgozta magát a nemzet s ha az európai gazdasági válság közbe nem jön, bizonyos jó mód alakult volna ki s el lehetett volna mondani, hogy a *húszas évek* során oly mértékben kaptunk erőre, hogy jobb reménységgel nézhetünk azok elé a feladatok elé, amelyeket a közelgő *harmincas évek* hoznak magukkal rejtelmes méhükben.

Kevés ország van egész Európában, amelynek jelenébe mint ható erő annyira belenyúlik a múlt, mint Magyarország. Egy ilyen tradíciós alapokon nyugvó történeti államban, ha a jövő számára horoszkópot állítunk fel, mindig vissza kell pillantani a múltba. Hogyan is folytak dolgaink a XIX. század folyamán? Már a napóleoni háborúk vége felé abszolutisztikus rendszer alakult ki, amely 1823-ig terjedt. Ekkor indult meg a

reformkor, amely a forradalom kitöréséig tartott. 1825-ben fellépett Széchenyi, de igazi politikai akcióját *Hitel* című művének kiadásával csak 1830-ban kezdte meg. Széchenyi kora valójában a harmincas évekkel kezdődik és tart egy évtizeden át, – lényegében nem is tovább, mert a negyvenes évek elején oda lép melléje Kossuth és akkor erejét már megosztja egyfelől közgazdasági, műszaki és társadalmi alkotásai, másfelől a Kossuthtal való küzdelem között. A múlt században tehát a korszakokat elskatulyázókkal szemben elég udvarias volt a történelem, mert egészen jól el lehet mondani, hogy a harmincas évekkel kezdődik Széchenyi, a negyvenes évekkel pedig Kossuth kora.

Most száz év után megint *harmincas éveket* várunk, amelyeknek küszöbén akkor nagyapáinknak Széchenyi nagy ébresztőül megírta a *Hitelt*, önkéntelenül kutatjuk, mit hozhatnak számunkra a pár hónap múlva reánk köszöntő *harmincas évek*.

Különös figyelmet érdemel külpolitikai téren a népek közszellemének átalakulása. A világháború befejezése óta több mint tíz esztendő telt el. Bárminő magasra csaptak is fel akkor a gyűlölet hullámai, egy évtized gyorsan élő korunkban hosszú idő, az emberek felejtettek, a szenvedélyek lehiggadtak s ebben a nyugodtabb kedélybeni állapotban a győztes nagy nemzetek is kezdik belátni, hogy amikor a trianoni békét reánk mérték, a magyar viszonyokat nem ismerték, elfogult és egyoldalú információknak estek áldozatul, a magyar nemzet szerepét a hadüzenet és háború folyamán téves beállításban látták. Azok az országok pedig, amelyeket a mi rovásunkra Trianonban a nemzeti-ségi elv nevében területileg nagygyá tettek, korántsem lettek nemzetiségileg zárt és egynemű területté, hanem többé-kevésbé magukban foglalják

azokat a nemzetiségi bajokat, amelyek a régi Osztrák-Magyar Monarchiát kínozták és a végén szétfeszítették. Például a csehszlovák köztársaságban vannak németek és magyarok, csehek, tótok és rutének, akárcsak a monarchiában voltak, persze azzal a különbséggel, hogy míg a régi monarchiában az etnikailag vegyes elemeknek együttélése nagy történelmi adottság volt, addig Trianonban lombikban igyekeztek mesterségesen új államnépet kifőzni. Ugyanilyen bajok vannak a délszláv államban is, ahol a görögkeleti szerbekkel nemcsak a római katolikus horvátok és szlovének, nemcsak a boszniai mohamedánok, hanem az ugyancsak görög keleti bolgárok is szemben állnak. A múlttal szemben megfordultak a szerepek. A történelmi Magyarország bizony lényegében nemzetiségi állam volt, míg a trianoni Magyarország egyike Európa legegységesebb nemzeti államainak. Ezzel szemben az utódállamok, amelyeket a nemzetiségi elv nevében kanyarintottak és kerekítettek ki, a legnagyobb fokban nemzetiségi államokká váltak. Kezdetben, a győzelem utáni mámorban, amikor a legyőzött nemzetiségekkel mindent lehet csinálni, ezek a nemzetiségi bajok nem mutatkoztak. De állandóan a leigázott és bekebelezett néptöredéket sem lehet ellenséggként kezelni, utóvégre azok is állampolgárok, akiknek jogaik vannak s akkor a nemzetiségi elv kezdi kifejteni a maga állambontó erejét.

Ez a két nagy folyamat, amelyről az imént szóltunk, nem külön-külön, hanem, ellenkezőleg párhuzamosan és együttesen hat. A világ irányadó nemzetei egyszerre, egymás mellett és párhuzamosan látják egyfelől a trianoni béke igazságtalanságát, másfelől az utódállamoknak laza nemzetiségi összetételét és a belpolitikai

nehézségeknek ebből fakadó kiéleződését. Ez az, amit röviden így lehet kifejezni, hogy az idő mellettünk dolgozik.

A világtörténelmi erők csak lassan, de annál szerveesebben és feltartóztathatatlanul dolgoznak. Ezeknek az erőknek játéka minden bizonnyal nem fegyveres, hanem békés lesz. A világháborúban az emberiség annyi vért és vagyont vesztett, hogy az irányadó nemzetek vezetői visszariadnak attól a sokféle kártól és pusztulástól, amelyet egy újabb háború Európában okozhatna. Nem is szólva a teljes gazdasági összeomlástól és elszegényedéstől, a repülőgépeknek katonai célokra való fokozatos felhasználása következtében a hadviselők akkora pusztítást vihethéneek egymás területén végbe, hogy egész városok dőlnének romba, De éppen mivel a fegyveres tusának valószínűsége elég csekély, kétszeresen fontos a népek belső fejlődése vagy bomlása. A jövőben az életképtelenné vált államok, amelyek saját polgáraik boldogulását nem mozdítják elő, hanem a lakosságnak akárcsak kisebb, de számottevőbb részére tűrhetetlenné teszik az életet, olyfokú bomlásnak indulnak, hogy a világ közvéleménye ezt a folyamatot nem nézi közömbösen és változásokat fog kicsikarni. A közvéleménynek ez a változása olyan, mint a légnyomás; öt érzékünkkel felfogni nem tudjuk és mégis hihetetlen súllyal nehezedik egyesekre és népekre egyaránt.

Ilyen folyamatok korszaka lesznek *a harmincas évek*. S ezért ez évtized folyamán az lesz kötelességünk, hogy testileg, erkölcsileg, szellemileg, társadalmilag, gazdaságilag és politikai tekintetben is minél nagyobb egészségben, egységben és erőben tartsuk meg a magyar nemzetet, hogy a körülöttünk folyó bomlással szemben mi duzzadó

életenergiát mutathassunk fel, hogy így a világ nagy nemzetének összehasonlító megfigyelése a mi javunkra üssön ki.

Most, amikor még élénk emlékezetünkben állnak azok a szenvedések, amelyeket *a húszas éveknél* különösen első felében átéltünk, most, amikor keserves gazdasági krízis közepette újból a megélhetés és a kereset nehézségeivel áll szemben a magyar ember, szemünk ösztönösen megakad azon a sorompón, amely vagy tíz hét múlva leereszkedik és lezárja *a húszas éveket*, majd ismét felhúzódik és átereszt bennünket egy újabb korszakba, amelyről nemzeti reményeink teljesedését várjuk.

Vérmérséklet szerint az embereknek más és más az óhajuk. Van, aki megunta a jelent, annak törekvéseit, módszereit, rendszerét. Van, aki tönkrement, kárt szenvedett és egyéni sorsának jobbrafordulását várja. Van, aki felelős áldozatot vagy bűnbakot keres és új emberektől várja a javulást. Vannak megint olyanok, akiket az újság ingere izgat, vannak, akik optimisták és az idő múlásától jobbulást remélnek. Pesszimizmus és optimizmus, csüggedés és reménykedés, bosszúvágy és alkotási vágy és sok egyéb más egy óriási üstben együtt fő, izzik, sístereg és gőzölög, de mindez a végén egy nagy vágyó kiáltásba egyesül: *jöjjetek harmincas évek!*

A harmincas évek küszöbén

Megjelent a Pesti Napló
1929. okt. 27-i számában.

Sajátságos összeköttetésbe jutottam azoknak a cikkeimnek olvasóival, amelyek e lap hasábjain jelennek meg vasárnaponként. Levelekben kívánnak tőlem egy-egy eléggé ki nem fejtett gondolatról felvilágosítást, kérdéseket tesznek fel és legújabban társaságokban már szóval is meginterpellálnak. Ezekből a kérdésekből utólag azt látom, hogy *a húszas évek* elteléséről és *a harmincas évekről* táplált reményeinkről írott cikkemben sok mindent bizony csak érinthettem, s így sajnos egy és más homályban maradt. Cikkeimmel kapcsolatosan külön irodát nem rendezhetek be, azért így adom meg a feltett kérdésekre felvilágosításaimat.

Csodálatos az, hogy az utolsó három évszázad világháborúval kezdődött.

A XVIII. század küszöbén kihaltak a spanyol Habsburgok és XIV. Lajos unokája: Fülöp szá-

Europa nagy része ellene tamadt es ugyancsak szorongatták. Ha Angliában a liberális kormány meg nem bukik s ha a nyomába lépett konzervatív kabinet nem szakít Marlborough herceg háborús politikájával, akkor XIV. Lajos ugyanolyan helyzetbe került volna, mint legutóbb II. Vilmos császár. De Anna angol királynő a konzervatív kor-

mány nyomására elejtette kegyencét, Savoy ai Jenő egyedül maradt az északfrancia csatatereken és Villars marsall Franciaország utolsó hadseregével Denainnél megverte az osztrák hadvezért. így menekült meg XIV. Lajos, de ebben a világháborúban magyar szövetségesét, II. Rákóczi Ferencet már nem tudta megmenteni és érte csak annyit tehetett, hogy élte végéig tisztas azilumot biztosított számára. Halála után Orleánsi Fülöp régens még azt sem nézte jó szemmel, hogy Rákóczi francia földön élt, így sodródott tovább Rodostóba.

A XIX. század ugyanígy világháborúval kezdődött. Akkor XIV. Lajos helyébe I. Napoleon lépett, ki szintén egész Európával szembe került. Lényegében ő már 1813-ban, a lipcsei csatában összeroskadt, de a végleges döntésre 1815-ben Waterloonál került sor. Marlborough herceg helyett angol részről Wellington, Savoy ai Jenő helyett osztrák részről Schwarzenberg küzdött. Bizonyos szimmetria mutatkozik a résztvevő hatalmakban és a vezető egyéniségekben is.

A mi századunk egy évtizedes késéssel megint világháborúval vette kezdetét, amelyben Európából mindazok a vezető hatalmak résztvettek, mint a megelőző században a napóleoni világháborúban.

Ezeket a párhuzamosságokat még megdöbentőbbé teszi az, hogy mindkét nagy békekötést elhibázták. A napóleoni háborúkat a bécsi kongresszus fejezte be, amelyen feldarabolva hagytak két olyan nagy nemzetet, mint a német és az olasz s a szabad politikai fejlődéssel szembe helyezték a forradalom előtti viszonyok reakciós restaurálását. Mindezek az intézkedések ellenkeztek a világszellem fejlődésével, amely azután véres háborúk révén állította vissza az olasz és német egységet és kényszerítette ki a restaurációs király-

ságoktól a parlamentáris rendszer behozatalát. Ilyen irányban az első nagy robbanás volt az 1830. júliusi forradalom, amely elsöpörte a restaurált Bourbonok franciaországi trónját és Nyugat-Európában új alkotmányjogi és társadalmi fejlődésnek nyitott utat. Így volt ez száz évvel ezelőtt.

A világháborúnak a Párizs körüli békék vetettek véget, ahol a közép- és kelet európai viszonyok tekintetében bámulatosan járatlan francia, angol és amerikai államférfiak e földrészre nézve olyan határokat szabtak, olyan nemzetiségi, gazdasági és pénzügyi viszonyokat teremtettek, amelyek miatt a lelkek nyugalma nem tud helyreállni, a társadalmi bajok és gazdasági válságok egymást érik és a világ közvéleménye mindinkább belátja, hogy nem békéről, hanem csak álbékekötésekről van szó.

Az emberiség keservesen ráfizetett arra, hogy úgy a bécsi kongresszuson, mint a Párizs körüli békék megkötésénél az akkori vezető államférfiak nem állottak a helyzet magaslatán.

A napóleoni háborúk során is eljött az infláció, megsokasodott a fekete bankó és sor került a devalvációra. A világháború következményeképpen száz év múlva mi is megkóstoltuk, hogy mi az infláció. Csakhogy míg száz évvel ezelőtt a fejletlen magyar hiteligazdaság mellett a pénz elértéktelenedése a magyar közgazdaságra nagyobb jelentőséggel nem bírt, addig most legalább három nemzedék takarékoságának gyümölcse semmivé vált s mi most úgy állunk itt, hogy nemcsak területünk zsugorodott egyharmadára, nemcsak a népesség szállott le 21 millióról alig 9 millióra, hanem az egész ingó nemzeti vagyon is megsemmisült.

Így tehát a napóleoni háborúk befejezte után az 1820-as és 1830-as években könnyebben megindulhatott a fejlődés és 1823-mal meg is kezdődött a reformkor; míg most, a világháború és a trianoni béke rettenetes veszteségei után sokkal dermedtebbek vagyunk és nehezebben megy a nekilendülés az újabb fejlődés felé. Az európai haladás is lassúbb; hiszen 1830-ban, X. Károly trónjának összeomlásával, Franciaország likvidálni kezdte a bécsi kongresszus szellemét, most pedig legfeljebb Genfben, a Népszövetség közgyűlésein és tanácsulésein hallunk meddő vitákat.

Mind e párhuzamok alapján elsősorban azt a kérdést kell felvetni, hogy amint dédatyáink a napóleoni háborúk után meg tudták csinálni a reformkort, ugyanazonképpen a mi nemzedékünknek lesz-e ereje, lendülete, tehetsége, tudása, elszántsága, lemondási képessége, tőkeképző ereje ahhoz, hogy megcsináljuk *a XX. század újabb magyar reformkorát?*

Lord Rothermere egyik megnyilatkozásában azt mondja, hogy egy második Kossuthra lenne szükségünk. Egy öreg magyar barátomtól viszont azt hallottam, hogy nagyarányú alkotó tevékenység megindítására egy második Széchenyit várunk. Én azt hiszem, hogy a korok minden párhuzamosága mellett is annyira új a helyzet, amelybe jutottunk, hogy nem történelmi alakjaink újjászületését kell óhajtánunk, hanem a teljesen új viszonyok között eligazodni tudó intelligenciát kell nevelnünk. Száz év előtt, amikor a vezetett tömegek szellemi szintje sokkal alacsonyabb volt, a súlypont a vezéregyéniségekre esett. Ma a kor sokkal demokratikusabb s a szellemi irányítást, az új korszellem kimunkálását inkább az értelmi-középosztály kollektíven végzi el. Az a sorsdöntő

kérdés, hogy a magyar értelmiség tud-e olyan szellemi atmoszférát kifejleszteni, amelyben megszülethetik, kifejlődhetik, megerősödhetik, tetté érlelődhetik az az alapgondolat, az a vezéreszme, amelynek követése üdvöt hozhat az országra?

Ma helyzetünk annyival kedvezőbb, hogy a természettudományok, az orvosi és technikai szakok fejlettsége következtében könnyebb pótolni azokat a fizikai veszteségeket, amelyek a nemzet egészségét és gazdaságát érték. Viszont a háborúban elfáradt és a háború folyamán nélkülözésekben felnőtt egy-egy nemzedék csak nehezen tudja azokat a belső energiákat kitermelni, amelyekre szükségünk van, hogy páratlan nehézségek leküzdése után még haladni is tudjunk.

Hiszen rettenetes az a helyzet, amelybe kerültünk. Területünket felosztották szomszédaink között, akiknek már csak ebből a tényből kifolyólag is velünk szemben bizonyos közös érdekeik vannak, ők fel vannak állig fegyverezve, mi jóformán fegyvertelenek vagyunk. Tengerünk nincs s így tőlünk nem nyílik kapu közvetlenül a világgazdaságba. Vámvonalakkal és rendőri kordonnal is fojtogatnak. Nagy adag naivitás kell tehát ahhoz, hogy azt higyük: dolgaink csak úgy egyszerűen, óriási nélkülözések, szenvedések és áldozatok nélkül jobbra fordulhatnak. Mindenki hamarosan kész azt mondani, hogy idegei felmondták a szolgálatot, hogy idegrendszere összeomlik, hogy nem bírja tovább s akinek emberséges a gondolkozása és érző lelke van, annak ezeket a panaszokat meg is kell értenie. De mindezek rajtunk nem segítenek. Minden attól függ, tudunk-e ellenállóképesebb új nemzedéket nevelni, amelynek már lesz lelki ereje ahhoz, hogy felvegye a harcot a végzettel és megcsinálja a *XX. század magyar reformkorát?*

Éppen a mai közhangulatban tudni kell azt, hogy világerők által a világháborúban történt legyőzet esünk után teremtett, ránk kedvezőtlen világhelyzettel állunk szemben, amelyet akceptálnunk kell, amely, mint a végzet, nyakunkra teszi ólomkezeit és a jajgatással szemben sikert. Nincs számunkra kitérés, a hallatlan nehézségekkel meg kell küzdenünk vagy megsemmisülünk.

Olvasóimnak arra a kérdésére tehát, hogy mintegy megismétlődéseként annak a gyönyörű reformkornak, amelyet a magyar nemzet a XIX. század első felében élt át, számíthatunk-e a XX. században egy második reformkorra, – csak azt a választ adhatom, hogy ez a mi lelki erőinktől függ. Ha lesz erőnk áttörni a nehézségek vasgyűrűjén, akkor megélünk és fejlődni fogunk. Ha meddő jajveszékelésnek, panaszoknak és okolódzásoknak adjuk oda magunkat, akkor a széthulló közhangulat mellett a nemzet nem fog tudni szárnyalni, ami pedig minden reformkornak nélkülözhetetlen előfeltétele.

Tisza István emlékezete

(A Tisza István Társaskörben 1929.
október 31-én mondott emlékbeszéd.)

Tisztelt ünneplő közönség! Parlamentáris országokban a közélet embere nagyon gyakran jut abba a helyzetbe, hogy szót kell emelnie és így a nyilvános beszéd a megszokás erejénél fogva második természetévé válik. És mégis a mai napon, a mai évfordulón, mikor éppen ezekben a helyiségekben*) Tisza Istvánról kell szólanom, mélységes meghatottság tölti el egész valómat. Tisza Istvánról, akivel pályám első szakában a bürokrácia terén, később pedig a politikában együtt működhettem, akit nemcsak mint nagy magyar embert és államférfit bámulok, hanem akihez lelkem minden szálával, mint atyai baráthoz, mint nagy támogatóhoz hálásan ragaszkodom. S szólnom kell éppen ezekben a helyiségekben; mintha ma is látnám, mint jön fel gyorsan a lépcsőn, mint halad át sietve az előcsarnokon és áll meg ennek a teremnek a közepén. A nagy háború idején hat-hét-nyolcszoros gyűrű veszi körül, képviselők, főispánok és kültagok felváltva kérdik, mit kell tudni, mit kell a nemzetnek hirdetni. Neki éppen azon a napon rossz hírei vannak a hadsereg főparancsnokságtól, aggodalommal a

*) A szónok az emlékbeszédet Tisza politikai pártjának, a munkapártnak, volt helyiségeiben tartotta.

lelkében jött ide és mégis bizalom sugárzik belőle. Mindenki bizalmat merít csodálatos szavaiból s akik hallották, hintik, terjesztik, viszik szerteszét a bizakodást az egész országban, úgyhogy a férfias ellenállás elszánt hangja járja át a nemzetet, amíg a kormányrúd az ő biztos és nyugodt kezében van. Szólani Tisza Istvánról, akiről annyi alkalommal itt és egyebütt olyan kiváló férfiak szóltak, mindenesetre nagy feladat. És ha erre mégis vállalkozom, teszem ezt azért, mert annál a személyes viszohnál fogva, mely bennünket összefűzött, gyakran volt alkalmam meghallani másokkal nem közölt gondolatait, bizalmas megjegyzéseit, elhatározásainak mélyebb indokait.

Mint minden nagy férfinak, azonképpen az ő működése is két csoportra oszlik. Az egyik rész annyira beleszövődött a korba, amelyben élt, hogy azzal együtt hatásában el is múlt s így már egészében történetté vált. Ide tartozik küzdelme a dualizmusért és a parlamentarizmusért. Működésének másik része messze túlhat az ő saját korán, erőteljes befolyással van a nemzet mai életére is. Ebbe a második csoportba különösen két nagy mozzanat tartozik, az, hogy ellenezte a háborút és hogy amikor eljött a nagy összeomlás ideje, nagyszerűen helytállt és meghalt mint hős és mártír.

A maga korában, amely összeesett a kiegyezés korszakának második felével, harcolt és küzdött a paritásos dualizmusért, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek akkori erői és az akkori erőviszonyok mellett a paritásos dualizmus volt a maximuma annak a hatalmi és alkotmányjogi pozíciónak, amit a monarchia keretén belül és Európának akkori helyzetében magyar energiákkal el lehet érni. Ismerte I. Ferenc

József gondolkozását. Ismerte a bécsi magas bürokrácia, az osztrák centralisztikus diplomácia és katonai körök érzelmvilágát. Ismerte a nemzeti-ségi és a horvát-kérdés nehézségeit. Mindmegannyi olyan tényezők, amelyek óvatosságra kellet, hogy intsenek. Az uralkodóra alkotmányjogi nyomások gyakorlásától, a királyi koronázási esküre való hivatkozástól semmi jót és semmi hatást sem várt. A nemzet belső megerősödésétől, főleg kulturális és gazdasági erőforrásainak növekedésétől, szóval az organikus fejlődéstől remélte helyzetünk fokozatos, szinte automatikus javulását és ennek révén azt, hogy mindig nagyobb és nagyobb pozíciót fogunk majd kivívni a monarchiának, mint nagyhatalomnak keretében. Magyar részről gondosan kerülni akart minden provokációt, amit a Bécsben lesbenállott centralisztikus és föderalisztikus körök ürügyül használhattak volna a Deák Ferenc által oly nehezen kivívott dualizmus megdöntésére. Küzdött a parlamentarizmusért. Hiszen előtanulmányai, egész politikai iskolázottsága erre utalta. A berlini egyetemnek volt ugyan hallgatója s kormányzati és közigazgatási tekintetben a porosz iskola tanítványa, de alkotmányjogi kérdésekben teljesen angol stúdiumok hatása alatt áll. Mint korának összes nagy államférfiai, úgy ő is az angol mintára kialakult parlamentarizmusban látta az alkotmányjogi fejlődésnek legmagasabb formáját. Ezenkívül a magyar és osztrák erők belső játékában, folytonos csendes tusájában saját parlamentünket tartotta a magyar ellenállás gőc pontjának. Ebben az időben a külföld nekünk jóformán Ausztria volt és a külföldi befolyások Ausztria közvetítésével jutottak el hozzánk. Ausztriából, osztrák formájában jött ide a szocializmus, nem pedig letompított porosz alakjában. Osztrák

formájában jött a katolikus politikai szervezkedés, amely itt nem úgy folyt le, mint a német birodalomban a centrupárt alakulása, hanem lényegében christlichsociál jelszó alatt. Osztrák formában jelentkezett a parlamentarizmus bomlása is az ostrukció folyamán. Csakhogy az osztrák nemzetiségek tudták, mit cselekszenek, mikor megbénították parlamentjük működését. Hiszen ők fel akarták bontani az osztrák államot, amelyet hazájuknak nem tekintettek és teljes öntudatossággal támadták meg annak központi szervét, a parlamentet. Nálunk az osztrák belpolitikai helyzettől egészen eltérően a parlament nacionalista életünknek leglényegesebb, legnemesebb központi szerve volt és ha azt megtámadtuk, rongáltuk, tekintélyét sárba tiportuk, csak önmagunk ellen dühöngtünk a nélkül, hogy annak a bizonyos hatalomnak, amit Bécsnek, vagy Ausztriának nevezünk, ezen a réven komolyabb kárt tehattünk volna. Bizony, a politikában is igaz az, hogyha ketten ugyanazt teszik, az nem ugyanaz. Innét volt az, hogy Tisza az obstrukciót nem a magyar politikai gondolkodás termékének, hanem ausztriai szellemi importnak tartotta és az ellen a leghatározottabban, erejének végső megfeszítésével küzdött. A parlamentarizmust különösen két lényeges oldalán, két legsebezhetőbb pontján védte fokozott erővel: a választójognál és a házszabályoknál. Ellenezte a választójognak időelőtti, túlzott kiterjesztését, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar tömegek nincsenek kultúrával annyira átítatva, telítve, hogy korlátlan mértékben lehetne azokat a szavazó urnához bocsátani, ő is azt kívánta, hogy kulturális demokrácia előzze meg a politikai demokráciát, mert jaj annak az országnak, amely a maga sorsának intézését műveletlen

tömegek kezébe teszi le. De azonkívül a szavazók számának rohamos felduzzasztásától féltette a magyar értelmiség vezető szerepét is. Folyóiratában, a Magyar Figyelőben, ismételten rámutatott arra, hogy a választójognak hirtelen radikális kiterjesztése esetén meginogna a magyar intelligenciának politikai vezetőszerpe, amelynek az ország ezeréves fennállását köszönheti. Féltette a parlament szintjét is, mert az olyan nehéz feladatok elé állított nemzetnek, mint a magyar, csak akkor sikerülhet a maga közügyeit sikeresen vinni, ha jellemében és tudásban az ország legjavát küldi be parlamentjébe. Amikor így a választójog terén a fokozatos fejlődés híve volt és ellenzett minden merész újítást, ugyanakkor az obstrukción és turbulencián okulva, elkerülhetetlennek látta a házszabályok szigorítását. E közben csodálatos intuícióval, bámulatatos jövőbelátással, amely hatodik érzék nélkül nagy államférfiú el sem képzelhető, megérezte azt, hogy erőt vesz rajtunk a rendbontás szelleme. Nemcsak a parlamenti tárgyalások nyugalalmát és méltóságát akarta védeni, hanem küzdött a rakoncátlanság és rendbontás ellen is, amely a kiegyezés korának második felében fejt mind gyakrabban ütötte fel. A történetíró a kiegyezés korát két részre oszthatja, az 1867-től, a deáki kiegyezéstől 1896-ig, a millenniumig eltelt 29 esztendőre, amely alatt tüneményesen fejlődött nemzetünk és azután a millenniumtól az összeomlásig, 1918-ig lefolyt huszonkét évre. Ez a második rész tele van vészjelekkel, tele baljós tünetekkel és Tisza István ösztönösen észrevette a lelki fékvesztés csíráit és amikor fegyelmet akart a parlamentben, ezáltal vissza akarta állítani a rend fontosságának tudatát és tiszteletét a nemzet lelkében is. Ezek voltak azok az okok, amelyek a

parlamentarizmus fokozott védelmére készítették, ezeknek az indító és mozgató okoknak ismerete nélkül lehetetlen helyes világításba állítani Tisza egyéniségét és politikáját.

De politikai magatartásának és akcióinak teljes megértéséhez ezen felül tudni kell még egyet, amit a kívül állók mind a mai napig nem vesznek eléggé tekintetbe: szorongó, hazáját féltő aggodalmát attól az időtől, amikor Ferenc Ferdinánd trónra lép. Ferenc József osztrák-magyar monarchiája, azt lehet mondani, a hivatalos titoktartásnak volt az országa. Boldogult királyunk minisztereitől, nagyköveteitől, tábornokaitól a legteljesebb diszkréciót követelte és csak a velencei köztársaság ügyvitelére, a tizek tanácsának kezelése helyezhető párhuzamba ezzel a hallgatagsággal. De most, amikor a titkoknak pecsétjei már sorra lepattognak és egymásután jelennek meg éppen erre a korra vonatkozólag memoár- és akta-publikációk, egészen világosan láthatjuk az osztrák-magyar monarchia nagy agóniáját. A hivatalos titoknak immár oszladozó félhomályából baljóslatúan emelkedik ki Ferenc Ferdinánd sötét alakja, őróla a nagyközönség már korábban is tudta, hogy bennünket magyarokat nem szeretett, nemzeti törekvéseinket veszélyeseknek tartotta, de azt, hogy konok következetességgel valóságos életcélként tűzte ki a dualizmusnak, Magyarország paritásos helyzetének és önálló államiságának megsemmisítését, ezt világosan akkor a nagyobb rész nem láthatta, ám Tisza István látta és tudta. Neki e részben nem voltak illúziói s bizalmas körben többször mondta, hogy Ferenc Ferdinánd két eszközzel akarja a magyar alkotmányosságot sarkából kiemelni: nemzetiségeink felizgatásával és belpolitikai válságok felidézésével. Ellenünk akarta

hangolni nemmagyarajkú honfitársainkat és ugyanakkor a magyar ellenzék temperamentumának mesterséges izgatása révén belpolitikai életünkben krízises hangulatot szeretett volna előidézni, amely alkalmul szolgálhatott volna katasztrófa-politikájának bevezetésére. Tisza azonban a vaslogika embere volt és így az ellenfél támadó taktikájából nyomban le is vonta a védekezés tervét. Békét kell teremteni a nemzetiségeinkkel. Ebből a meggyőződéséből fakadt az az állásfoglalása, hogy minden sovinszta politikát a leghatározottabban ellenzett és elítélt. Amikor 1913-ban a kultuszminiszteri államtitkári tisztségbe meghívott, három irányban folytattunk tárgyalásokat a román vezetőkkel. Mindazokon a pontokon engedni akart, ahol az államhatalom a néppel közvetlenül érintkezik: a községi élet terén, az első folyamodású bíróságok nyelve tekintetében és a népoktatásban. Javában folytak a tárgyalások és sikerrel is kecsegtettek, amikor éppen éjfélkor megjelent Hosszú Vazul szamosújvári püspök, aki jó magyar ember volt és elmondta, hogy vége van mindennek, a román vezetők vissza fognak a tárgyalásuktól lépni, mert Ferenc Ferdinánd sürgönyözött nekik, hogy ne adják el egy tál lencséért apai örökségüket, hiszen ha trónra jut, minden ellenszolgáltatás nélkül minden követelésüknek eleget tesz. A másik dolog, amiért Tisza István aggódott, az volt, hogy Ferenc Ferdinánd és köre az ellenzék nemzeti érzésének szándékos ingerlésével fog válságot felidézni és az így előálló zavart használja majd fel Lustkandl Verwirkungstheorie-jének nyomán annak hirdetésére és megállapítására, hogy a dualizmus alapján nem lehet az állami ügyeket nyugodtan továbbvinni, nem lehet az állami szükségleteket kielégíteni, nem lehet a hadsereget a rendes

létszámra emelni, tehát más alkotmányjogi formákat kell keresni. Hogy ezeknek a machinációknak is elejét vegye, azért a házszabályreform révén a parlament zavartalan működését biztosítani igyekezett. Ferenc Ferdinánd, úgy látszik, megérezte, hogy magyarellenes terveinek keresztülvitelénél az igazi ellenfél nem az ellenzék akkor népszerű vezérei, hanem Tisza István lesz; a komoly ellenállás igazi gócpontját Tisza személyében sejtette. Tudta róla, hogy lojális és békeszerető a végtelenségig, aki a maga kezdeményezéséből nem idéz fel könnyelműen ellentéteket, tudta róla, hogy el fog menni az engedékenység legvégső határáig, de azt is tudta, hogy ha, mint Tisza mondani szokta, frivol módon kihívják a végzetet és vérig sértették volna a magyar nemzetet, akkor Tisza István olyan vezér lett volna – és itt újból az ő szavait idézem, – aki el ment volna «a golyóig és az akasztófaig».

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Engedjék meg, hogy itt rámutassak a magyar politikai élet egy igen szomorú fejezetére, ami összefügg a golyó és az akasztófa gyakori célzatos emlegetésével. Miért használta abban az időben Tisza István a golyó és az akasztófa kifejezést? Mert az Ausztriával folyt akkori tusák ellenzéki vezéreiben nem látott annyi szent elszántságot, hogy ha komolyan küzdelemre került volna a sor, akkor kitartottak volna a végsőkig, elmentek volna a valóságos harcokig és a mártírhalálig. Az volt a felfogása, hogy ha az ember nagy garral belemegy valami politikai akcióba, akkor el kell menni végig és nem szabad félúton megállni. Ha már a harcot választjuk, gondolta, és belebocsátkozunk egy nagy nemzeti küzdelembe, akkor legyünk elszánva arra is, hogy a dolognak komolyra fordulása esetén el fogunk

menni a golyóig és akasztófaig. Ez volt felfogása és szavainak valódi értelme és ő a maga részéről 1919 októberében el is ment a golyóig. De a politikai perfidia ezt a nagyszerű mondását elferdítette s annak galádul olyan értelmet igyekezett adni, mintha Tisza a saját nemzetét fenyegette volna meg golyóval és akasztófával. Az ilyen és hasonló perfidiában és praktikákban van a magyarázata annak, hogy Tisza István sokszor valószínűleg gyűlölt ember volt, hogy Tisza István népszerűsége síron túli népszerűség, – a legnagyobb népszerűség.

Beszédem eddigi folyamán Tiszának azokat a politikai küzdelmeit ismertettem, amelyek oly szorosán függtek össze az ő korával, a kiegyezés korának második szakával, hogy azzal együtt véglegesen történetté is váltak. Ezek után rátekerem arra a két állásfoglalására, arra a két magatartására, amely halála után, az újjáépítés mostani korában is megbecsülhetetlen erkölcsi értéke a magyar nemzetnek.

Az igazi költőről mondják, hogy egyben vátesz is, vagyis jósféle. Arany János abban az ódájában, amelyet Széchenyi halálára írt, ennek a mártír államférfiúnknak divinációjáról beszél, utalva ezzel arra, hogy Széchenyi előre látta a 48-as forradalom eljövételét és szabadságharcunk tragikus lefolyását. A másik mártír államférfiúnkban, Tiszában is megvolt ez a váteszi erő, ez a divináció, a misztikus belátás a jövőbe és satekintetével előre meglátta a közeledő világháború kedvezőtlen kimenetelét. Ilyen misztikus belső hangra hallgatva, államférfiúi megérzésből ellenezte a háborút, de ezenfelül voltak neki természetesen tisztán észbeli, politikai és katonai indokai is. Hányszor hangoztatta, hogy nekünk, a török hódoltság idején

százhatvan évet elvesztett magyaroknak, békés fejlődésre és alkotásokra, iskolákra és közutakra, klinikákra és vasutakra, gyárakra, vízművekre és más közmunkákra van szükségünk és azt a csekélyebb anyagi és szellemi erőt, amije van a nemzetnek, nem költhetjük el, nem adhatjuk ki egy nagy háborúra. Azt is mondotta, hogy háborúban semmit sem nyerhetünk, ellenben mindent elveszítethetünk; hiszen a történelmi Magyarország határain kívül nem éltek magyarajkúak, tehát ha mi lennénk a győztesek, még akkor sem anektálhatnánk számunkra értékes területeket. Délszlávság- vagy románságlakta földeknek a monarchiához való csatolása pedig megbillentette volna a nemzetek és népek erőviszonyát és reánk nézve kedvezőtlen módon változtatta volna meg az osztrák-magyar konglomerátum népesedési összetételét. Törpe kisebbség lettünk volna a számra nézve nagyobb szlávsággal szemben és így a belső erőviszonyok eltolódása folytán tarthatatlanná vált volna a dualizmus és a federalizmus vizeire kellett volna átevezni. Tisza előtt a helyzet képe ekként úgy állott, hogy ha legyőznek bennünket, úgy elveszthetünk mindent, de győzelem esetén is rettegnünk kell, mert hatalmi pozíciónk és közjogi helyzetünk a monarchia keretében lehanyaglanék és paritásos dualizmusos pozíciónkból a kialakuló federáció egy néptörzsvé süllyedtünk volna alá. És valóban valamely nemzet belemehet háborúba akkor, ha azt remélheti, hogy véreit idegen uralom alól felszabadíthat; a; de ha nincs mit várnia, mert a győzelem is csak újabb politikai gondokat hozhat, egy ilyen háborúba belemenni, örület. Ilyen kristálytiszán látta Tisza István a helyzetet.

Ezek voltak politikai megfontolásai, de voltak katonai érvei is, amelyeket első katonai munka-

társa, Hazai Samu báró honvédelmi miniszter az ő nagy szaktudásával adott miniszterelnökének kezébe. Hazai minisztert az igazságos történetírásnak a világháború nagy katonai organizátorai közé kell sorozni, hiszen ő volt az, aki rettenetes veszteségeink után mindig újabb és újabb magyar ezredek szervezett és ennek volt köszönhető, hogy a kárpáti csatában meg tudtuk védeni az ország területét az orosz inváziótól és attól, hogy Alföldünket kozák hordák öntsék el. Hazai honvédelmi miniszter Tiszával folytatott döntő megbeszéléseiben leghatározottabban állította, hogy a monarchia hadserege technikailag nincsen felkészülve, a sok ex-lex hátráltatta a sorozást és újoncképzést, de a legfőbb baj Hazai szerint az volt, hogy az osztrák-magyar vezérkar nem vonta le az orosz-japán háború tanulságait sem stratégiai sem taktikai téren, nem számolt a gyorstüzelő ágyúval, a gépfegyverrel, a drótsövényes lövészárokkal és az 1870-71-i német-francia háborúból levont taktikai elvekhez ragaszkodott a fegyvertechnika gyökeres megváltozása és rohamos továbbfejlődése után is. Ez volt Hazainak, mint szakembernek, katonai meggyőződése és jól emlékszem, hogy a szatanovi szerencsétlen lovasroham után ennek a teremnek balsarkába vonta Tiszát és igaz fájdalommal mondotta: «Úgy-e jól láttam a helyzetet? Lövészárkok, drótsövények, géppuskák és gyorstüzelő ágyúk ellen lovasszerrel rohamoztunk. Nem úgy történt-e, mint mondtam? Tönkretették, szétlövelték gyönyörű ezredeinket!» Katonai tanácsadójának ez a véleménye és saját politikai okai voltak azok, amelyek Tiszát a háború ellenzésére ösztönözték.

De ezek megállapítása után joggal kérdezhetik tőlem, hogy mindezek ellenére mégis miért egezett

bele Tisza a háborúba, lemondás révén miért nem szabadult a rettenetes felelősség terhe alól. A bécsi katonai és diplomáciai körök azt tartották és ezt az akkori bécsi német nagykövet is megerősítette, hogy abban a pillanatban a hatalmas német birodalom még mellettünk áll és hajlandó mellettünk kardot fogni, de ha a belső bomlás a monarchiában tovább tart, akkor Németország is arra a meggyőződésre jut majd, hogy az osztrák-magyar monarchiát megmenteni, fenntartani többé nem lehet, hogy a belső erejét elvesztett mesterséges államalakulatot át kell engedni sorsának. Tehát Tisza előtt úgy állították be a kérdés lényegét, hogy ma még Németország küzdeni fog a mi oldalunkon, de néhány év múlva a nagy élet-halál harcot létünkért, a monarchia feldarabolása ellen már egymagunkban kellett volna megvívunk. Ezenfelül Tisza jól tudta azt is, hogy Ferenc József bécsi felelős tanácsosai, a diplomáciai, katonai és osztrák politikai körök Szerbiával szemben rávették a legerélyesebb fellépésre és meg volt győződve, hogy visszavonulásával az események folyását fel nem tartóztathatja. A nagy tekintélyű agg király egyedüli politikai tanítványának nevezte Tiszát és a büszke monarchia valósággal kérte magyar miniszterelnökét, maradjon meg állásában, mert Magyarországon megközelítőleg sincs olyan tekintélyű és erélyű ember, mint ő és így éppen nagy megpróbáltatások idején pusztán azért, hogy a felelősségtől meneküljön, nem távozhatik el helyéről. Ferenc József hivatkozott arra is, hogy ő maga valósággal a sír szélén vállalkozik ilyen kiszámíthatatlan horderejű politikai akcióra, amikor a dolgok természetes rendjéből kifolyólag is az ember már békére és nyugalomra vágyik. Ha ő, az aggyastyán, nem hátrál meg a felelősség réme

elől, akkor Tiszának, akit talpig férfinak tart és ismert meg, szintén helyt kell állania. És valóban Tisza nem is volt az az ember, aki valamely odíózus felelősség elől lemondás révén ki akart volna bújni, ösztönösen érezte, hogy az ő acélos, férfias egyénisége valóban leginkább alkalmas arra, hogy háború esetén az országnak minden erejét összefogja és a nemzetben a harcias hangulatot fenntartsa. Jobb meggyőződése ellenére, azzal a tudattal, hogy demissziójával az események végzetes folyását feltartóztatni már nem tudta volna, kötelességérzésből, lojalitásból az agg uralkodó személye iránt, minden egoisztikus okból fakadó lemondást gyáva-ságnak tartva, nehéz szívvel, de helyén maradt és valóban az országnak akkor a legnagyobb szüksége volt éppen öreá. Ám azzal, hogy ellenezte a háborút, ami minden számottevő okmánypubli-kációból nyilvánvaló, akár szövetségeseink, akár ellenségeink bocsátották azokat közre, megkönnyíti mai helyzetünket. A világ irányadó nemzetei mindig tisztábban látják, hogy Magyarország, élén miniszterelnökével, 1914 kritikus nyarán a béke gondolatának volt meggyőződéses képviselője.

Wilson doktriner egyéniségéből folyt, hogy a győztes nagyantant a Párizs körüli békéket nem azzal a jelszóval állította be, hogy «jaj a legyőzötteknek», jaj azoknak, akik minden háborúk e legnagyobbikában alul maradtak, hanem az úgynevezett békeokmányoknak a bírői ítélet, egész akciójuknak az igazságszolgáltatás látszatát igyekeztek adni. Az egyik fél, a győzők, a bíró talárját öltötték fel és azt mondták, hogy a háborút frivol módon felidézett, de legyőzött központi hatalmakra jogos büntetést mérnek ki. Ellenünk úgy szólt a verdikt, hogy Magyarország vezetőpolitikusa veszedelmes háborús uszító volt és hogy

a magyarság követte Tiszát, tehát meg kell büntetni a vétkes országot és olyan kicsinnyé kell tenni, hogy jövőben az emberiségnek többé zavart ne okozhasson, kárt ne tehesen. Ez volt a trianoni beállítás. De most utólag kezd kitűnni, hogy ellenfeleink az ő saját szempontjukból talán jobban tették volna, ha a «jaj a legyőzötteknek» elvét hirdetik, mert most, hogy a döntő minisztertanácsi jegyzőkönyvek és diplomáciai levelezések közzététele során megállapítást nyert, hogy a magyar miniszterelnök nem volt háborús uszító, sőt éppen ellenkezőleg: jóformán egyedül ő volt az, aki meggyőződésesen ellenezte a háborút, most megdől a ténymegállapítás, amelyen a trianoni béke-ítélet felépült. Ha pedig valamely bírói ítéletben valótlan a ténymegállapítás, akkor az abból levont jogi következtetések is revízióra szorulnak. Ma már tisztázva van, hogy nem igaz és valótlan a trianoni ítélet indokolásának ténymegállapítása, Tisza nem volt háborús uszító s a magyar nemzet csak királya iránti lojalitásból s nem háborús szenvedélytől sodorva, hódítási vágyból ment bele a végzetes küzdelembe. Ebben a teljesen tisztázott helyzetben most már Tisza István ellenzésének jogcímén is követelhetjük a világ népeitől a revíziót.

Tisza államférfíúi nagyságának hatalmas bizonyítéka, hogy ellenezte a háborút. De ha nem is politikai hatás, hanem erkölcsi érték szempontjából még nagyszerűbb férfias helytállása a katalizma pillanatában. A világháború folyamán milliók mentek a halálba, éljenezve császárokat, királyokat. S a végén összeomlott a török és az orosz, a német és az osztrák császárság, összeomlottak királyságok és fejedelemségek, – ha nem is dicstelenül, de heroizmus nélkül, – ám akkor nem láttuk azt, hogy azok, akiknek nevével ajkukon

milliók haltak meg, viszont meg tudtak volna halni milliókért. Nem olyan volt ez az összeomlás, mint amikor valamely nagy dóm kupolája menydörgészerű robajjal beszakad és mindent maga alá temet; erélytelen őszi levélhullás volt csak ez a bukás.' Minden csupa zűrzavar, fejetlenség, erőtlenség és menekülés. De Tisza István akkor is férfi volt véges-végig, aki nem adott fel magából egy szemernyt sem, aki szembenézett a végzettel, a halállal és mint hős, mint mártír esett el a becsület mezején; a szó szoros értelmében beváltotta azt a mondását, hogy nagy akciókban el kell menni a golyóig. Tiszának ez a mártírhalála erkölcsileg azonos Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond és az aradi tizenhárom nagyszerű helytállásával s amiként az 1849-i heroikus bukás volt erkölcsi alapja az 1867-i kiegyezésnek, azonképpen Tisza mártír vérében újhodott meg 1919-ben, amikor a kommunizmus összeomlott, a nemzeti Magyarország. Mivel a történelmi Magyarország Tisza reprezentatív személyében hősiesen és dicsőségesen bukott el, azért vált lehetővé a forradalmi megszakítás után a történeti folytonosság visszaállítása és Magyarországnak nacionalisztikus alapokon való újjáépítése.

Tisztelt hölgyeim és uraim! A történelem kétféle nagy embert ismer. Az objektív nagy ember egész élete művek és alkotások, vagyis külső dolgok létrehozásában merül ki, vasutakat, hidakat, csatornákat épít és majdnem közömbös, hogy mikor és hol született, milyen volt magánélete, hogyan halt meg, nem életének emléke marad fenn, hanem életének eredménye. A szubjektív nagy ember az erkölcs fanatikusa, rendszeren etikus energiákat sugároz széjjel. Ebbe a csoportba tartozik Tisza István is, aki sóvárgott ugyan az alkotó munka

lehetőségei után, de tragikus, hogy erre neki csak hónapok jutottak és így működésének aránylag kevesebb a külső nyoma. De itt hagyta nekünk nemes egyéniségének emlékét és azt a nagyszerű tudatot, hogy ilyen hatalmas ember vezette történelmi életének legkritikusabb szakában a magyar nemzetet.

A nagyok kiválóságának kimutatására sok esetben összetett bizonyítékok, komplikált okfejtések szükségesek. De a legnagyobbak jellemzésére elégségesek az egészen egyszerű képletek. A rómaiak tudtak igazán gondolatot sűríteni és Tiszára leginkább a római költőnek, Horatiusnak, azt az egyszerű jellemzését lehet alkalmazni, amit az igazi férfiról adott:

«Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae».

«És ha beszakad is a menybolt, rettenthetetlenül érik a romok». Ma tizenegy esztendeje, hogy valóban beszakadt felettünk az égbolt, de Tiszát úgy érték a romok, hogy meg nem rettenve lépett az örök bíró elé. Legyen közöttünk áldott és szent az ő emlékezete.

Ami kimaradt a Tisza-émlékbeszédemből

Megjelent a Pesti Napló
1929. nov. 3-i számában

Életem legszebb emlékei közé tartoznak és egyúttal reám nézve a legtanulságosabb dolgok voltak azok a beszélgetések, amelyeket a parlament folyosóján és a Hermina úton sétálgatva gróf Tisza Istvánnal folytathattam. Ha a német fővárosba megyek, egyetlen még életben levő nagy berlini professzorom, Harnack, a historikus még ma is úgy bánik velem, mint tanítványával és gróf Tisza István is nyilván azért mondott nekem bőséges politikai tapasztalataiból leszűrt tanulságokat, részben aforizmák és axiónák, részint egyszerű gyakorlati tanácsok alakjába foglalva azokat, hogy engem, akit a bürokráciából, az adminisztrációból hívott át a politikai térre, ezen az új működési területen eligazítson s megkíméljen attól, hogy mindent a saját káromon kelljen megtanulnom. «Cselekedni és írni megtanultál», – mondotta egy ilyen beszélgetésünk alkalmával – «de ha a parlamentben boldogulni akarsz, meg kell tanulnod beszélned is. E téren a siker egyik feltétele, hogyha még úgynevezett nagybeszédet mondasz is, azt se nyújtsd soha háromnegyed órán túl. Lehet, hogy a németek hosszabb beszédet is figyelemmel hallgatnak végig, de nálunk Magyarországon, ahol az emberek türelmetlenebbek és különben is ahol mindenki csak sajátmagát szereti

igazán hallgatni, nálunk veszedelmes a negyvenöt percnél hosszabb beszéd. Az érdeklődés szemmel láthatólag megcsappan, az emberek beszélgetni kezdenek és így éppen a beszéd vége vész el, amely a legfőbb következtetéseket tartalmazza s a melynek a leghatásosabbnak kell lennie».

Úgy éreztem, hogy éppen abban a beszédben, melyben nagy mesteremről szóltam, nem illett volna, hogy vétsek az ellen a gyakorlati szabály ellen, amit a beszéd tartama tekintetében ismételtén a lelkemre kötött. De e rendszer mellett persze nem igen lehet bővebben kiterjeszkedni a részletekre s csak arra kellett szorítkoznom, hogy Tisza István legfőbb politikai akcióinak mélyebb okait fejtegessem.

Most utólag úgy látom azonban, hogy egypár részlet érintése nélkül mégsem lehet jól átértetni, megéreztetni azt, hogy éppen az a Tisza István, aki a háborút oly határozottan ellenezte, mért ment a végén abba mégis bele. Ha nem Tisza István határozott egyéniségéről volna szó, akinél öntudatosabb és önállóbb ember alig volt, akkor úgy tenném fel a kérdést, hogy akarata ellenére miért sodródott bele vagy éppen sodorták bele a háborúba? De Tisza István jellemére való tekintettel a problémának ilyen felállítása egyenesen hamis lenne. Az ő alaptermészete mellett csak arról lehet szó, hogy a viszonyok sajátságos alakulása egyenesen elkerülhetetlenné tette számára, hogy a bécsi köröknek egy-egy további lépését néha utólagosan elfogadja, amely lépések azután nem egyenként, de a maguk összességében és egymásutánjában belevezettek a háborúba.

Az emlékbeszédemhez csatlakozott eszmecserében többen azt mondták, hogy Tisza István egyetlen napon, tehát egy időpontban határozta

el magát, hogy feladja ellenzését a háborúval szemben. Beszélgetéseinkből tudom, ő nem is úgy látta a kérdést, hogy béke-e vagy háború, egyáltalában az aut-aut formulát a doktriner vagy az izgága emberek beállításának tartotta. Az ilyenekről gúnyosan úgy szólt, hogy vagy-vagy ember.

Tisza István úgy látta a helyzetet, hogy arról a nagy kudarcról (amint Bécsben mondani szokták: blamázsról), amit a Boszniát és Hercegovinát igazgató közös pénzügyminisztériumra és a szerajevói országos kormányzóságra nézve a trónörökösnek rendőrökönök és katonai spalirok szemeláttára való legyilkolása jelentett, az érdekeltek a közfigyelmet úgy akarják elterelni, hogy az egész ügyet külpolitikai térre terelik át. Ezeken a pozíciókon már jórészt Ferenc Ferdinánd emberei ültek, akik mindig azt lobbantották szemünkre, hogy sovén nemzeti politikánkkal gyűlöletet korbácsolunk fel a nem-magyar ajkú honfitársaink lelkében és hogy ezzel a politikai oktalanságunkkal az állam elleni hűtlenségbe egyenesen behajszoljuk nemzetiségeinket. A valóság azonban úgy festett, hogy minálunk úgy a háború előtt, mint a háborúnak a folyamán nemzetiségi téren igen kielégítő állapotok uralkodtak és nemzetiségi ezredeink magatartása ellen sem lehetett nagyobb panasz. Ellenben óriási felsülésszámba ment, hogy Ferenc Ferdinánd környezetének nemzetiségi politikai elvei, úgy ahogy azokat Potiorek odalenn alkalmazta, a Bosznia- és Hercegovinában többségben levő szerbséget olyan ellenzéki hangulatba kergette, amely a végén a szerajevói merényletben csattant ki. Mindezt Tisza István csodálatos világgossággal látta és a nála megszokott nyíltsággal illetékes helyen meg is mondotta.

Még inkább nőtt Tisza István bizalmatlansága és aggodalma akkor, mikor azzal a beállítással jöttek, hogy a monarchia trónörökösének legyilkolását mintegy meg kell torolni. Ettől a beállítástól ugyanis Bécsben azt várták, hogy a császárok és királyok szolidaritása az agg Ferenc József felé fordítja majd az európai udvarok rokonszenvét, aki a monarchikus elvnek a királygyilkosság princípiumával szemben való védelmében lép fel. Annyit Tisza István is megengedett, hogy Ferenc József helyzete különösen a monarchikus államokkal szemben nagyon rokonszenves és hogy hatalmas európai közvélemény lesz Szerbiával szemben mindaddig, amíg a húrt túl nem feszítjük. Erre az utóbbi momentumra, a mértéktartásra a Szerbiával szemben való akcióban vetette a fősúlyt.

Igaz, hogy Tisza Istvánra is mély benyomást gyakorolt az, hogy a bécsi diplomácia és katonai körök, sőt a bécsi német nagykövet felfogása szerint is 1914 nyarán Németország még hajlandó volt a mi oldalunkon kardot vonni és vívni, de ha a monarchiában a belpolitikai bomlás tovább tartott volna, akkor Németország az események további kedvezőtlen fejlődése során feladott volna bennünket és más szövetséges után nézett volna. Ám Tisza István úgy vélekedett, hogy Németország nem éppen fegyveres fellépés, csak általában igen erélyes diplomáciai akciót kíván tőlünk, vagyis azt, hogy határozottságot és erélyt mutassunk.

Ehhez képest Tisza István a kritikus időben nem ahhoz járult hozzá, hogy minden körülmények között fegyverhez nyúljunk, hanem hogy igen erélyes hangú jegyzéket intézzünk Szerbiához, amely azonban úgy legyen megfogalmazva, hogy a szerb önérzet, a szerb nemzeti becsületérzés

számára ne tegyük lehetetlenné az ultimátum elfogadását. Innét voltak fáradozásai az ultimátum szövegének lehető enyhítésére. Mikor tehát Tisza István az ultimátum elküldéséhez hozzájárulását adta, az reánézve nem jelentette azt az elhatározást, hogy a háborúba már most belement.

Hogy Tisza István lelki szemei előtt a helyzet így állott, az teljesen világossá lett előttem abban a beszélgetésben, amelyet az ultimátum lejártának estéjén a munkapárt elnöki szobájában folytatunk. Belépett a szobába és én mondtam neki, hogy a város tele van azzal a hírrel, hogy követünk, Giessl a szerb kormánynak ultimátumunkra adott válaszát nem tartotta kielégítőnek és átjött Zimonyba. Még hozzátettem, hogy úgy látom, hogy a főváros népének hangulata határozott és férfias. Tisza István arcán kimondhatatlan szomorúság ült és: «Jobb lett volna, – vetette oda gyorsan – ha Giessl nem siet annyira és majd Budapesten is más lesz a hangulat, ha az első vöröskeresztes vonatok ontják a sebesülteket és ha megjönnek a végtelen veszteséglisták».

Eléggé ismertem Tisza Istvánt ahhoz, hogy azonnal tudjam, magatartásából mire következtesek és szavaiból világos lett előttem, hogy Szerbiától olyan választ remélt, amely a további diplomáciai akció lehetőségeit nyitva hagyja, hogy nem tartotta a végzet kockáit végleg elvetettnek akkor, mikor az ultimátumot elküldöttük; ő az ultimátumra adott válasz alapján még további diplomáciai lehetőségekben hitt.

Mindezeket a részleteket *mintegy függetlenül csütörtöki beszédemhez* azért írtam meg, hogy kimutassam: Tisza István lelkében valamely határnapon nem határozta el a háborút, hanem belement az ultimátumba, amelynek a szövegét enyhí-

teni igyekezett, amelyre az utolsó pillanatig olyan választ várt, amely lehetővé tette volna az ügyeknek nem katonai, hanem diplomáciai folytatását.

Az persze más dolog, hogy mikor már belevittek bennünket a háborúba és nem volt meg a visszalépés lehetősége, akkor a nála megszokott határozottsággal vezette a nemzetet a háború folyamán. Ezt az ő csodálatos határozottságát használták ki nemcsak külföldi, hanem egyes bel-földi ellenfelei is, hogy a háborús uszító gyűlöletes színében tüntessék fel.

Mennyivel nagyszerűbb mindezzel szemben Tisza István magatartása. Jönnek a katonai és diplomáciai kudarok. Hortsteint egész hadtestével visszaverik Leznicánál és Loznicánál. A felvonulás Szerbia ellen javában folyik, mikor megjön az orosz hadüzenet és a már mozgásba hozott mobilizáció irányát menetközben meg kell változtatni. Jönnek sorba azok a kínos dolgok, Szatanov, a lemergi csata, aminek még a felemlítése is fáj és akkor Bécsben olyanok is elvesztik a fejüket és szívüket, akik korábban ugyancsak erélyes fellépést sürgettek. A legtöbb ember akkor Tisza István helyén elkezdett volna okolódnizni, – lám megmondtam, úgy-e megmondtam, előre megmondtam, amint az ilyen esetekben szokásos. Tisza Istvántól az efféle egészen távol állt: belementünk, bennvagyunk, helyt kell állanunk. Ez a lelki nagyság az, ami Ferenc Józsefnek annyira imponált és öreg királyunkat élete legutolsó szakában lelkileg odáig vitte, hogy Tisza Istvánban látta a monarchia hátgerincét, azt az erőgócponzt, amely körül a megpróbáltatás nehéz idejében minden ellenállás ösztönszerűleg tömörül. Ebben állott Tisza Istvánnak emberfeletti erkölcsi nagysága.

Bethlen Gábor emlékezete

(Halálának 300. évfordulóján,
1929. november 9-én tartott
ünnepen mondott beszéd.)

A vallás dolgában megoszlott kis ország csak az esetben tudja magát fenntartani s nem bomlik fel alkotó elemeire, ha fiaiban elég erős a nemzeti összetartozóság érzése, ha a kisebb jelentőségű ellentéteken felül tud emelkedni a mindent összefogó nemzeti gondolat, a hazának mindenekfelett való szeretete. Protestáns honfitársainknak éppúgy el kell ismerniök Martinuzzi és Pázmány bíbornokok nagyságát, mint a katolikusoknak Bocskai és Bethlen Gábor nemzeti jelentőségét.

Ez év november havában van háromszáz esztendeje annak, hogy sírba szállott a magyar politikai gondolkozásnak egyik legeredetibb képviselője, aki a nemzet életének egyik kritikus szakában volt a magyarság sikeres vezetője, – Bethlen Gábor.

Gyakori hibája életrajzok írójának és emlékezészek tartóiának az, hogy kőszöket kinyitván a történelmi fejlődés irányatlanságai és szörösebb értelemben vett korokkal együtt mintegy izolálják őket. Különösen Bethlen Gábort, az ő politikáját, az ő diplomáciai és katonai akcióit csak akkor lehet igazán és igazságosan méltatni, ha beállítjuk a magyar történelem török korának egészébe. Bethlen életének folyása, tárgyalásai és harcai s

különösen főműve: a nikolsburgi béke, ismerős minden jó magyar embernek, megtanultuk ezt mindnyájan az iskolában. Azért a mai emlék-ünnepen nem is ezek ismétlésével, hanem alakjának és életművének ilyen történelmi beállításával kívánok foglalkozni.

A magyar história török korszakát, amelynek Bethlen egyik vezetőalakja, két részre lehet osztani. E korszak első felében Magyarország, mint a középkori európai államrendszer egyik *nagyhatalma* vette fel a harcot az 1300-as évek végén a Balkán-félszigeten mindinkább terjeszkedő török hatalommal és küzdött hét király uralkodása alatt Zsigmondtól II. Lajosig, akik közül kettő karddal kezében harcban esett el, I. Ulászló Várnánál, II. Lajos Mohácsnál. Mi a nagyhatalom lényege? Nagyobb erő által biztosított szabadság a választásban különféle politikai irányok és lehetőségek között. Viszont mentül kisebb és mentül gyengébb valamely ország, annál kevesebb számára a mozgási lehetőség és a világtörténelem széles téréin jóformán csak egyetlen út, gyakran egyetlen ösvény járható számára. A középkori Magyarország 1526-ig nagyhatalom volt s így abban az időben még a vezetőkön állt, hogy az egész állam nyugati vagy keleti főorientációt vegyen-e. A mohácsi katasztrófa és a kettős királyválasztás után az egyes részek már olyan gyengék voltak, hogy autarkiajuk többé már nem volt, hanem egyfelől Nyugat- és Felső-magyarországnak, másfelől Erdélynek és a tiszai vármegyéknek a viszonyok ereje által rájuk oktrojált utat kellett akarva, nem akarva követniök és csupán az volt már a kérdés, hogy ezt több vagy kevesebb ügyességgel teszik-e.

Jó magyar emberre nézve alig képzelhető szomorúbb olvasmány, mint a középkori Magyar-

ország agóniája közvetlenül Mohács előtt és után. A fiatal király udvarában és a turbulens rákosi és hatvani országgyűléseken szabadon dül az intrika és a demagógia. Már készen vannak a pártok, amelyek a nagy katasztrófa után a kettős királyválasztás révén két részre szakították az országot. Az egyik oldalon ott látjuk Báthori Istvánt, a nádort, az akkori udvari, később a nyugati párt vezérét; a másik oldalon Szapolyai János erdélyi vajdát, az akkori nemzeti párt, később a keleti magyarság vezetőjét és királyát. Párthíveik útján támadták egymást az udvarnál, az országgyűléseken, törvényszékek előtt, de a mi még sokkal veszedelmesebb volt, megbénították egymást a hadvezetésben is. 1521-ben, amikor II. Szulejmán ostrom alá vette Magyarország kulcsát, legfontosabb végvárát: Nándorfehérvárt, akkor a felmentő seregek Báthori István és Szapolyai János parancsnoksága alatt álltak, akik egymásnak akartak ártani és nem az ellenfélnek, miközben Nándorfehérvár elesett. Így készítette elő a pártviszály az udvarnál, az országgyűléseken és a csatatéren az 1526-iki döntő katasztrófát.

Ezek a férfiak és politikai alvezérek felelősek a középkori magyar nagyhatalom bukásáért. A katasztrófa, amelyet felidéztek, kettős volt, külpolitikai: a mohácsi veszített döntőcsata és belpolitikai: a kettős királyválasztás. Kudarcaiknak egyik legvégzetesebb következménye az is, hogy utóbb már Magyarország nem a nagyhatalom nagyobb szabadságával válogathatott az egyes követhető politikai irányok között, hanem az utánuk következő magyar államférfiak számára a szétzaggatott ország egyes részeiben már a külső körülmények parancsolólag írják elő a követhető egyetlen utat, a járható egyetlen ösvénykét.

Szapolyai János a királyválasztásban megelőzte a nyugati pártot, de I. Ferdinánd katonai erejével szemben nem tudta magát tartani, kénytelen volt kimenekülni Lengyelországba. Innét küldte a szultánhoz, a török segítséget kérve, Laski Jeromost. Még korábban, Mohács előtt egyesek agyában felmerült az a politikai kombináció, hogy a török már túlerős, hogy a XVI. század első negyedében legyengült Magyarország vele egyedül a küzdelmet felvenni már nem képes s ezért keresni kell az oszmán hatalommal a megegyezést. De mindez Mohács előtt csak eszme, politikai ötlet, tervezgetés maradt, a törökkel való kooperáció politikája terén a döntő kezdeményezés mégis az a diplomáciai lépés volt, amikor Szapolyai János király Konstantinápolyba elküldte Laski Jeromost. Kétségtelen, hogy a középkori Magyarország hagyományos politikájával szemben, amely a nyugati civilizációnak a kelet barbárságával szemben való védelmében állott és Nándorfehérvárnak Hunyadi János részéről történt hősie védelmében kulminált, János királynak ez a döntő diplomáciai lépése határozott szakítás volt, ám a végső veszedelem kétségbeesett eszközök igénybevételére szorít embereket és államokat egyaránt. Amikor V. Károly császár gyilkos túlerejével, Spanyolországnak, a német birodalomnak és Olaszországnak egyesített hatalmával szorongatta I. Ferenc francia királyt, aki címében a keresztény fejedelem jelzőjét viselte, ő is ugyanahhoz a II. Szulejmánhoz fordult, akihez Szapolyai. Lényegében mind a ketten ugyanazt cselekedték, az egyik Franciaország hatalmi állásának megőrzése, a másik Magyarország keleti részeinek megmaradása érdekében.

A nagy török szultán meg is hallgatta János király kérését, miáltal véglegessé tette Magyar-

ország kettészakadását. Amint az angol külpolitikának századokon át irányelve volt, hogy az európai szárazföldi hatalmak között bizonyos egyensúlyt tartson fenn és hegemoniához egyetlen országot se engedjen jutni, azonképpen a török külpolitika ilyen alapelvévé vált, hogy miután az oszmán birodalom lassanként elfoglalta az Alföldet és a Dunántúl keleti részeit Budával s így beleékelődött a keleti és a nyugati magyarság közé, e két országrészt egyesíteni többé nem engedi. A török diplomaták állandó törekvése volt, hogy egyfelől Erdély és a Partium, másfelől Nyugat- és Felsőmagyarország külön uralkodók alatt külön országok is maradjanak.

Am a középkori Magyarország egységének emléke és tudata a magyar agyakban a katasztrófa után is sokáig élt tovább, ennek behatása alatt a királyi Magyarország és Erdély egyesítését többször meg is kísérelték, de mindig gyászos eredménnyel. Megkísérelte még János király uralkodása alatt Martinuzzi bíbornok a nagyváradi béke útján, amelynek egyik leglényegesebb rendelkezése volt, hogy Szapolyai János halála után a keleti részeket is a nyugati országdarab ura, I. Ferdinánd kapta volna. Az egyesítést megkísérelték Izabella özvegy királyné idején, János Zsigmond kiskorúsága alatt, meg Báthori Zsigmond fejedelemsége alatt is. De a császár- királyok seregei Erdélyt tartani sohasem tudták, Castaldónak éppúgy ki kellett onnét menni, mint Bástának, – persze, minden egyes esetben a kis Erdély szörnyű romlása után.

Éppen azért nincs joga korunk történelemfilozófusának most utólag szemére lobbantani a keleti magyarság vezetőinek a törökös politikai irány követését, amely egyedül volt járható út

s nem dicsérhet joggal olyan nyugatos irányzatot, amely párszor megkíséreltetvén, Erdély rettenetes pusztulásához vezetett.

Minden merő szükségszerűség, pusztá kényszer volt. A nyugati magyarságnak el kellett fogadnia a domus Austriaca uralmát, hogy a nyugati részek a német és a spanyol erő révén védelmet kapjanak a török ellen. De ennek a védelemnek ára volt: külföldön székelő idegen uralkodóház elfogadása, idegen miniszterek és hadvezérek elviselése, idegen szellem befogadása és idegen érdekek szolgálata. A keleti magyarságnak pedig el kellett fogadnia a szultán szuverenitását, hogy a török, amelynek torkában volt, el ne nyelje; el kellett ismernie még azon az áron is, hogy fel kellett bontania a középkori magyar állam egységét és legalább elvileg el kellett szakadnia a szent koronától.

Ha ebben az összefüggésben nézzük Bethlen Gábor politikáját és nem magában álló történeti jelenségként szemléljük azt, akkor nyilvánvaló, hogy igazságtalanság őt kizárólag, őt különösképpen törökösökéssel vádolni. Bethlen nem volt ennek a politikának úttörője, csak egyik, mindenestre legtehetségesebb és legsikeresebb képviselője. Megtette ezt már előtte János király, folytatta Bocskaival a legtöbb erdélyi fejedelem, folytatta nagy elszántsággal Thököly és bevégezte II. Rákóczi Ferenc Rodostóban. A török politikát kezdeményező János király és az azt befejező II. Rákóczi Ferenc katolikus férfiú, a többi törökbarát erdélyi fejedelem protestáns volt. A török orientációt nem azért követték a keleti magyar államférfiak, mert egyik vagy másik felekezethez tartoztak, hanem egyszerűen azért, mert kellett, mert nem lehetett másként. Nem lehet tehát a

török orientációt választó magyar államférfiak közül egyedül Bethlen Gábort kiragadni és őt e külpolitikáért különösképpen felelőssé tenni. Neki is, mint a többinek a viszonyok ellenállhatatlan nyomásával kellett számolnia.

A másik komoly vád, amellyel Bethlen személyét és politikáját illetik az, hogy az osztrák-magyar viszonylatban oly időpontban támadta meg a Habsburg hatalmat és azzal a királyi Magyarországot, amikor II. Ferdinánd a magyar rendi szabadságot eléggé tiszteletben tartotta, erről hitlevelet is adott és nagyobb nemzeti sérelmek nem voltak. De e részben sem szabad Bethlen diplomáciai és katonai akcióit a történeti folyamat nagy összefüggéseiből kiragadva tekinteni. Figyelembe kell venni azt, hogy e relációban mi történt Bethlen előtt és Bethlen után. Bethlen és az ő nemzedéke sajátmaga láthatta, a maga személyén tapasztalhatta, hogy mily nyomásnak volt kitéve alig pár évvel azelőtt, Rudolf uralkodása alatt a királyi Magyarország és Erdély egyaránt. Ezzel a tarthatatlan helyzettel szemben szervezte Bocskay a török segítségét is igénybe véve, a maga fölkelését. Bethlen után pedig jött Bécs felől konok következetességgel az összbirodalmi kísérletek keserves sora: a XVII. században a Lobkowitz-Ampringen-féle, a XVIII. században a II. József-féle, a XIX-ben a Schwarzenberg-Bach-féle, sőt a XX. század is meglátta volna a maga összbirodalmi kísérletét, ha Ferenc Ferdinánd elődét túléli és a trónra juthat. Aki az utolsó 400 esztendő történetét figyelő szemmel áttekinti, annak meg kell látnia a bécsi hatalom politikájában azt a fokozatosan kialakuló, időnként megalkuvó, de soha meg nem szűnő tendenciát, azt az elméletileg is kifejtett, publicisztikailag is képviselt alapgondolatot, hogy

Magyarország politikailag nem öncélú állami alakulat, szuverenitását és különállását meg kell semmisíteni és egy magasabb egész alkatelemévé kell tenni, a magyarságot pedig politikai nemzetből néptörzssé kell lefokozni. E tendenciával szemben küzdöttek nemcsak erdélyiek, hanem a királyi magyarországiak is, nemcsak a kurucok, hanem a labancok is, nemcsak a negyvennyolcasok, hanem a hatvanhetesek is, csak éppen más politikai módszerekkel és eszközökkel. Ennek az állandó tendenciának nem annyira a fejedelmek voltak a képviselői, mint inkább egy Bécsben kialakult centralisztikus polgári és katonai bürokrácia, amely maga számára nagyobb működési területet biztosítva, saját megélhetését és boldogulását igyekezett előmozdítani. A dolognak nem helyes megnevezése tehát az, amikor azt mondják, hogy Bethlen Gábort Habsburg-gyűlölet töltötte be és egész politikáját e dinasztia ellen irányította, hiszen volt idő, amikor II. Ferdinánd leányát nőül kérte, amivel nyilván a Habsburgokhoz akart közeledni. Ő a végzetserű tendencia ellen küzdött, amelyet idegen miniszterek, idegen hadvezérek, idegen bürokrácia eleinte inkább ösztönösen és empirikusan, utóbb öntudatos elvszerűséggel évszázadokon át képviselt a magyar gondolat ellen. Persze itt nem szabad a XIX. század eleven, öntudatos nacionalizmusát bele- és visszavetíteni Bethlen lelkébe, de viszont az is túlzás, hogy a nemzetiségi elv csak a múlt század kitalálása lenne, mert a népekben, mint egy nyelvet beszélő tömeg természetes egységében, az öncélúság tudata és a különállás érzése bizonyos mértékben mindig élt s így ösztönösen is védekeztek a leigázó törekvésekkel szemben.

Bethlen fejedelemségének túlnyomó része a harmincéves háború idejére esik, amikor egyik hullám a másik után ostromolta Bécset, előbb a csehek, majd a dánok, utóbb a svédek, végül a franciák vezetése mellett. Ilyen körülmények között valóban esztelenség lett volna, ha Bécs az északi és a nyugati ellenségeken kívül még felidézte volna Erdélynek és a törököknek ellenségeskedését. A legegyszerűbb politikai okosság azt parancsolta tehát a bécsi vezető embereknek, hogy a válság tartama alatt, a harmincéves háború folyamán a maguk részéről a magyarságba bele ne kössenek. Ezenkívül éppen abban az időben a királyi Magyarország élén két olyan nagytehetségű férfi állt, mint Eszterházy Miklós, a nádor és Pázmány Péter, a prímás, akik egyéni súlyuknál és politikai ügyességüknél fogva ellensúlyozni tudták a magyarellenes bécsi tényezők befolyását. Viszont Bethlen korábbi idők tanulságait leszűrve már látta, hogy mihelyt a bécsi miniszterek és hadvezérek nem voltak a nyugaton foglalkoztatva, nyomban ránehezedtek Magyarországra. Kétségtelenül úgy állította fel a mérleget, hogy ha a másik, az idegen félnek szabad volt a magyarság elnyomására kihasználni azokat az időpontokat és alkalmakat, amikor a magyarság volt a gyenge és Bécs az erős, akkor az erdélyi fejedelem részéről sem lehetett megbocsájthatatlan politikai bűn az, hogy magához ragadta az iniciatívát, midőn történetesen diplomáciailag és katonailag ő volt kedvezőbb helyzetben és az ellenfelet gyengítette a harmincéves háború. Bethlen Erdély élén különben sem érezte magát a császár alattvalójának, hanem külön erdélyi fejedelemnek. Támadásai tehát saját szeme előtt erkölcsileg nem úgy jelentkeztek, mint az alattvaló lázadása a jogszerű államfővel szemben.

De még a nyugati magyarságnál, a királyi Magyarországnál sem olyan egyszerű az alkotmányjogi képlet, mint más nemzetileg egységes államokban. A francia forradalmak valóban a népnek, a társadalomnak támadásai voltak a királysággal, a szervezett hatalommal, az állammal szemben. A régi osztrák-magyar viszonylatban azonban nemcsak a fejedelem állt szemben a néppel, hanem az idegen színezetű főhatalom is a magyar nemzeti érzéssel. Mindazok, akik itt a hatalom ellen felléptek, a vezetők és a tömegek, nem érezték magukat rebellióban vétkeseknek; nem rendbontók, nem felforgatók, nem forradalmárok, hanem az állam eszméjével szemben egy másik erkölcsi eszmének, a nemzetiségi elvnek a képviselői. Ezt az alapgondolatot fejezi ki öntudatosan a magyar nyelvhasználat is, amely e mozgalmakat szabadságharcoknak és nem forradalmaknak nevezi, jelezni akarván ezzel azt, hogy a magyar nemzet szabadságáért, fennmaradásáért, öncélúságáért, különállóságáért, szuverenitásáért folytak. A nemzet belső igazságérzete azt súgta, hogy ha a bécsi hatalomnak szabad volt Nádasdy, Zrínyi és Frangepán fejét leüttetni, ha szabad volt Batthyányi agyonlövetni, Perényit, Csányit felakasztatni, az aradi tizenhármát kivégeztetni, ha szabad volt Kufstein és Spielberg kazamatáit megtölteni a nemzet legjobbjaival, akkor bizonyára a másik oldalnak is jogában állt fegyverhez nyúlni olyan időpontokban, amikor az esetleg a bécsi hatalomnak különösen kényelmetlen volt. Hogy az időlegesen erősebbik fél ezt az önkénykedést bírói forma alakjába burkolta, a dolog lényegén mit sem változtat, mert ezeknek az álbűnpereknek háttérében mindig ott állt a bécsi hatalomnak és a magyar nemzeti gondolat-

nak mérközése. Általában a felbomlott osztrák-magyar monarchiának egyik legjellemzőbb saját-sága éppen az volt, hogy keretében népek és nemzetek versengtek, küszködtek, torzsalkodtak részben az államhatalommal, részben egymás között. Ezek a harcok lényegükben nemzetek közötti, nemzetközi tusák voltak, amelyeket azonban a dolgok természetes rendjétől eltérően nem a kül-, hanem a belpolitika eszközeivel vívták meg. Hogyha ugyanannak a nemzetnek fiai vívnak egymással vallási, világnézeti, társadalmi, gazdasági vagy személyi okokból harcot, azoknak más a természetük, mint hogyha egy államon belül maguk a népek alakulnak pártokká, mikor az állameszme és a hazafiság gondolata összeütközik és a nacionalizmus az állambontó törekvéseknek nyújt erkölcsi alapot és eszmei megindokolást. Olyan ennek a végzetszerű tusának fokozódó öntudatosság a, mint a Leitmotiv a wagneri operákban, mely kezdetben csak pár ütem s csak a zenedráma végén cseng ki teljes határozottságban. Mindezeknek ismerete nélkül lehetetlen megérteni históriánk négy utolsó századát. Hiszen az előbb fejtegetett történelem-filozófiai felfogás vallása nélkül forradalmárokká és lázadókká kellene bélyegezni a legkiválóbb és legönzertlenebb vezetőinket.

Bethlen államférfiúi géniusza tisztán látta úgy a német, mint a török részről fenyegető veszedelmet. E közben mire törekedett? Angyal Dávid azt mondja, arra, hogy megszerezze a közvetítő szerepet a két hatalom között, amely gondolatot úgy lehet továbbfűzni, hogy Erdélyt a tiszai megyékkel és azok központjával, Kassával, sőt lehetőleg a Fátraig terjedő országrésszel annyira meg akarta növelni, hogy a két császárság között, ha nem is önálló, de legalább számottevő diplo-

máciai és katonai pozícióhoz jusson. E koncepció szolgálatában Erdélyt nemcsak »területileg nagyobbitani, hanem diplomáciailag, gazdasági és kulturális eszközökkel belsőleg is erősíteni igyekezett. Amikor Bethlen Gábor külügyi működéséről, különösen diplomáciai levelezéséről szólok, felfrissül emlékezetemben egy galambősz öreg úrnak, Szilágyi Sándornak, az egyetemi könyvtár akkori igazgatójának érdemes alakja. Egyetemi hallgató koromban a könyvtár épületében laktam és így többször találkoztam és beszélgethettem vele. Gondolatai mindig az erdélyi história körül forogtak, szeretett a fejedelmi korról foglalkozni és e közben legnagyobb szenvedéllyel Bethlen Gábor politikai leveleit gyűjtögette. Nem ok nélkül. Magyarországnak különösen két nagy levélírója volt: az irodalomban Kazinczy Ferenc, a politikában Bethlen Gábor. A fővárosi élet lüktető elevenségében élő modern ember jóformán el sem tudja képzelni, miként volt a széphalmi nemesi kúriájában elszigetelt Kazinczy képes, az akkori közlekedési viszonyok mellett, levelezése révén a magyar irodalmi életet ébreszteni és vezetni. Csak hihetetlen szorgalma, óriási munkaereje és még nagyobb irodalom- és hazaszeretete magyarázhatja meg ezt. Ugyanilyen bámulatot érdemel Bethlen Gábor politikai levelezése. Ő is az európai kultúra központjától távol eső, műveletlen népektől körülvett Erdélyben, Gyulafehérvárról hatalmas levelezést látott el, amelynek olvasása közben különösen kettőt csodálunk, nyelvének magyaros zamatosságát és erőteljességét, stílusának egészen egyéni vonásait és e mellett az ez írásművekben megnyilatkozó politikai gondolkozásának sajátosságát, úgy hogy a magyar politikai levél műfajának egyik legérdekesebb képviselője. Levelezése és követségei révén

el tudta érni, hogy az európai diplomáciai rendszerbe jóformán bele sem kapcsolt kis erdélyi fejedelemség komoly összeköttetésekbe jutott a nagyhatalmakkal s mivel munkatársai inkább közepes emberek voltak, ezt az egész eredményt diplomáciai lehetőségeket meglátó éles szemének, konstruktív fantáziájának, ügyességének és lankadatlan munkaerejének köszönhette.

Erdélyt akarta erősíteni közgazdasági és pénzügyi tevékenységével is, amely a gazdaságtörténelmi kutatásoknak egyik igen tanulságos tárgya lehetne. Erdély fejedelmi korának gazdaságtörténetét ma még, megfelelő előmunkálatok hiányában, megírni alig lehetne. De Bethlen Gábor uralkodása alatt a korai kamentalizmus és merkantilizmus szárnybontogatásait szép monográfiában lehetne jellemezni.

Ennyi feladattal egyidejűleg küszködve valóban óriási munkásságot kellett kifejtenie, amire csak dolgos alaptermészetű, rendkívüli munkabírási ember lehet képes. Míg nagy ellenfele, a császári udvar, államtanáccsal, miniszterekkel, kancelláriákkal, nagyszámú bürokráciával rendelkezett, addig ő szinte fájdalmas egyedülállásban maga dolgozott órákon át és többnyire sajátkezűleg írt.

Természetes is volt tehát, hogy munkatársakat és a jövő számára önálló munkásokat akart nevelni. Különbösen is érezte a kultúrának sorsdöntő jelentőségét. Ebből kifolyólag alapította fejedelmi székhelyén a *gyulafehérvári főiskolát* és ettől a gondolattól vezetve küldött erdélyi magyar ifjakat ösztöndíjakkal a külföldi egyetemekre. Milyen fájdalmas lehetett neki, hogy a legnehezebb miszsiókra nagyobb műveltségük és nyelvtudásuk miatt idegeneket volt kénytelen használni, élete legvégén franciákat, akik, hiába, még sem gon-

dolgoztak magyar aggyal és éreztek magyar szívvvel.

Nem véletlenség az, hogy alig néhány éven belül annak a kornak két legkiválóbb szelleme, *Bethlen* és *Pázmány*, majdnem egyidejűleg alapítottak magyar földön *főiskolát*, az erdélyi fejedelem székhelyén, *Gyulaféhevár* ott, a magyar prímás pedig a magyar katolicizmus akkori főhelyén, *Nagyszombaton*. E kultúrpolitikai alkotások nagyságát csak úgy tudjuk igazán méltányolni, ha figyelembe vesszük hazánknak akkori szétszaggatott, elszegényedett, legyengült, siralmas állapotait. Sőt Pázmány Péter, a klérus szintjének emelése végett, még külföldi collegium hungaricumot is létesített, a bécsi *Pazmaneumot*. Bethlen Gáborról pedig valóban nem lehet elmondani, hogy ne lett volna a tősgyökeres magyar szellemnek képviselője, de idegen művelődés beárasztásától mégsem rettent vissza, hiszen tudjuk, hogy gyulaféhevári udvarában számos idegen tudós és költő élt: Alstae d, Basire, Bisterfeld, Opitz, Piscator, Pázmány kulturális vezérkarában meg idegen jezsuiták is szerepeltek. Egyetemek és külföldi kollégiumok alapítása, külföldi ösztöndíjak adományozása korántsem hóbortja tehát legújabb korunknak, hanem mindennek Magyarország történelmének éppen legszebb lapjain van érdekes és jellemző előzménye.

Ezzel a hatalmas, sokirányú és mégis koncentrikus munkával Erdély megerősítését akarta szolgálni. Vajjon elérte-e célját? Csak részben. Hiszen mindössze 49 évet élt s meghalt, mint történelmünknek annyi vezető egyénisége, fiatalon és utódok nélkül. De beletörődött ebbe a motoha sorsba, mert istenes ember volt. Halála napján már oly gyenge volt, hogy beszélni sem tudott, írószer-

számot kért és e szavakat vetette papírra: «Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk, senki sincsen, bizonyára nincsen.» Életében sokaktól támadott, sőt gyűlölt ember volt, ma azonban, amikor történelmi távlatban áll előttünk nagy egyénisége és munkássága, ma bizvást elmondhatjuk, hogy a jó magyar emberek között nincsen ellene senki, bizonyára senki.

Az olasz kultuszminiszter budapesti látogatása

Megjelent a Pesti Napló
1929. nov. 17-i számában

November 21-én Budapestre érkezik Giuliano Balbino olasz kultuszminiszter, akit az egész magyar nemzet osztatlan rokonszenvvel fogad, úgy vendégünk kiváló egyéni súlyánál, mint annál a mély szimpátiánál fogva, melyet a velünk baráti nagy olasz nemzet iránt érzünk. Giuliano Balbino közoktatásügyi miniszterre hazájában óriási feladat vár, mert a fasizmus sokkal több, mint politikai rendszer, a fasizmus valósággal világnézet, amelynek jegyében Mussolini koncepciója szerint meg kell újhodnia az egész olasz népnek. Itália dicsőségteljes hosszú történetének során már többször ajándékozta meg az emberiséget olyan természetű mozgalmakkal, amelyek a divatnál sokkal többek voltak, mert a lelkek mélyére hatottak és belsőleg átalakították egyesek és nemzetek gondolkozását egyaránt. Olaszországból áradt szét a XIII. században a szociális elemekkel telített franciskánus szellem, a középkornak nagy szociális gondolata, a XV-ben az ókor eszmevilágát felújító humanizmus, a XVI-ban a renaissance, a XVII-ben a barokk, mindkettő nemcsak mint művészeti stílus, hanem egyúttal mint eszmeáramlat: a XVIII. század végén és a XIX. elején

a neoklasszicizmus, amely szintén művészeti térről csapott át az eszmék egész birodalmára, korszellemmé vált és I. Napoleon imperialisztikus törekvéseinek is a római antik császárokkal vont párhuzam révén elvi megindokolásul szolgált. A XIX. század nacionalizmusát erősen táplálta az olasz risorgimento, amely a negyvenes és ötvenes évek magyar-olasz érintkezései révén befolyásolta a mi nemzeti törekvéseinket. A fasizmus is ezekkel a korábbi eszmeáramlatokkal párhuzamba állítható ideológia és e részben a felsorolt mozgalmakkal szemben a különbség csak az, hogy Olaszország most a fasizmust nem szánta kiviteli cikknek, nem akar vele más nemzetekre hatni, hanem otthon akar annak jegyében megújítani. Minthogy az egész politikai rendszernek ilyen *mély elvi megalapozása* van, nem véletlenség az, hogy már a fasizmus első kultuszminisztere Gentile, filozófus volt és most Mussolini vendégünk, Giuliano Balbino személyében, ismét bölcsésztanárt hívott meg a közoktatásügyi miniszterségi székbe. Mert mikor egy kimagasló államférfiú azt az óriási célt tűzi ki, hogy egész nemzetet új ideológia jegyében lelkileg újonnan állít be, akkor a kultuszminiszter nem lehet tisztán pedagógus, aki pusztán iskolaszervezési, módszertani és tantervi kérdésekkel foglalkozik, hanem filozófusnak kell lennie, aki a fasizmus elvi alkotó elemeiből nagy nemzetnevelési rendszert fejleszt ki. Ilyen óriási feladatra hívták el Giuliano Balbino kultuszminisztert.

Örömmel értesülünk arról is, hogy utazásának egyik főcélja a magyar-olasz szellemi kapcsolatokat további kimélyítse. Mi magyarok számos középfokú iskolánkban bevezettük az olasz nyelv és irodalom kötelező oktatását. Rómában pedig Collegium Hungaricumot szerveztünk a végből, hogy

ifjúságunk ne csak német, francia és angol, hanem olasz főiskolákkal is kapcsolatba jusson és az a hatalmas lendület, amelyet az olasz művelődés éppen a fasizmus termékenyítő hatása alatt vett, hazatért római ösztöndíjasaink révén eljusson a mi kulturális életünk körébe is. Ezen az alapon rendszeresen építünk tovább és e részben is nagy megnyugvásunkra szolgál az olasz részről megnyilatkozó megértés és támogatás, amelynek ránk nézve oly megtisztelő külső jele Guiliano Balbino kultuszminiszter látogatása.

Ez év tavaszán vizonoztam Becker porosz kultuszminiszter magyarországi útját, később pedig Schmidt-Ott porosz államminiszter, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnöke látogatott el ide, majd Czermak osztrák és legutóbb Goldenberger bajor közoktatásügyi miniszter. Az ilyen személyes érintkezés révén nemcsak kölcsönösen tájékozódni lehet az egyes országok kultúrpolitikai törekvéseiről, hanem bele is vihetjük Európa köztudatába a magyar művelődésnek oly sokáig rejtve maradt kincseit. A régebbi időkben főképpen a külügyminiszterek találkoztak és e révén akarták az államokat egymáshoz közelebb hozni. A világháború óta a nemzetek a diplomácia eszközeit nem tartják többé elégségesnek, a népek egymáshoz művelődésük révén is közeledni igyekeznek és ezt az új folyamatot juttatja kifejezésre a kultuszminiszterek kölcsönös látogatása. Ez eszme jegyében fogadtam el a mai napon új osztrák kollegám meghívását Bécsbe, a svéd kultuszminiszter hívására pedig a tavasszal Stockholmba megyek. Magunktartásában tehát e részben is rendszer van, melynek e cikkemben igyekeztem adni mélyebb indokát.

Általában kettőt sohasem szabad szem elől téveszteni. Egyfelől meg kell ismertetni a magyar nemzet művelődési értékeit a világ irányadó nemzeteivel, másfelől ismernünk kell mindazt, ami szellemi téren odakint történik, hogy mindenből a legjavát hozva el hozzánk, nehéz összhelyzetünkől következő dermedtségünket a szellem erejével en} - hítsük és leküzdjük. Bizony mondom, mai helyzetünkben igen sok eszköz, melytől sorsunk jobbrafordulását reméljük, csődöt fog mondani, de a művelődés nemzeterősítő és néptápláló hatásában csalódnai nem fogunk. E mélyebb megindokolásból szakítottam azzal a rendszerrel is, hogy pedagógiai tudásunkat főképpen könyvekből és elsősorban, sőt majdnem kizárólag a német neveléstudományból merítsük. A magam részéről felkértem pedagógiai ügyekben első tanácsadómat, Kornis professzor államtitkárt, hogy a helyszínén tegye tanulmány tárgyává az angol-szász iskolaügyi és nevelési rendszert. Tavaly hosszabb időt töltött Angliában, az idén pedig az Egyesült-Államokban negyed éven át dolgozott. Az kétségtelen, hogy a világháború igazi győztesei az angol-szász népek és ezek között az Egyesült-Államok inkább, mint az angolok. A tudományok közül a természetiek nyomultak előtérbe, amelyeknek műveléséhez nagy pénzek kellenek. Európának elszegényedése és ezzel párhuzamosan Amerikának meggazdagodása azt eredményezte, hogy a természettudományok intenzív ápolásához szükséges összegek az Egyesült-Államok tudományos világának bőségesen rendelkezésére állanak, Európában ellenben csak vékonyan folydogálnak. A modern iskolahálózat kiépítésére is a U. S. A. oly hatalmas összegeket költ, hogy Európa itt is kénytelen feladni a versenyt és mi ennek az eredménye? Hogy nemcsak a világ-

hatalmi súlypont, hanem a művelődési vezetőszerep is átmenőben van a földgolyó másik felére. Ennek következményeit magunkra nézve azzal vontuk le, hogy a magyar kultuszminisztérium első pedagógiai tanácsadója hónapokat töltött az óceánon túl, hogy iskolaügyünk belső továbbfejlesztésénél az odaát uralkodó eszméket is felhasználhassuk. Oly kevesen gondolnak arra, hogy anyagi erő és lélekszám tekintetében mily egyenlőtlen az a viszonylat, amiben mi a bennünket környező államokkal vagyunk! Ha mindennek ellenére is tartani akarjuk magunkat, ahhoz nagyobb lelki mozgékonyság, távolibb meglátások és főleg nagyobb tervszerűség kell.

Ebben a helyzetünkben különösen fontos egy olyan előretörő nagyhatalom szellemi miniszterének a látogatása, mint Olaszországé, mely a fasizmus jegyében a középtenger medencéjében és földrészünk keleti részein öntudatosan átveszi ismét azt a kulturális vezetőszerepet, mely oly sokáig és oly dicsőségesen a velencei köztársaság kezében volt.

U. S. A.

Megjelent a Pesti Napló
1929. dec. 1-i számában

Mikor a németek fegyverszünetet kértek a nyugati fronton, óriási öröm robbant ki a győztes nemzeteknél. Már kissé alábbhagyott ez az ujjongás, a Párizs körüli békék megkötésének idején, pedig ha győzők valaha azt írták bele a szerződésekbe, amit akartak, ez a versaillesi, trianoni és saint-germaini békeokmányoknál történt. Az idő tovább múlt és az európai győztesek öröme mindig csendesebb lett, mert nyilvánvalóvá vált, hogy eltekintve Európa keletétől, az, amit a felülkerekedett nyugati nemzetek kaphattak, korántsem állt arányban azokkal a veszteségekkel, amelyeket a hosszúra nyúlt tusa során szenvedtek. Lassanként köztudomású lett, hogy ennek a háborúnak voltak többen győztesei, de igazi nyertese csak egy volt, az Amerikai Egyesült Államok.

Kezdetben csak arról beszéltek, hogy a politikai súlypont ment át a földgömb másik felére, abból a háromszögből, amely Berlin, London és Párizs közt volt, abba a háromszögbe, amely Washington, Newyork és Csikágó között terül el. De a tapasztalás azt mutatja, hogy a politikai erő sohasem marad egyedül. Elsősorban is magához és magával ragadja a pénzt; ekkor már a hatalom és a pénz egymás között vannak jó társaságban.

Ezekhez lassanként és szerényen oda szokott csatlakozni a kultúra is.

Európa nagyon sokáig úgy okoskodott, hogy *anyagiakban* előtörhet ugyan Amerika, de *művelődési téren* olyan óriási előnyünk van, amelyet hamarosan behozni nem lehet, sőt talán egyáltalában nem. Még a diplomataik is, akik a viszonyokat megfigyelték, többnyire azt jelentették, hogy a korábbi hatalmas bevándorlás folytán az Egyesült Államok népessége éppen Európának műveletlenebb keletéről évente akkora tömegeket kap, amekkora embermennyiséget egy állam megemésztani nem tud, amiből társadalmi, nemzetiségi, felekezeti és művelődési bajok származhatnak. A fejlődés azonban ezeket a jóslásokat nem igazolta, az Egyesült Államok hihetetlen gyorsasággal asszimilálták az évenként beözönlött elemeket, újabban pedig, amikor a népesség már annyira megnövekedett, hogy további munkásseregek odaözönlése nem volt többé kívánatos, el is zárkóztak a sokaság s különösen a műveletlenek bevándorlása elől. A kedvező kereseti lehetőségekből fakadó jómód hatalmas vonzóerőnek bizonyult, amely *gondolkozásban* és *érzelemben* asszimilálta már az *első nemzedéket* is, a népiskoláknak fényűzően kiépített hatalmas hálózata pedig a beolvasztás munkáját *nyelvi téren* is elvégezte részben a *második*, részben a *harmadik nemzedéknél*. Kétségtelen azonban, hogy az Egyesült Államoknak a 130 millióhoz közeledő népessége ma már – magyar műszóval élve – egy politikai nemzetté olvadt össze, amely az angol-szász kultúra amerikai ágának döntő szellemi befolyása alatt áll.

Ilyen irányú és óriási arányú fejlődés világában egészen csodálatos méreteket öltött az, amit az amerikaiak kultúrpolitikai, főleg iskolaszerve-

zési téren tettek, úgyhogy ennek láttára az olyan európainak, aki földrészének ősi büszkeségében nem akarja magát áltatni, be kell látnia, hogy Amerika a kultúrák versenyében is feltartóztathatatlanul nyomul fel a legműveltebb európai nemzetek mellé.

Európa helyzete még a szellemi, különösen a történelmi tudományok terén a legkedvezőbb, mert az emberiség fejlődésének főszínhelye a legújabb korig mégis csak Európa volt, itt vannak a múlt írott emlékeit magukban foglaló hatalmas levéltárak, itt vagy a közelben vannak nemcsak az ép műemlékek, hanem a nagy lelőhelyek és ásatási területek is: Egyiptom, Mezopotámia, Kis-Ázsia, Görögország, Itália. Ezek elvitathatatlan, de nem elvihetetlen előnyök. Mind gyakoribb az az eset, hogy amerikai pénz és amerikai szakemberek ásatnak a Földközi-tenger körül fekvő ősi kultúrterületeken és azokból a képekből és szobrokból is, amelyek a nagy múzeumokban beláthatatlan időre immobilizálva nincsenek, hanem még magánkézben vannak, mindig több és több vándorol át az óceánon, oly magas árakat képesek és hajlandók fizetni az amerikai mecénások. Nem is szólva arról, hogy Munkácsy főműve, Krisztus Pilátus előtt, is megvette ezt a hajóutat, különösen legújában dúsgazdag amerikai műbarátok a legnagyobb mesterek műveit nagy mennyiségben vásárolták össze. Szimbóluma mindez annak az eltolódásnak, ami még a szellemi tudományok reánk aránylag legkedvezőbb terén is földrészünk rovására szemünk láttára történik.

A természettudományoknál ez a folyamat még gyorsabb. Mert míg a szellemi tudományok sikeres üzéséhez szükséges könyvtár, múzeum és levéltár létesítése és fenntartása aránylag olcsóbb

dolog, addig a laboratórium és klinika építése, felszerelése és üzeme igen drága. A természettudományi készülékek és műszerek mindig komplikáltabbak, mindig nagyobb arányúak lesznek s hogy az indukció ne csaljon, a kísérleti állatoknak mindig nagyobb számára lesz szükség. A kutatóintézetekben pedig az amerikaiak a legkülönbélebb specialistákat hihetetlenül nagy számban alkalmazták, úgyhogy rengeteg emberkéz fogja meg a legkülönbélebb szempontokból a kutatásnak koncentrikusan középpontjába állított problémákat, ami szükségképpen igen nagy kollektív eredményekhez vezet, de persze rendkívül sok személyi kiadást is okoz.

Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a fajok tehetségességében való minden különbség mellett is jobb helyzetben van az az Amerika, amely 130 millióból szelektál, mint Európa nagy népei, ahol a kiválasztás 65-50-40 millióból történik. De a szelekciónál nemcsak az alapul szolgáló nagyobb szám döntő tényező Amerika j avara, hanem a gazdagság és a szervezet is, mert míg Európának a világháborúban leszegényedett társadalmi saját erejükből a gyermekeknek csak kisebb részét képesek taníttatni, addig Amerikában a kedvező kereseti lehetőségek mellett az utódok neveltetése, sőt a saját továbbképzésről való gondoskodás is könnyebb feladat. Ehhez járul még az ösztöndíjaknak, kollegáknak és az ezek háttérében álló hatalmas *alapítványoknak* mammutszervezete, amely valósággal kezénél fogja meg a tehetséget és vezeti végig az iskolákon át ki a szabad életbe.

Európa vezető kultúrnemzeteit a sok tekintetben jogos művelődési önértzet ma még visszatartja attól, hogy az Egyesült Államok javára művelődési téren is folyamatban lévő ezt az eltolódást be-

ismerjük, bár a németeknél számos tekintetben szemellátható a lelki felcsatlakozás az amerikanizmushoz, amit a sokemeletes házaknak Hamburgban és Berlinben való megjelenése mintegy szimbolizál. Nekünk, magyaroknak azonban, kik számra nézve kis nemzet vagyunk, kultúrgőg tisztánlátásunkat sem homályosíthatja el és az impulzusokat a művelődés egyes ágaiban onnét kell vennünk, ahonnan a legtökéletesebben kaphatjuk.

All ez különösen az elméleti és alkalmazott természettudományoknál, első sorban a gazdasági és a technikai kultúránál. Jövőben közgazdaságtanra már nem lennék hajlandó egyetemi tanárrá kinevezni olyan szakférfiút, aki nem töltött hosszabb időt az Egyesült Államokban. A gazdasági életnek ott születnek meg legmodernebb formái és termelési módszerei. A gazdasági életnek ritmusa, egész metodikája ott olyan friss, új és eredeti, hogy mindezeknek ismerete nélkül nemzetünket gazdaságilag helyesen beállítani nem is lehet.

Hogy milyen expanzív már kultúrpolitikai téren is Amerika, azt leginkább nagy alapítványai mutatják, amelyek működési körüket kiterjesztették Európára is s nem állanak meg ösztöndíjak osztásánál, hanem vállalták például a világ egyik legnagyobb műemlékének, a versaillesi királyi kastélynak, helyreállítását Franciaországban; Poroszországban pedig már ott a kezük a német természettudományi kutatás hagyománydús gócpontjában, Göttingenben, Gauss városában, ahol a porosz állam számára matematikai intézetet építettek. Nálunk is az érdekes Rockefeller-fellow, Johan Béla kutatásaihoz gyönyörű közegészségügyi intézetet kapott. És most nagy örömmel töltött el az a hír, hogy ami már folyamatban levő

ösztöndíj akciónknak mintegy intézményes folytatásaként a Rockefeller-alapítvány az 1927. évi XIII. törvénycikkkel autonóm módon szervezett *ösztöndíjtanácsunknak* három évre *18.000 dollárt* juttatott avégből, hogy ebből az összegből magyar ifjaknak amerikai stúdiomokra ösztöndíjakat engedélyezhessen. A Rockefeller-alapítvány ezeknek az ösztöndíjaknak egyéni adományozását rendszerint magának tartja fenn és ez elv alól kivételt csak három szervezetnél tett, a német Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft-nál, az angol Council of medical research-nél és a magyar Ösztöndíjtanácsnál, mert csak ennek a három szervezetnek minden politikai befolyástól ment összetételében lát garanciát arra, hogy az ösztöndíjakat minden jogosulatlan befolyástól menten, tisztán tárgyilagos szempontból adományozzák. Ekként intézményesen is megvan a nagy kapcsolat az amerikai egyetemekkel és kutatóintézetekkel, amelyet a mi részünkről különös gonddal kell majd ápolni.

Művészeti téren a Falconieri-palota ösztöndíjasai révén kapcsolatba jutunk azzal az olasz «új klasszicizmussal», amely a barcelonai világkiállításon földünk vezető nemzetei között már az első lett. Az olasz életnek általános fellendülése már érezteti hatását az olasz szellemi tudományok fejlődésében is, amely téren szintén eredményesen kereshetjük a kapcsolatokat, amint azt olasz kollégámmal iménti látogatása alkalmával meg is beszéltük. A természettudományokban, meg a gazdasági és technikai kultúra terén mindinkább bele kell kapcsolódnunk az amerikai tudományosságba, mert ezen a téren szintén diadalmasan lobogtatják a világáramlatok az U. S. A.-nak sokcsillagos zászlaját. Általában meg kell látnunk az új idők jelét,

mert jaj annak a nemzetnek, amelynek a kultúrpolitikája csak bizonytalankodó léptekkel halad és nem látja tisztán azt a főútvonalat, amelyen a világtörténelem halad előre minden évtizedben gyorsabb és gyorsabb ütemben. Amit az imént elmondottam, az kétségtelenül egyik főiránya lesz a harmincas évek kultúrpolitikájának.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	7
Ha majd megint egyszer húsvéti cikket lehet írni	23
A dunáninneni városok kongresszusa	30
A politikai romantika veszedelmei.....	36
Sovinizmus és kishitűség	43
Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?	48
Mi az igazi célja a kecskeméti és miskolci kongresszusnak	54
A magyar Hanza	60
A magyar Heidelberg	66
Értelem és érzelem a magyar politikában	73
Az Alföld, a kossuthi gondolat és a tömegműveltség	79
Breslau	87
Pályaválasztás és megélhetés	93
Munka, tudás és tőke	100
«Az a bizonyos sokat emlegetett kultúrfölény»	107
Politikai vegyészet	113
Dátum, amelyre ma még kevesen gondolnak... ..	120
A Tisza-zug	126
Amíg az ember eljut Sopronig.....	132
Nagyszeged	138
Magyar zene.....	150
Egy kis törvényjavaslat	156
Jöjjetek harmincas évek!	159
A harmincas évek küszöbén.....	165
Tisza István emlékezete	171
Ami kimaradt a Tisza-emlékbeszédemből	187
Bethlen Gábor emlékezete	193
Az olasz kultuszminiszter budapesti látogatása	208
U. S. A.....	213

GRÓF KLEBELSBERG KUNO
KÖNYVEI
AZ ATHENAEUM KIADÁSÁBAN:

*Gróf Klebelsberg Kuno beszédei,
cikkei és tör-*

vényjavaslatai. Budapest, 1927

Neonacionalizmus. 2. kiadás.

Budapest, 1928

Küzdelmek könyve. 2. kiadás.

Budapest, 1929

Jöjjetek harmincas évek. Budapest,
1930.